ئۆلىمالار
olimalar

انما يخشى الله من عباده العلماء

ئاللاھنىڭ بەندىلىرى ئىچىدە ئاللاھتىن پەقەت ئالىملارلا قورقىدۇ.

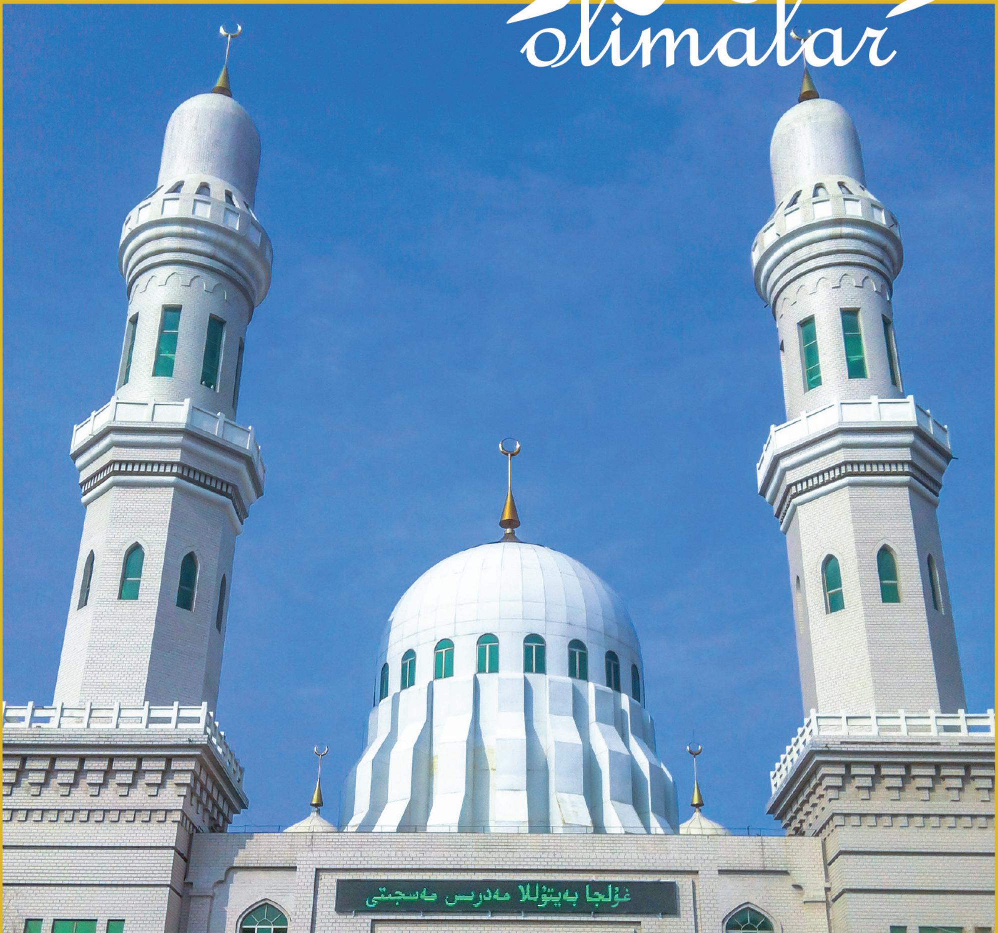

2024-يىللىق 1-سان، ئومۇمىي 9-سان

— يېرىم يىللىق دىنىي ژۇرنال —

شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكىنىڭ نەشر ئەپكارى
DOĞU TÜRKİSTAN ULEMALARI DERNEĞİ YAYINLARI
منشورات وأفكار اتحاد علماء تركستان الشرقية
PUBLISHER OF THE EAST TURKISTAN MUSLIM SCHOLARS ASSOCIATION

ئۆلىمالار
olimalar

2024-يىللىق
1-سان
(ئومۇمىي 9-سان)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

مۇندەرىجە

ئېتىقاد ۋە بىزنىڭ ئېتىقادىمىز..
د. ئالىمجان بۇغدا (1)..

ئەھلى سۈننەت ۋەلجەمائەت كىملەر؟ ....
ئابدۇلئەھەد ھاپىز (16)..

ئەھلى سۈننەت ....
ئۇستاز مۇھەممەد يۈسۈپ (28)..

سۈننەتنىڭ دىندىكى ئورنى ....
دوكتور ئابدۇلئەزىز ئارتۇشىي (36)..

كىمگە ئىتائەت قىلىمىز؟ ....
تاھىرجان ئابباس (60)..

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائەنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرى..
ئوبۇلقاسىم ئەھمەدى (72)..

بۈيۈك ئىسلاھاتچى ئالىم ئابدۇقادىر داموللامىنىڭ شېھىت بولغانلىقىنىڭ يۈز
يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن.......,,,,.................. ئۇستاز مۇھەممەد يۈسۈپ (82)

ئاقسۇ رەستە جامەسى.. (90)

شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكىنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلدىكى بىر
قىسىم پائالىيەتلىرى.. (93)

ژۇرنال مەسئۇلى:
دوكتور ئالىمجان بۇغدا

باش مۇھەررىر:
مۇھەممەد يۈسۈپ

تەھرىر ھەيئىتى:
ئابدۇلئەھەد ھاپىز
ئابدۇراھمان جامال كاشغەرىي
ئابدۇرېھىم دۆلەت
ئوبۇلقاسىم ئەھمىدى
ئابدۇسالام تەكلىماكان
ئابدۇلئەھەت ئۈجات
تاھىرجان ئابباس

مۇقاۋا ۋە بەت لايىھەلىگۈچى:
ئىستىقلال مېديا
www.istiqlalmedia.com

0212 540 31 13
Adres: Kemalpaşa Mahallesi 1. Biga Sokak No: 27 Daire:5
Küçükçekmece/İstanbul
www.olimalar.org
olemalarjournili@gmail.com

كەڭ ئوقۇرمەن ۋە ئاپتورلار سەمىگە

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ھۆرمەتلىك قېرىنداشلار!
ئاللاھ تائالاغا شۈكۈرلەر بولسۇنكى، ژۇرنىلىمىز 5-يىلىغا قەدەم قويدى. بۇ جەرياندا تەھرىر ھەيئىتىدىكى قېرىنداشلارنىڭ ۋە ھۆرمەتلىك ئاپتورلارنىڭ تىرىشچانلىقى، شۇنداقلا قىممەتلىك ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ قوللاپ-قۇۋۋەتلىشى ئارقىسىدا، ژۇرنىلىمىز كۈندىن-كۈنگە مۇكەممەللىككە قاراپ تەرەققىي قىلدى.
خۇددى بىز تۇنجى ساندا ئەسكەرتكىنىمىزدەك، ژۇرنىلىمىز مۇھاجىرەتتىكى خەلقىمىزگە توغرا دىنىي مەلۇماتلارنى تەقدىم قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ سەۋىيەسىنى ئاشۇرۇش، مەنىۋى دۇنياسىنى بېيىتىش، قېرىنداشلىق رىشتىسىنى كۈچەيتىش قاتارلىقلارنى ئاساسىي نىشان قىلغان.
مەزكۇر ژۇرنال ھەرقايسى ساھەلەردە قەلەم تەۋرىتىدىغان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ خەلقىمىزگە ئېھتىياجلىق بولغان يۈرەك سۆزلىرىنى، ئورتاقلاشماقچى بولغان مەسىلىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشى ئۈچۈن ھازىرلانغان ئەركىن سەھنە بولۇپ، ژۇرنىلىمىزغا ماقالە ئەۋەتىدىغان قېرىنداشلىرىمىزنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.
ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن قېرىنداش! سىزنىڭ ژۇرنىلىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ساپاسىنى كۆتۈرۈش ھەققىدە پىكىر-تەكلىپلەرنى بېرىپ، بىزنى يېقىندىن قوللاپ بېرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز.
ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ سانىنى ئەھلى سۈننەت ئەقىدىسى ھەققىدىكى يازمىلارغا خاس قىلدۇق.

ھۆرمەت بىلەن:
«ئۆلىمالار ژۇرنىلى» تەھرىراتى

ئېتىقاد ۋە بىزنىڭ ئېتىقادىمىز

دوتسېنت دوكتور ئالىمجان بۇغدا
شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكى رەئىسى

ئەقىدە بىلمىگەن شەيتانغا ئەلدۇر،
ئەگەر مىڭ يىل «ئەمەل» دەپ قىلسا يەلدۇر.

سۇپى ئاللاھيار

بارلىق كائىنات ۋە مەۋجۇداتنى ياراتقان، مەخلۇقاتلار ئىچىدىن ئىنساننى ئەقىل ۋە ئىدراك بىلەن شەرەپلىك قىلغان، بىز ئاجىز بەندىلىرىنى ئىمان نۇرى بىلەن رىزىقلاندۇرغان جانابىي ئاللاھ تائالاغا تۈمەن مىڭ ھەمدۇسانالار بولسۇن. ئىنسانىيەتنى جاھالەت زۇلمىتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئىمان نۇرى ئارقىلىق يورۇقلۇققا چىقىرىشقا سەۋەبچى بولغان، كائىناتنىڭ پەخرى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا دۇرۇت ۋە سالام بولسۇن!

ئەقىل ئىگىسى بولغان ھەرقانداق ئىنسان ئۆزىنىڭ بەدەن قۇرۇلمىسىنى ۋە ئۆزى ياشاۋاتقان كائىنات، ئىچىدىكى بارلىق مەۋجۇدات ۋە مەخلۇقاتلارنى، ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ھادىسىلەرنى تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇر قىلغىنىدا، بۇلارنىڭ قۇسۇرسىز بىر نىزام ۋە سىستېما ئىچىدە ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىنى، ئۆزىنىڭ، كائىنات ۋە دۇنيا ھاياتىنىڭ غايىسىز، مەنىسىز ۋە پايدىسىز يارىتىلمىغانلىقىنى ئويلاپ يېتەلەيدۇ. ئىنسان ئۆزىنىڭ ساغلام فىترىتى (تۇغۇلۇشتىكى ھالىتى) ئاساسىدا ئەقلىنى ۋە زېھنىنى تاشقى قوشۇمچىلاردىن خالىي قىلغان ھالدا تەپەككۇر قىلىدىغان بولسا، بۇ قەدەر مۇئەززەم بىر سىستېما، كائىنات ۋە ئىچىدىكى ھېچبىر شەيئىنىڭ ئۆزلۈكىدىن تاسادىپىيلىق بىلەن ۋۇجۇدقا كېلىپ قالمىغانلىقىنى، ئىنساندىن ئىبارەت بەشەرنىڭ بۇنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشى ئۇياقتا تۇرسۇن، بۇنىڭ ماھىيىتىگە تولۇق ۋاقىپ بولۇشىنىڭمۇ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى، بۇنى قۇسۇرسىز قۇدرەت ۋە ئىلىم ساھىبى يېگانە زاتى ۋاجىبۇل ۋۇجۇد ئاللاھ تەرىپىدىن يارىتىلغانلىقىنى كۆرۈپ يېتەلەيدۇ.

ئىنسان ئەقلى تارىختىن بېرى

تەبىئەتنى، ئالەمنى ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى بارلىق نەرسىلەرنى تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ قانداق ۋۇجۇدقا كەلگەن ۋە كەلتۈرۈلگەنلىكى، ئۇنىڭ قانداق ئىكەنلىكى توغرىسىدا مەلۇم ئىزاھات ۋە نەتىجىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا تىرىشقان بولسىمۇ، ئاخىرقى نەتىجىدە ئەقىل ۋە ئىدراكىمىز بۇ ئالەمنىڭ ئۆزلۈكىدىن تاسادىپىلىق بىلەن مەيدانغا چىقىپ قالمىغانلىقى ۋە چوقۇم مۇتلەق كۈچ ۋە قۇدرەت ساھىبى بىر زات تەرىپىدىن مەيدانغا كەلتۈرۈلگەنلىكىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان.

چۈنكى ئىنسانىيەت تارىخىدا يۈز بەرگەن كۆپلىگەن ۋەقە ۋە ھادىسىلەر شۇنى ئىسپاتلايدۇكى، ئىنساننىڭ زېھنى، قەلبى ۋە پاك تەبىئىتى ئىمان ھەقىقەتلىرى ئۈستىگە قۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن، ئىنسان قەلبىنىڭ نۇرانىي چوڭقۇرلۇقىدا ھەقىقەت تۇيغۇسى، ئەقىدە ئېھتىياجى، ياراتقۇچىنى بىلىش، ئۇنىڭغا ئىشىنىش، ئۇنىڭغا يۆنىلىش ۋە ئۇنىڭغا قايتىش ئارزۇسى بار. ساغلام ئەقىل - ئىدراكىمىز ئاسمان – زېمىن ئارىسىدىكى بارلىق نەرسىلەرنى يوقتىن بار قىلغان ياراتقۇچىنى ئېتىراپ قىلغان ھالدا، ئۇ زات ھەققىدە مەلۇم چۈشەنچىگە ئىگە بولغان بولسىمۇ، ھەقىقىي مەنىدە ئۇ زاتى ۋاجىبۇل ۋۇجۇد بولغان يېگانە ياراتقۇچىنى تولۇق چۈشىنىشكە ئىنساننىڭ ئەقلى يەتمەيدۇ. بۇ جەھەتتە ئىنسان كۆپىنچە يالغۇز ئۆز ئەقلى بىلەن ئۇ زاتنى ئويلاپ تەپەككۇر

قىلىشقا ئۇرۇنسىمۇ، نەتىجىدە ياراتقۇچىنىڭ زاتى ھەققىدە توغرا بىر مەلۇماتقا ئىگە بولالمايدۇ، ئۇ زات ھەققىدە بىر قىسىم خىيال ۋە شۈبھىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، كامىل ئىمانغا دەخلى يەتكۈزۈپ قويىدۇ. تارىختىكى ۋە كۈنىمىزدىكى بۇتپەرەسلىك، ئازغۇنلۇق ۋە باتىل دىنلارنىڭ مەنبەسى مۇشۇنىڭدىن ئوتتۇرىغا چىققان.

ئىنسان ئۆزىنىڭ ئەقىل ۋە ئىدراكى بىلەن كائىناتنىڭ، ئالەمنىڭ يېگانە ياراتقۇچىسىنىڭ بارلىقىنى ئېتىراپ قىلغان، قوبۇل قىلغان ۋە ئىشەنگەن بولسىمۇ، ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇ ياراتقۇچىنىڭ ئىسمى، زاتى، سۈپەتلىرى، ئىزلىرىنى نىمىشقا ياراتقانلىقى، ئىزدىن نىمىلەرنى تەلەپ قىلىدىغانلىقى، نىمىدىن رازى بولۇپ، نىمىدىن رازى بولمايدىغانلىقى، ئۇ زات رازى بولىدىغان ياخشى ئىشلارنى قىلغانلارنىڭ ۋە ئۇ زات رازى بولمايدىغان يامان ئىشلارنى قىلغانلارنىڭ ئاقىۋىتى، دۇنيا ھاياتى، ئۆلۈم ۋە ئىنسانلارنىڭ ئۆلگەندىن كېيىنكى ھاياتى... قاتارلىق سوئاللارنىڭ توغرا جاۋابىنى تاپالمايدۇ.

جانابىي ئاللاھ ئىنساننى ئاپىرىدە قىلغان ۋاقىتتا تۇنجى ئىنسان ھەزرىتى ئادەمگە ئۆزىنىڭ ئىسمى، سۈپەتلىرى، ئىنساننى يارىتىشتىكى غايىسى ۋە ئۆزى رازى بولىدىغان ۋە رازى بولمايدىغان ئىشلار ھەققىدە مەلۇمات بەرگەن. «ئەلمىساق»تا ھەزرىتى ئادەمدىن باشقا ھېچبىر ئىنسان نەسلى بولمىغان بىر ۋاقىتتا، جانابىي ئاللاھ ھەزرىتى ئادەمنىڭ قىيامەتكىچە ئاپىرىدە بولىدىغان پۈشتىنى (نەسلىنى) ھەزرىتى ئادەمگە كۆرسىتىپ ئۇلاردىن: «مەن سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلار ئەمەسمۇ؟» دەپ سوئال سورىغاندا، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئەركىن ۋە ھۆر ئىرادىسى بىلەن: «قالۇ بەلا (سەن ئەلۋەتتە بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىزسەن)» دەپ ئۆز ئېغىزىدىن ئىقرار قىلغان. ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ئىنساننىڭ ساغلام ۋە پاك تەبىئىتىدىكى ئەقىل ۋە ئىدراكىدا بىر ياراتقۇچى زاتنى ئېتىراپ ۋە قوبۇل قىلىش مايىللىقى بولىدۇ. ئىسلام دىنىدا بۇنى «فىترەت» ۋە ئىسلام دىنىنىمۇ بەزىدە «فىترەت دىنى» دەپ ئاتايمىز.

جانابىي ئاللاھ تۇنجى ئىنسان ھەزرىتى ئادەمنى پەيغەمبەر قىلىش ئارقىلىق، ئۇنىڭ نەسلىدىن كەلگەن پۈشتىغا ئىنسان ئەقلى ئويلاپ يېتەلمەيدىغان ياراتقۇچىنىڭ ئىسمى، زاتى، سۈپەتلىرىنى، ئۇ زاتقا قانداق ئىبادەت قىلىش ۋە قانداق ئالاقە قۇرۇشنىڭ يول - ئۇسۇللىرىنى، ئاللاھ رازى بولىدىغان ياخشى، پاكىز، مۇباھ ۋە ھالال نەرسىلەرنىڭ بايانىنى بىلدۈرۈش بىلەن بىرگە، ئۆزى رازى بولمايدىغان ناچار، مەينەت، مەكرۇھ ۋە ھارام نەرسىلەرنى ۋەھيى ئارقىلىق بىلدۈرگەن. جانابىي ئاللاھ ھەر دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي شەرت – شارائىتىغا كۆرە، ھەربىر قەۋم ۋە

ئايماقلارغا بەزەن ئۆز ئىچىدىن، بەزەن ئالەمشۇمۇل پەيغەمبەرلەر ئەۋەتىپ، ئۇلارغا ۋەھيى يوللاش ئارقىلىق ھەر دائىم ئىمان، ئىبادەت ھەقىقەتلىرىنى ۋە گۈزەل ئەخلاق ئۆلچەملىرىنى ئەسلىتىپ تۇردى.

زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىنسانلار بەزىدە ئۆز نەپسى - خاھىشىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ، ئىمان ۋە ئىبادەت ھەقىقەتلىرىدىن يۈز ئۆرۈپ، باتىل خۇراپاتلىقا چۆمگەن ۋە ئەخلاقىي ئۆلچەمدىن تايغان بولسىمۇ، ھەر دەۋردە كەلگەن پەيغەمبەرلەر ۋە ئۇلارنىڭ يولىدا ماڭغان سالىھ – مۇتتەقى كىشىلەر ئۇلارغا توغرا يولنى كۆرسىتىپ، ھەقىقەتنى داداىللىق بىلەن ئەسكەرتىپ تۇردى. تۇنجى ئىنسان ۋە تۇنجى پەيغەمبەر ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن تارتىپ تاكى ئاخىرقى پەيغەمبەر ھەزرىتى مۇھەممەد مۇستاپا ئەلەيھىسسالامغىچە بارلىق پەيغەمبەرلەر بارلىق ئىنسانلارنى يېگانە بىر ئاللاھقا ئىمان كەلتۈرۈشكە، يالغۇز ئۇ زاتقىلا بەندىچىلىك ۋە ئىبادەت قىلىشقا، ئۇ زات رازى بولىدىغان ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا ۋە ئۇ زات رازى بولمايدىغان يامان، پاسكىنا ۋە گۇناھ ئىشلاردىن ئۇزاق تۇرۇشتىن ئىبارەت فىترەت دىنى بولغان ئىسلام دىنىغا دەۋەت قىلدى.

ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن كامالەتكە ئېرىشكەن ئىسلام دىنى ئىمان - ئېتىقاد، ئىبادەت، ئەخلاق ۋە ئىنسانىي مۇناسىۋەت جەھەتتىن بەزى ئۆزگەرمەس پىرىنسىپلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئىسلام دىنىغا ئىشەنگەن ھەربىر مۇسۇلماننىڭ ئۇ پىرىنسىپلارنى چىن قەلبىدىن تەستىقلىشى، ئېغىزى بىلەن ئىقرار قىلىشى ۋە ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئورۇندىشى لازىم بولىدۇ. بىز بۇ يەردە ئىسلام دىنىنىڭ ئىمان ۋە ئېتىقاد جەھەتتىكى بەزى پىرىنسىپلىرىنى قىسقىچە بايان قىلىشقا تىرىشىمىز.

ئۇيغۇرچىدە ئىمان، ئېتىقاد ۋە ئەقىدە سۆزلىرى بىر - بىرىگە يېقىن، كۆپىنچە بىر - بىرىنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. «ئىمان» ئەرەبچە كەلىمە بولۇپ، «جەزم قىلىش، چىن قەلبىدىن ئىشىنىش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئېتىقاد، ئەقىدىمۇ ئەرەبچە سۆز بولۇپ، «چېگىش، باغلاش، باغلىنىش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئىمان بولسا ئەقىل ۋە تەپەككۇر بىلەن ھەممە نەرسىنىڭ يەنى كائىنات، بارلىق مەۋجۇدات ۋە مەخلۇقاتنىڭ ياراتقۇچىسى، ياشاتقۇچىسى، باشقۇرغۇچىسى ۋە ئىگىسى يېگانە بىر ئاللاھ ئىكەنلىكىگە شەك - شۈبھىسىز ئىشىنىش دېگەنلىك بولىدۇ. ئېتىقاد بولسا ئۇ يېگانە ياراتقۇچى زاتقا قەلبىنى، ئۆزىنى ۋە بارلىقىنى تاپشۇرۇش، باغلاش، ئىتائەت قىلىش ۋە ئۇنىڭغا بەندىچىلىك قىلىش دېگەنلىك بولىدۇ. ئىمان بىلىش، جەزم قىلىش، ئىشىنىش ۋە ئەقىدە قىلىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كىشى بىلگىنىگە ئىشىنىدۇ، ئۇنىڭغا ئەقىدە قىلىدۇ، ئۇنى ياخشى كۆرىدۇ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ

قەلبىنى باغلايدۇ ۋە بارلىقىنى ئۇنىڭغا بېغىشلايدۇ.

ئىمان ۋە ئېتىقاد بىر مۇسۇلماننىڭ جانابىي ئاللاھنىڭ ئۇلۇھىيىتىگە (ھەقىقىي يەككە - يېگانە ئىلاھلىقىغا)، رۇبۇبىيىتىگە (جانابىي ئاللاھنىڭ ھەر شەيئىنىڭ يېگانە باشقۇرغۇچىسى ۋە مالىكى ئىكەنلىكىگە) قەلبى، دىلى ۋە كۆڭلىدىن ئىشىنىش، تەستىقلاش، ئېغىزى بىلەن ئىقرار قىلىش، بايان قىلىش ۋە ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن كۆرسىتىش ۋە ئورۇندىشىنى ۋە ئۇنىڭغا باغلىق ئىكەنلىكىنى ھەر دائىم ئىزھار قىلىپ تۇرۇشنى ئىپادىلەيدۇ. ئىسلام دىنى تەۋھىد دىنىدۇر. ھەربىر مۇسۇلمان «ئىلاھ، تەڭرى ۋە خۇدا يېگانە جانابىي ئاللاھتۇر، ئۇ باردۇر، بىردۇر ۋە ھېچ شېرىكى يوقتۇر» دەپ ئىشىنىشى، شۇنداق تونۇشى ۋە قەتئىي ئىككىلەنمەسلىكى لازىم.

بىر ئىنساننىڭ ھەر قانچە قىلسىمۇ ئاللاھ تائالانىڭ زاتى ھەققىدە ئېنىق بىرەر مەلۇماتقا ئىگە بولالىشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى كىشىنىڭ تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇرى خىيالى بىر ۋەھىمىدىن ئىبارەت بولۇپ، ھېچقانداق بىر بەشەر ئەقلى ئۇنىڭ زاتىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى ئىدراك قىلىشقا قادىر بولالمايدۇ. بۇ سەۋەبتىن ھېچبىر مەخلۇقات ۋە مەۋجۇدات تۈرلۈك تىرىشچانلىق ۋە ۋاستىلەرنى ئىشقا سالسىمۇ، ئاللاھ تائالانىڭ زاتىنى بىلەلىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەمما بىر ئىنسان سائەتنى كۆرۈپ سائەتچىنىڭ بارلىقىنى ۋە ماھارىتىنى قانداق ئىدراك قىلغان بولسا، بىر ئەسەردىن ئۇنى ئوتتۇرىغا قويغۇچىنىڭ تەسىرىنى بايقىيالىغان بولسا، بىر سەنئەتتىن سەنئەتكارنى بىلەلىگەن بولسا، سەۋەبتىن مۇسەببىبكە (سەۋەبنى پەيدا قىلغۇچىغا) ئۇلاشقىلى بولىدىغان ۋە بۇنىڭغا بارىدىغانلىقىنى ئىدراك قىلغىلى بولىدىغان بولسا، خالىس تەپەككۇرى، ساغلام فىترىتى، ساپ ئىدراكى ۋە ھۆر ئىرادىسى ئارقىلىق ئاللاھنىڭ سۈپەتلىرى ۋە پېئىللىرىگە نەزەر سالغىنىدا، ئۇ زاتنىڭ بەرھەق ۋاجىبۇل ۋۇجۇد (بار بولۇشى لازىم ۋە زۆرۈر بولغان) جانابىي ئاللاھنىڭ بىر ۋە بارلىقىنى ئىنكار قىلىشى مۇمكىن ئەمەس.

ئىماننىڭ ھەقىقىتى ۋە ئۆزىمۇ غەيبىكە (يەنى كۆز بىلەن كۆرۈش مۇمكىن بولمايدىغان زاتقا) ئۇ زاتنىڭ قۇدرەت ۋە كامالى سۈپەتلىرىنى كۆرۈش ئارقىلىق، خۇددى ئۇ زاتنى ئەينەن كۆرگەندەك جەزم ۋە ئىشەنچ قىلغان ھالەتتە بار ۋە بىر دەپ ئېتىقاد قىلىشتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بىر مۇسۇلمان ئاللاھنىڭ زاتىنى ئويلاپ تەپەككۇر قىلىشقا ئۇرۇنۇش بىلەن زېھنىگە بىر قىسىم خىيال ۋە شۈبھىلەرنى كەلتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ ئىمانىغا دەخلى يەتكۈزۈشىنىڭ ئورنىغا، جانابىي ئاللاھنىڭ سۈپەت ۋە قۇدرەتلىرىنى تەپەككۇر ۋە كۆزىتىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىمانىنى كامىل تۇتۇشقا تىرىشىدۇ.

ئىسلام ئۆلىمالىرى ۋە مۇجتەھىدلەر قۇرئان كەرىم ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سەھىھ سۈننەتلىرىگە ئاساسەن ئىمان ئاساسلىرىنى يەتتە ماددىغا ئىخچاملىغان. ئۇلار:

1. ئاللاھنىڭ بارلىقى ۋە بىرلىكىگە ئىشىنىش

قەلبى، دىلى ۋە سەممىيىتى بىلەن «كەلىمە تەۋھىد»نى، يەنى «لَا إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّٰهُ مُحَمَّدًا رَسُولُ ٱللَّٰهِ» سۆزىنىڭ مەنە ۋە ھەقىقىتىنى ئېتىراپ قىلىش ۋە «كەلىمە شاھادەت»نى يەنى «أَشْهَدُ أنْ لا إلَـهَ إلَّا الله وأنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ ورَسُولُه» سۆزىنىڭ مەنە ۋە ھەقىقىتىنى ھۆر ئىرادىسى ۋە سەممىيىتى بىلەن ئىنسانلارغا جاكارلاش ۋە باشقىلارنى بۇنىڭغا گۇۋاھچى قىلىش. بۇ ئىككى كەلىمەنىڭ ئۆزىدە ھەر شەيئىنىڭ پانى (يوق) بولىدىغانلىقى، پەقەت ئاللاھ تائالانىڭ زاتى ۋە سۈپەتلىرىنىڭلا باقى ھەم دائىم بولىدىغانلىقى، ئىبادەت ۋە چوقۇنىشنىمۇ پەقەت مەئبۇدى بەرھەق ئاللاھ تائالاغىلا قىلىش، باشقا تەڭرى، خۇدا ۋە ھەر خىل نامدىكى ئىلاھلارغا چوقۇنماسلىق ۋە مەدەت تەلەپ قىلماسلىق ياكى بۇلارنى ئاللاھغا شېرىك قىلماسلىق، ھەممە نەرسىنىڭ يەنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ ھەقىقىي مالىكى ۋە ئىگىسى جانابىي ئاللاھ ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت تەۋھىد ئېتىقادىنى، قىسقىچە ئېيتقاندا جانابىي ئاللاھنىڭ ئۇلۇھىيىتىنى، رۇبۇبىيىتىنى، بارلىق زاتى ۋە سۇبۇتى سۈپەتلىرىنى ئېتىراپ قىلىش باردۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ سۈپەتلىرىنى جانابىي ئاللاھنىڭ زاتىنىڭ ئەينى ياكى غەيرى دېيىشكە ۋە جانابىي ئاللاھنىڭ زاتى ياكى سۇبۇتى سۈپەتلىرىنىڭ ھېچبىرىنى باشقا مەخلۇقات ياكى مۇمكىناتقا ئوخشىتىشقا بولمايدۇ. چۈنكى جانابىي ئاللاھ ۋاجىبۇل ۋۇجۇد، ھاكىمى ۋە فائىلى مۇتلەق، مەئبۇدى بەرھەق، كامالاتى سىفات (سۈپەت)، ئەبەدۇلئەبەد بولۇشى ۋاجىپ ۋە زۆرۈر بولغان يەككە – يېگانە زاتتۇر[1]. كەلىمەئى تەۋھىد ۋە كەلىمەئى شاھادەتتە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى ئىكەنلىكىگە ئىمان كەلتۈرۈش يەر ئالىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئاللاھقا ئىمان كەلتۈرۈش، پەيغەمبەرگە ئىمان كەلتۈرۈشنى، پەيغەمبەرگە ئىمان كەلتۈرۈشمۇ ئاللاھقا ئىمان كەلتۈرۈشنى تەقەززا قىلىدۇ. چۈنكى جانابىي ئاللاھ ئۆزىنىڭ بارلىقى ۋە بىرلىكىنى، ئەمر - پەرمانلىرىنى پەيغەمبەرنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن بىزلەرگە خەۋەر بەرگەن بولۇپ، ئۆزىگە ئىمان كەلتۈرۈشكە، پەيغەمبەرلىرىگە قوشۇپ ئىمان كەلتۈرۈشنى شەرت قىلغان. شۇڭا، پەيغەمبەرنىڭ دىنىنى، پەيغەمبەرلىكىنى ۋە ئۇ ئېلىپ كەلگەن ۋەھيىنى ئىنكار قىلغانلىق ئاللاھنى ئىنكار قىلغانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

[1] ئابدۇلھەمىد راشىدىن، «مۇسۇلماندارچىلىقنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى»، دىرارۇل ئىلىم نەشرىياتى، 2023 – يىلى 1 - نەشرى، 87، 88 – بەتلەر.

2. ئاللاھنىڭ پەرىشتىلىرىگە ئىشىنىش

پەرىشتىلەرنىڭ جانابىي ئاللاھ تەرىپىدىن نۇردىن يارىتىلغان پاك بەندىلىرى ئىكەنلىكىگە ئىشىنىش. پەرىشتىلەر بىزنىڭ بۇ جىسمانىي كۆزىمىز ۋە ياكى ھەرخىل ۋاستىلەر بىلەن بولسىمۇ كۆرۈنمەيدىغان، ئاللاھ تائالاغا ھەر دائىم ھەمدۇسانا ئېيتىدىغان، بەلگىلىك تائەت - ئىبادەت ۋە ئاللاھ تائالانىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۈرۈش بىلەن مەشغۇل تۇرىدىغان نۇرانىي بەندىلىرىدۇر. قۇرئان كەرىم ۋە سەھىھ سۈننەتلەردە پەرىشتىلەرنىڭ ماھىيىتى ۋە ھەقىقىتى، ئىلاھىي ئەمرگە كۆرە مۇئەككەل قىلىنغان خىزمەت تۈرلىرى بويىچە ئۇلارنىڭ ۋەزىپىلىرى ۋە بەزىلىرىنىڭ ئىسىملىرى بايان قىلىنغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە سوئال - سوراقسىز ئىشىنىشىمىز كېرەك.

پەرىشتىلەر يېمەك - ئىچمەك ۋە ھاياتىي ئالەمدىكى ھەر خىل ماددىي ئېھتىياجلاردىن خالىي بولۇپ، ئۇلار ئەركەك ياكى چىشى دېيىلمەيدۇ، ئۇلار تۈرلۈك نەپسى شەھۋەت، جىنسى مۇناسىۋەت تەقەززاسى ۋە ھەر خىل گۇناھ - مەسىيەت ئامىللىرىدىن مۇنەززەھدۇر.[2] پەرىشتىلەر بىلەن ئىنسان ئوتتۇرىسىدا جىنىدىن ئىبارەت جانابىي ئاللاھنىڭ ئالاھىدە بەندىلىرى بار بولۇپ، ئۇلارمۇ بەزى ئالاھىدىلىك جەھەتتە پەرىشتىلەرگە، بەزى ئالاھىدىلىك جەھەتتىن ئىنسانغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. يەنى جىنلارنىڭ بىزگە كۆرۈنمەيدىغان مەخلۇق بولۇش جەھەتتىن پەرىشتىلەرگە، تۈرلۈك نەپسى تەقەززالار، ئىرادە ۋە ئىلاھىي ئەمرگە تەكلىپ قىلىنىش بولۇش جەھەتتىن ئىنسانغا ئوخشايدۇ. بىر مۇسۇلماننىڭ پەرىشتىلەرنىڭ بارلىقىغا ئىمان كەلتۈرۈش بىلەن

[2]ئابدۇلھەمىد راشىدىن، «مۇسۇلماندارچىلىقنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى»، 81، 86 – بەت.

بىر قاتاردا جىنلارنىڭمۇ بارلىقىغا، ئۇلارنىڭمۇ بىزگە ئوخشاش ئاللاھنىڭ بەندىسى ئىكەنلىكىگە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىلاھىي دەۋىتىگە چاقىرىلغانلىقىغا ئىشىنىشى لازىم كېلىدۇ.

3. ئاللاھنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىغا ئىشىنىش

ئاللاھ تائالا تۇنجى پەيغەمبەر ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن تارتىپ تاكى ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغىچە بولغان بارلىق پەيغەمبەرلەرگە ۋەھيى يوللاش ئارقىلىق، بارلىق ئىنسانلارغا ئۆزىنىڭ زاتىنى، سۈپەتلىرىنى، ئۇلۇغ قۇدرىتىنى، ئىرادىسىنى بايان قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىنسانلارنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك بەخت - سائادىتىنى، پاك تۇرمۇش، ھالال كەسىپ ۋە ساغلام ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت يوللىرىنى بىلدۈرۈش، ھەر خىل پايدىلىق ئىلىم - پەن كەشپىياتلىرى، تەبىئەت ئالەمنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى بايان قىلىش ۋە ھەر زاماننىڭ شارائىتىغا مۇۋاپىق ئىلاھىي ھۆكۈم - پەرمانلارنى ئەۋلادمۇ ئەۋلاد كىشىلەرگە يەتكۈزۈش، ئىنسانلارغا بىلدۈرگەن ئەمر - پەرمان ۋە يوليورۇقلىرىنىڭ پەيغەمبەرلەر بۇ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنتۇلۇپ كەتمەسلىكى ۋە ئىنسانلار تەرىپىدىن ئۆزگەرتىلمەسلىكى ئۈچۈن، جانابىي ئاللاھ پەيغەمبەرلەرنىڭ بەزىلىرىگە ۋەھيى يولى بىلەن كىتاب نازىل قىلغان. ئاللاھنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىغا ئىشىنىش پەيغەمبەرلەر ئېلىپ كەلگەن بارلىق كىتاب ۋە سەھىپىلەرنىڭ ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن كەلگەنلىكىنىڭ ھەق ۋە راستلىقىغا ئىشىنىشتىن ئىبارەتتۇر. پەيغەمبەرلەرگە نازىل بولغان كىتاب ۋە سەھىپىلەر ئادەم ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «سۇھۇفى ئادەم»، ھەزرىتى شىس ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «سۇھۇفى شىس»، ئىدرىس ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «سۇھۇفى ئىدرىس»، ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «سۇھۇفى نۇھ» ۋە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «سۇھۇفى ئىبراھىم»غا ئوخشاش 100 دىن ئارتۇق سۇھۇف ۋە مۇسا ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «تەۋرات»، داۋۇت ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «زەبۇر»، ئىيسا ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «ئىنجىل» ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا نازىل قىلىنغان «قۇرئان كەرىم»دىن ئىبارەت تۆت مەشھۇر كىتابقا ئوخشاش.[3]

4. ئاللاھنىڭ پەيغەمبەرلىرىگە ئىشىنىش

پەيغەمبەرلەرگە ئىمان كەلتۈرۈش بولسا جانابىي ئاللاھ ئۆزىنىڭ زاتىنى، سۈپەتلىرىنى، ئۇلۇغ قۇدرىتىنى، ئىرادىسىنى بەندىلىرىگە ئىزھار

[3]ئابدۇلھەمىد راشىدىن، «مۇسۇلمانلارچىلىقنىڭ ئاساسى قائىدىلىرى»، 94، 95– بەتلەر.

قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىنسانىنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك بەخت - سائادىتىنى، ساغلام ئىمان - ئەقىدە يوللىرىنى كۆرسىتىش، پاك تۇرمۇش، ھالال كەسىپ ۋە ساغلام ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت يوللىرىنى بىلدۈرۈش، ھەر خىل پايدىلىق ئىلىم - پەن كەشپىياتلىرى، ماددىي تەبىئەت ئالىمىنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى بايان قىلىش ۋە ھەر زاماننىڭ شارائىتىغا مۇۋاپىق ئىلاھىي ھۆكۈم - پەرمانلارنى ئىنسانلارغا يەتكۈزۈش، بەندىلەرنى يامان ئىشلاردىن ۋە باتىل، خۇراپات يامان ئەقىدە، يامان يوللاردىن توسۇپ، ياخشىلىققا، ھەق دىن ۋە توغرىلىققا (مۇقەددەس ئىسلام دىنىغا) دەۋەت قىلىش، تەلىمات ۋە يوليورۇق ئاڭلاش ئۈچۈن ئىنسانلار ئىچىدىن ئۆزى تاللاپ ۋەھيى يوللىغان ھەقىقىي ئەلچىلىرى، پەيغەمبەرلىرى ۋە پاك راستچىل بەندىلىرى دەپ ئىشىنىشتۇر. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ھەربىر پەيغەمبەرنىڭ ھەق ۋە راستلىقىنى ھەر زاماندىكى ھەقىقەتپەرۋەر كۆپچىلىك ئىنسانلارنىڭ ئومۇمىي گۇۋاھلىقى بىلەن ھەربىر پەيغەمبەرنىڭ ئۆزىگە خاس مۆجىزىسى (ئادەتتىن تاشقىرى ئاجايىپ ئىشلار) بىلەن ۋە ئالدىنقى پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىشلىرىنى تەستىقلىغان ھۆججەت، تەرىپلىگەن خەۋەرلىرى بىلەن ۋە باشقا ھەر تۈرلۈك ئېنىق دەلىل، ئىلمىي پاكىت ئاساسلار بىلەن ئىشىنىمىز.

ئىنسانلار تارىخىدا ھەر زامان، ھەر ماكان ۋە تۈرلۈك قەۋملەر ئىچىدە نۇرغۇن پەيغەمبەرلەر ئۆتكەن بولۇپ، جانابىي ئاللاھ ئۇلارنى ئۆزىنىڭ مىللىتىنىڭ تىلى بىلەن بەزىلىرىنى ئۆز قەۋمىگە، بەزىلىرىنى بارلىق ئىنسانلارغا ھىدايەت يولىنى كۆرسىتىپ بېرىش ئۈچۈن پەيغەمبەر قىلىپ يوللىغان. پەيغەمبەرلەر ئىمان - ئېتىقاد، تائەت - ئىبادەت، مەكارىمى ئەخلاق ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت جەھەتلەردە ئىنسانلار ئىچىدە ئەڭ مۇكەممەل، باشقىلارغا يولباشچى ئۆرنەك كىشىلەردۇر. جانابىي ئاللاھ ئەلچى قىلىپ يوللىغان پەيغەمبەرلەر مۇرسەل ۋە نەبى دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇلار دەرىجىدە پەرقلەنسىمۇ، ماھىيەتتە ھەممىسى ئوخشاش ئاللاھنىڭ ئەلچىلىرى ۋە پەيغەمبەرلىرىدۇر.

تەۋرات، زەبۇر، ئىنجىل، قۇرئان كەرىم، باشقا سەھىپىلەر ۋە تارىخىي قىسسەلەردە بىر نەچچە تىپىك مىساللار بىلەن بىر قانچە پەيغەمبەرنىڭ تەرىپلىرى بايان قىلىنغان بولۇپ، پەيغەمبەرلەرنىڭ سانى بىزگە ئېنىق ئەمەس. جۈملىدىن قۇرئان كەرىمدە 25 پەيغەمبەرنىڭ ئىسمى شەرىپى زىكىر قىلىنغان. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ۋە ئۇنىڭ دىنىي تەلىماتىنى قوبۇل قىلىپ ئەمەل قىلىش ماھىيەتتە بارلىق پەيغەمبەرلەرگە، كىتاب، سەھىپىلەرگە ۋە ئۇلۇغ مۇقەددەس ئىسلام دىنىغا ئومۇميۈزلۈك قايىل بولۇپ، ھەقىقىي ئەمەل قىلغانلىق

بولۇپ ھېسابلىنىدۇ[4].

5. ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىش

ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىش سىناق دۇنياسىدا يارىتىلغان ئىنسانلارنىڭ قىلغان ياخشى - يامان ئىشلىرى دۇنيا ئاخىرلىشىدىغان قىيامەتتىن كېيىنكى ئاخىرەت كۈنىدە خۇلاسە قىلىنىپ، ئۇنىڭ نەتىجىسىنىڭ كۆرسىتىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىش دېمەكتۇر. يەنى ساۋاب ۋە گۇناھقا قاراپ ياخشى - يامان جازا بېرىلىدىغان بىر دەۋرنىڭ (باقى ئالەمنىڭ) مەۋجۇت ئىكەنلىكىگە ۋە ئۇ باقى ئالەمدە قىيامەت، ھەشر - نەشر (ھېساب مەيدانى) بەرپا قىلىنىشىنىڭ، ھېساب، مىزان، پىلسىرات، ھەۋزى كەۋسەر، جەننەت ۋە دوزاخنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشتىن ئىبارەتتۇر.

جانابىي ئاللاھ ئىنساننى ياخشى - يامان، ھەق - ناھەقنى پەرق قىلالايدىغان ئىدراك ۋە نۇرلۇق روھ بىلەن ياراتتى، ئاسمان - زېمىندىكى ماددىي مەنپەئەتلەرنى ئىنسانلار ئۆزىگە بويسۇندۇرۇپ بەھرىمەن بولالايدىغان قابىلىيەتكە ئىگە قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنساننى بۇ سىناق دۇنياسىغا خوجايىن قىلدى ۋە ھەممە مەخلۇقتىن ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك ۋە پەزىلەتلىك قىلىپ ياراتتى. ئىنسانلارنى ۋە بارلىق مەخلۇقاتلارنى يوقتىن بار قىلىپ ياراتقان ئۇلۇغ ئاللاھ ئەلۋەتتە يەنە قايتا تىرىلدۈرۈپ، ئاخىرەت ئالىمىگە لايىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈشكە قادىر.

ئاللاھ تائالانىڭ قۇدرىتى ئالدىدا ئۇنىڭغا ھېچقانداق توسالغۇنى ۋە ئاجىزلىقنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. بەلكى باقى ئالەم ھاياتىنىڭ بەرپا قىلىنىشى ئاللاھ تائالانىڭ ئىنسانلارنى بۇ پانى ئالەمدە سىناق ئۈچۈن بەلگىلىك مۇددەت ئىچىدە يارىتىشتىكى ھېكمىتىنىڭ تەقەززاسى ۋە ئۇلۇغ قۇدرىتىنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئاخىرەت كۈنىنىڭ بولۇشىدا ھېچ شەك - شۈبھە يوقتۇر. سالىھ، ياخشى بەندىلەر جەننەتكە ۋە راھەتكە سازاۋەر بولۇشى ۋە يامان، زالىم كاپىرلار دوزاخ ۋە ئازاب - ئوقۇبەتكە دۇچار بولۇشى، بۇ ئىككى جاينىڭ ئاخىرەت ئالىمىدە مەۋجۇتلۇقى ئەينەن ھەقىقەتتۇر. بۇنداق بولۇشى ھەقىقىي پادىشاھ بولغان، ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى جانابىي ئاللاھ تائالانىڭ ئادالەت سۈپىتىنىڭ تەقەززاسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاخىرەتكە ئىشىنىش ئىماننىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمىدۇر[5].

6. قازا ۋە قەدەرگە ئىشىنىش

بۇ ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ ئىرادىسى ۋە خاھىشى بىلەن بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىش دېگەنلىكتۇر. ئاللاھ تائالانىڭ قازا ۋە قەدەرگە ئىمان كەلتۈرۈش دېگەنلىك دۇنيادا بولغان، بولىدىغان، بولمىغان

[4]ئابدۇلھەمىد راشىدىن، «مۇسۇلماندارچىلىقنىڭ ئاساسى قائىدىلىرى»، 96 - 98– بەتلەر.

[5]ئابدۇلھەمىد راشىدىن، «مۇسۇلماندارچىلىقنىڭ ئاساسى قائىدىلىرى»، 98 - 100– بەتلەر.

ۋە ھەرنەۋئى (تۈرلۈك) مەخلۇقات، پۈتۈن ئالەم ۋە ئادەم، بارلىق مەۋجۇداتنىڭ ھاياتىي قانۇنى، ئومۇمىي قانۇنى، ئىختىيارى ئىشلىرى، ئاللاھ تائالا ئۆزى بەلگىلىگەن نىسبەتتە بولۇشقا تېگىشلىك مۇئەييەن ئۆلچەم، قىسمەت، مىقداردا بولۇشىنىڭ ۋە ھەر ياخشىلىق - يامانلىق ئاللاھ تائالانىڭ تەقدىر ۋە ئىرادىسىگە باغلىق بولغان چەك - چېگرا ئىچىدە بولۇشىنىڭ ھەق ۋە راستلىقىغا ئىشىنىشتىن ئىبارەتتۇر.

بەندە ئۆز ھەرىكىتىنى ئۆز ئىختىيارى بىلەن قىلىدۇ، لېكىن بۇنى تەقدىر قىلغۇچى ئاللاھ تائالادۇر. ئومۇمىي ئىختىيارى ۋە ماددىي ئىمكانىيەتلىرى ئاللاھ تائالانىڭ خاھىشىغا باغلىقتۇر. يەنى ھېچقانداق نەرسە قەدەردىن (تەقدىر ۋە قانۇنى ئىلاھىيدىن) تاشقىرى ئەمەس دەپ ئىشىنىشتۇر. بۇ تەقدىر مەسىلىسى ئىنسانلارنىڭ ئۆز ھاياتىنى بەرپا قىلىشىغا، دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك ئومۇمىي تەرەققىياتقا ئېرىشىش ئۈچۈن ئەمەلىي ھەرىكەت قىلىشقا زىت كەلمەيدۇ، بەلكى ماددىي تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇپ، ئۇنىڭدىن قانۇنىي (توغرا ئۇسۇلدا) بەھرىمەن بولۇشى ئۈچۈن ئىلاھىي قانۇنىيەتنى ئالدىنئالا چۈشىنىپ، ئالغا ئىلگىرىلەشتە كۈچ سەرپ قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. تەقدىر مەسىلىسىگە بۇنىڭ ئەكسىچە قاراش ئىسلام ئېتىقادىغا، قۇرئان تەلىماتىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان جاھالەتتۇر[6].

قەدەر ياكى تەقدىر ئىنتايىن ئىنچىكە ۋە نازۇك بىر مەسىلە بولۇپ، ئۇنى سۇننەتۇللاھقا يەنى ئالەم ۋە ھايات قانۇنىيىتىگە، ئىنسانلارنىڭ دۇنيا نېمەتلىرىدىن بەھرىمەن بولۇشى ئۈچۈن كۆرسەتكەن جىددۇ - جەھد ۋە سەئيى - سەۋەبلىرىگە قارىتا زىت ئورۇنغا قويۇشقا ئۇرۇنۇش تەقدىرنى خاتا چۈشەنگەنلىكتۇر. تەقدىر ئاللاھ تائالانىڭ خالىق (ياراتقۇچى)، مۇدەببىر (ھەممە نەرسىنى ئالدىنئالا پىلانلىغۇچى، تەدبىرىنى ئالغۇچى)، ئەلىم (بارلىق نەرسىلەرنى بىلىپ تۇرغۇچى ئىلىم ساھىبى) ۋە ھەكىم قاتارلىق سۈپەتلىرىگە مۇناسىۋەتلىك بىر ئۇقۇم بولۇپ، بارلىق مەخلۇقات، مەۋجۇدات، بارلىق ھادىسە ۋە ۋەقەلەرنى مۇئەييەن نىزام ۋە ئۆلچەمگە ئاساسەن بارلىققا كەلتۈرگەن جانابىي ئاللاھ تائالانىڭ ئەزەلدىن ۋە مەڭگۈگە بولىدىغان شەيئىلەرنىڭ قەيەردە، قانداق شەكىلدە ۋە قاچان بولىدىغانلىقىنى، بارلىق ھادىسە ۋە ۋەقەلەر مەخلۇقاتلارنىڭ زامان، ماكان ۋە شەكىل جەھەتتىن ئۆزىنىڭ تاللىشى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاللاھنىڭ مۇتلەق ئىرادىسى، تەقدىر قىلىشى، قانۇنى ئىلاھىي ۋە ئىلمى ئەزەلىيسى دائىرىسىدە بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇرلار ئىچىدە ماقالە - تەمسىل ھالىتىگە كەلگەن «ئاللاھنىڭ تەقدىرىدىن تاشقىرى

---

[6]ئابدۇلھەمىد راشىدىن، «مۇسۇلماندارچىلىقنىڭ ئاساسى قائىدىلىرى»، 100 - 101– بەتلەر.

قىل تەۋرىمەيدۇ» دېگەن سۆز قەدەرنىڭ قىسقا ئىپادىسىدۇر.

7. ئۆلۈمدىن كېيىن قايتا تىرىلىشنىڭ ھەق ۋە راستلىقىغا ئىشىنىش

ئۆلگەندىن كېيىن بىرىنچى قېتىم روھنى تەننىڭ قېشىدا ھازىرلاپ سىناق ئۈچۈن سوراق - سوئال قىلىنىشىنىڭ ھەق ۋە راستلىقىغا، مۇئمىن سالىھلارنىڭ، كافىر، مۇشرىكلارنىڭ روھلىرىنىڭ جەننەت ۋە دوزاختىن ئىبارەت

ئىككى جايغا ئايرىلىشىنىڭ ھەق ۋە راستلىقىغا ئىشىنىشتىن ئىبارەتتۇر. بۇ تىرىلدۈرۈش دۇنيا ۋە ئاخىرەت ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈنچى ئالەمى بەرزەختە (ئوتتۇرا ئالەمدە) بولىدىغان سوراق - سوئال ئەھۋالى بولۇپ، بۇ دۇنيادىكىگە ئوخشاش يېمەك - ئىچمەك ۋە جىسمانىي ھەرىكەتلەرگە باغلىق ئەمەس ياكى ئاخىرەتتە جەننەت ۋە دوزاختا بولىدىغان ھايات ھەم ئەمەس. بەلكى تەن بىلەن روھنىڭ جۇدالىشىش باسقۇچىدا سىناق سوئال ئۈچۈن روھقا مۇناسىۋەتلىك بىر خىل ئەھۋالدۇر. ئۆلگەن كىشى قايسى جاي ۋە قانداق ھالەتتە جان ئۈزگەن بولسۇن ياكى ئۇنى ھايۋاناتلار يۇتۇپ كەتكەن بولسۇن، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ ياخشى - يامانلىقىنى ئۆزىگە تونۇتۇپ قايىل قىلىش ئۈچۈن روھنى ھازىرلاپ سوراق - سوئال قىلالايدۇ ۋە چەكلىك ئازاب، راھەت بىلەن تېگىشلىك مۇئامىلە قىلالايدۇ. ئاللاھ تائالانىڭ مالائىكىلىرىگە ئاللاھ تائالانىڭ بۇيرۇغىنىنى ئىجرا قىلىپ ئۆلگەن كىشىنى سوراق قىلىش ئۈچۈن ۋە تېگىشلىك سىناقتىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ھېچ نەرسە توسالغۇ بولالمايدۇ. بۇ ئەھۋاللارنى تىرىك ئادەم كۆزى بىلەن كۆرۈپ، قۇلىقى

بىلەن ئاڭلاپ ياكى باشقا ۋاستىتە بىلەن سېزەلەيدىغان ئەھۋال ئەمەس، بەلكى بۇ ئەھۋاللار سىناق دۇنياسىدا مەزكۇر ئۆلگەن كىشىدىن باشقا ھايات ئادەملەرگە سېزىلمەيدىغان، مەخپىي تۇتۇلغان خاس ئۆتكەلدىكى ئەھۋالدۇر[7].

يۇقىرىقى ئىمان ئاساسلىرى قۇرئان كەرىم ۋە مۇتەۋاتىر سۈننەتلەردە قەتئىي دەلىللەر بىلەن سابىت بولغان ۋە ھەربىر مۇسۇلماننىڭ ئىمان كەلتۈرۈشى زۆرۈر بولغان كەسكىن ھۆكۈملەردۇر. چۈنكى ئىمان ۋە ئېتىقادقا دائىر مەسىلىلەردە چوقۇم قۇرئان كەرىم ۋە ياكى مۇتەۋاتىر سۈننەتتە دالالىتى قەتئىيەت ئىپادىلەيدىغان ھۆكمى ئېنىق ۋە ئوچۇق دەلىل بولۇشى شەرتتۇر. بارلىق مۇجتەھىد ئالىملار بۇ ماددىلارنىڭ ئىماننىڭ ئاساسى ۋە شەرتى ئىكەنلىكىگە ئىتتىپاقتا كەلگەن بولۇپ، ھەر بىر مۇئمىن ۋە مۇسۇلماننىڭ ئۇنىڭغا ئىشىنىشى ۋە ئىمان كەلتۈرۈشى زۆرۈر ۋە شەرتتۇر.

قۇرئان كەرىم ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ سەھىھ سۈننەتلىرىدە ئىمان ۋە ئېتىقاد مەسىلىلىرىگە دائىر نۇرغۇن مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ بىر قىسمى بارلىق مۇجتەھىد ئالىملار تەرىپىدىن ئىتتىپاقتا كەلگەن ۋە بىر قىسمى بولسا بەزى ئالىملار تەرىپىدىن ئىختىلاپ قىلىنغان مەسىلىلەردۇر. بۇلار ئىسلام دىنى ئەقىدىسى ۋە كالام ئىلمى ساھەسىدىكى مۇجتەھىد ئالىملار تەرىپىدىن دەلىللىرى بىلەن تەپسىلىي بايان قىلىنغان.

ئىسلام تارىخىدا ئىسلام دىنىنىڭ پەرقلىق رايون، پەرقلىق مىللەتلەرگە تارقىلىشى بىلەن بىرگە ئۇ رايون ۋە مىللەتلەردىكى كۈلتۈرلەرنىڭ تەسىرى ئىچىدە پەرقلىق ئېتىقادىي مەزھەپلەر ئوتتۇرىغا چىققان. بولۇپمۇ ئاللاھ تائالانىڭ زاتى ۋە سۈپەتلىرىگە ئائىت بولغان بەزى مەسىلىلەرنىڭ تەشبىھ ۋە تەئۋىل قىلىنىپ قىلىنماسلىقى، ياخشى ۋە يامانلىقلارنى بىززات ئەقلىنىڭ بەلگىلىشى ۋە ئىنسانىنىڭ ئىشلىگەن پېئىللىرىدىكى ئىرادىسى قاتارلىق... نۇرغۇن مەسىلىلەردە كالام ئالىملىرى ئۆز ئارا پىكرى ئىختىلاپ ۋە مۇناقەشە قىلىشقان بولۇپ، بۇلاردىن بەزىلىرى ئۆزلىرىنىڭ ھاۋايى - ھەۋەسلىرى، يەھۇدىي - ناسارالارنىڭ ۋە ھەر خىل دىنلارنىڭ باتىل چۈشەنچىلەرنى ئىسلام ئېتىقادىغا سۆرەپ كىرىپ، توغرا ئىسلام ئەقىدىسىدىن چىقىپ ئازغۇن يوللارغا كىرىپ قالغان. زامان ئىچىدە بۇ ئازغۇن كىشىلەر ئۆزلىرىگە تەرەپدار توپلاپ، جامائەت ۋە ھەتتا مەزھەپ شەكىللەندۈرۈشكە ۋە ساغلام مۇسۇلمانلارنىڭ ئېتىقادىغا تەھدىت سېلىشقا ۋە مۇسۇلمان خەلقنى توغرا ئىسلام ئېتىقادىدىن چىقىرىۋېتىشقا باشلىغان.

ئىسلام تارىخىدا ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن

[7]ئابدۇلھەمىد راشىدىن، «مۇسۇلماندارچىلىقنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى»، 101 - 102– بەتلەر.

كېيىن مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپە سايلىمىدىكى سىياسىي تالاش - تارتىش سەۋەبلىك، تۇنجى بولۇپ «خارىجىيىيە» نامىدا بىر مەزھەپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، «چوڭ گۇناھ سادىر قىلغانلار كاپىر بولىدۇ» دېگەن كۆز قاراش بىلەن نۇرغۇن مۇسۇلمانلارنىڭ قېنى تۆكۈلدى ۋە ھەتتا ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ شېھىد قىلىندى. يەنە ئىلاھىي تەقدىرنى ئىنكار قىلىپ، بەندىنىڭ ئىرادىسىنى ئاساس قىلىدىغان «قەدەرىيە»، بەندىنىڭ ھېچبىر ئىرادىسىنىڭ يوقلۇقىنى دەۋا قىلىدىغان «جەبرىيىيە»، چوڭ گۇناھ ئىشلىگەنلەرنىڭ جەننەت ياكى دوزاخقا كىرىدىغانلىقىنى دۇنيادا بىلگىلى بولمايدۇ، دەيدىغان كۆزقاراشنى دەۋا قىلىدىغان «مۇرجىئە»، ئاللاھ تائالانىڭ زاتىنى ۋە سۈپەتلىرىنى بەندىگە ئوخشىتىشنى توغرا دەپ دەۋا قىلىدىغان «مۇشەببىھە» دېگەنگە ئوخشاش ۋە بۇنىڭ سىرتىدا بۇ يەردە مەلۇمات بېرىلمىگەن نۇرغۇن ئېتىقادىي كۆزقاراشلار ۋە مەزھەپلەر ئوتتۇرىغا چىققان. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى غەيرى دىن ۋە كۈلتۈرلەرنى ئىسلام دىنىغا سۆرەپ كىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەقلى ۋە ياكى باشقا كۈلتۈر ۋە پەلسەپەلىرى بىلەن قۇرئان كەرىمنى ئۆزى خالىغانچە تەئۋىل قىلىشىپ، ئىسلام دىنىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولغان. بۇ كۆز قاراش ۋە مەزھەپلەر مۇسۇلمانلار ئىچىدە پىكرىي، سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتىن بۆلۈنۈش، مۇسۇلمانلار ئىچىدىن كاپىر ئىزدەپ بىر - بىرى بىلەن دۈشمەنلىشىشتەك يامان ئاقىۋەتلەر كەلتۈرۈپ چىقارغان.

بۇ تەھلىكىگە قارشى رەببانىي ئالىملار (سۆزى ئەمەلىيىتىگە مۇۋاپىق بولغان ئۈلگىلىك ئالىملار) ئېتىقادىي مەزھەپلەر ئىچىدىن «ماتۇرىدىي» ۋە «ئەشئەرىي» مەزھىپىنى قۇرئان كەرىم ۋە سەھىھ سۈننەتكە ئەڭ ئۇيغۇن ئېتىقادىي مەزھەپ دەپ قارىغان. ئىسلام ئالىملىرى ئىسلام دىنىنى قۇرئان كەرىم ۋە سەھىھ سۈننەتكە ئەڭ ئۇيغۇن تەرىقىدە چۈشەنگەن ۋە قۇرئان كەرىم، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ساھابىلەرنىڭ يولىغا ئەگىشىپ ماڭغان مۇسۇلمان جامائىتىنى ئازغۇن پىرقىلەردىن ئايرىش ۋە ئۇلارنىڭ ئازدۇرۇپ كېتىشىدىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئۇلارنى «ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە» دېگەن «قورغان»نىڭ ئىچىگە ئالغان. «ماتۇرىدىي» ۋە «ئەشئەرىي» مەزھىپى بۇ قورغان ئىچىدىكى ئەڭ ساغلام ئىككى ئېتىقادىي مەزھەپتۇر.

تۈركىستان دىيارى قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم باھىلىي (714 – 668) قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمان قوشۇنلىرى تەرىپىدىن فەتھ قىلىنىپ، ئىسلام نۇرى تۈركىستان خەلقىنىڭ قەلبىنى يورۇتۇشقا باشلىغاندىن كېيىن، تۈركىستان خەلقى ئىچىدىن ئىمام بۇخارىي (870 - 810)، ئىمام تىرمىزىي (892 – 824)، ئىمام ماتۇرىدىي (944 – 852)، فارابىي (950 – 871)، سەمەرقەندىي

(983–	) ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپ (1019 – 1077)... كەبى نۇرغۇن ئالىم - ئۆلىمالار يېتىشىپ چىققان.

تۈركىستان خەلقى ئېتىقادىي جەھەتتىن ئىمام ماتۇرىدىينىڭ قۇرئان كەرىم ۋە سەھىھ سۈننەتنى ئاساس قىلغان ھالدا ئېتىقادىي مەسىلىلەر ھەققىدىكى ئىزاھاتلىرىنى قوبۇل قىلغان. ئىمام ماتۇرىدىي ئېتىقادقا ئائىت مەسىلىلەردە ئوتتۇرا يولنى تۇتقان بولۇپ، ۋەھيىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئەقىلگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. شەرقىي تۈركىستان خەلقىمۇ ئېتىقادىي مەسىلىلەردە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان تارىختىن بۇيان ئىمام ماتۇرىدىينىڭ يولىنى تۇتۇپ كەلگەن، ئۆلىمالىرىمىزمۇ مەدرىسىلەردىكى تەلىم – تەربىيەلەردە ۋە خەلق ئاممىسىغا قىلغان ۋەز - نەسىھەتلىرىدە مۇشۇ يولنى ئاساس قىلغان. بۇ مەزھەپ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئېتىقادى، پىكىر - چۈشەنچىلىرى، ئىجتىمائىي ھاياتى ۋە ئۆرپ – ئادەت ئەنئەنىلىرىگىمۇ تەسىر قىلغان.

بۈگۈنكى كۈندە ۋەتىنى كاپىر خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغان، ئىبادەتلىرى چەكلىنىۋاتقان ۋە بارلىق ھەق - ھوقۇقىدىن مەھرۇم قالغان شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە بىرلىك ئىنتايىن مۇھىم. بىزلەرنى بىرلەشتۈرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل دىنىمىز، ۋەتىنىمىز ۋە خەلقىمىزدۇر. ئالىم – ئۆلىمالىرىمىزنىڭ دىنىي

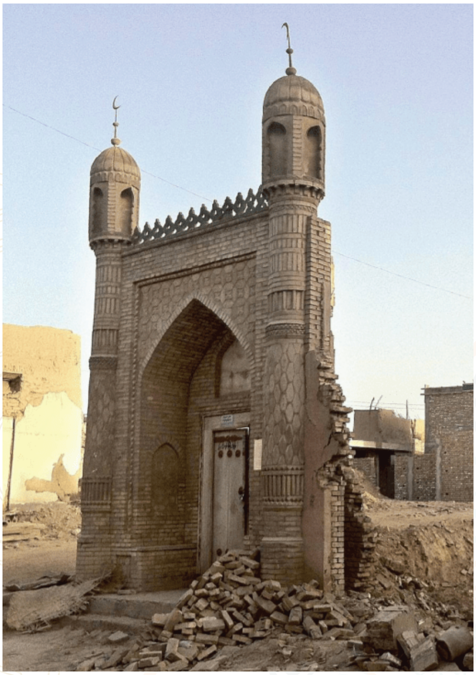

جەھەتتە خەلقىمىز ۋە ئالىملىرىمىز مىڭ يىلدىن بېرى تۇتۇپ كەلگەن يولغا ۋارىسلىق قىلىپ مېڭىشى ئەڭ ئاقىلانىلىقتۇر.

جانابىي ئاللاھ ھەر بىرىمىزگە ھىدايەت ۋە تەۋپىق، خەلقىمىزگە ساغلام ئېتىقاد، ئالىم - ئۆلىمالىرىمىزغا ئەقىل - پاراسەت، بايلىرىمىزغا ئىنساپ، ياشلىرىمىزغا شجائەت ۋە قىزلىرىمىزغا ئىپپەت، شەرمى ھايا ئاتا قىلسۇن، ئامىن.

ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت كىملەر؟

ئۇستاز ئابدۇلئەھەد ھاپىز

بىزنى پۈتكۈل پەيغەمبەرنىڭ ئەۋزىلى بولغان مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئۈممەت، قۇرئان ۋە سۈننەتكە ئەمەل قىلىدىغان جامائەت قىلغان رەببىمىزگە چەكسىز ھەمدۇسانا ئېيتىمىز. يولباشچىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا، ئائىلىسىگە ۋە ئەسھابى كىراملىرىغا چەكسىز دۇرۇت ۋە سالام يوللايمىز. بىزنى ئاخىرقى تىنىقىمىزغىچە ئەھلى سۈننەت يولىدىن ئايرىۋەتمەسلىكىنى ئۇلۇغ ئاللاھتىن تىلەيمىز.

مەن مۇسۇلمانلارنىڭ، بولۇپمۇ ئۇقۇمۇشلۇق ۋە ئۈممەتكە رەھبەر بولىدىغان زاتلارنىڭ مەلۇماتىنى يوقلىسام، كۆپ سانلىقى ئۆزىنى ئەھلى سۈننەت دەپ ئاتىسىمۇ «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت» (ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە) دېگەن كىملەر؟ ئۇلار قاچان چىققان؟ ئۇلارنىڭ ئەقىدىسى نېمە؟ دېگەنگە ئوخشاش مۇھىم مەلۇماتلاردىن ئانچە خەۋىرى يوق ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز ئالدىغا بىر پىكرى يوق، باشقىلار نېمە دېسە شۇنى تەقلىد قىلىپ كېتىۋېرىدىكەن. بۇ سەۋەبتىن مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزغا «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت» ھەققىدە ئازراق بولسىمۇ مەلۇمات بېرىشنى مەقسەت قىلىپ، بۇ ماقالىنى يازدىم. بۇ ماقالىدا «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت» دېگەن كىملەر؟ قانداق شارائىتتا ئوتتۇرىغا چىققان؟ دېگەندەك مەسىلىلەر ئومۇمي شەكىلدە چۈشەندۈرۈلدى. ئاللاھ تائالا توغرا يولدا مېڭىشىمىزغا ۋەسىلە قىلغۇسى.

«سۈننەت» ۋە «جامائەت» دېگەن سۆزلەرنىڭ ئېنىقلىمىسى

ئالدى بىلەن «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت» ئاتالغۇسىدىكى «سۈننەت» ۋە «جامائەت» دېگەن سۆزلەرنى چۈشەندۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ يەردىكى سۈننەتتىن يول، ئۇسلۇب، مېتود، ئەگىشىپ ماڭىدىغان يول خەرىتىسى، جەمئىيەتلەرنى بىر - بىرىدىن ئايرىيدىغان خۇسۇسىيەت مەقسەت قىلىنىدۇ. بۇنىڭغا ئاساسەن بۇ يەردىكى سۈننەتنى مۇنداق چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ: سۈننەت بىرخىل ئەقىدە ئەتراپىغا توپلاشقان جامائەت ياكى ئۈممەتنىڭ ئېتىقاد

يولىدۇر. بۇ يولدا بىرلەشكەن، ئىنتىپاقلاشقان ۋە ئوخشاش قاراشتا بولغان ئىنسانلار «جامائەت» دەپ ئاتىلىدۇ[1]. سۈننەت بۇ مەنىدە قۇرئان كەرىمدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن: ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُروا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴾ «سىلەردىن ئىلگىرى نۇرغۇن ئۈممەتلەر كېلىپ ئۆتتى؛ يەر يۈزىدە سەير قىلىڭلار، ھەقنى يالغانغا چىقارغانلارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولغانلىقىغا قاراڭلار[2].» ﴿فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا﴾ «ئاللاھنىڭ سۈننىتى (قانۇنىيىتى)دە ھېچقانداق ئۆزگىرىش تاپالمايسەن[3].» بۇ ئايىتى كەرىمدە بايان قىلىنغان سۈننەت ئاللاھ تائالانىڭ دۇنيانىڭ يارىتىلىشى ۋە تەدبىرى ئۈچۈن بېكىتكەن قانۇن - يولىدۇر. بۇ مەنە ئىسلام ئىستىلاھىدا «ئاللاھنىڭ ئادىتى» دەپ ئىپادىلەنگەن.

دېمەك، سۈننەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسلام ئۈممىتىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن تۇتقان ئۇسلۇبى ۋە بۇ پەيغەمبەر ئۇسلۇبىنى بىرلىكتە تۇتۇپ ماڭغان ساھابىلەر جامائىتىنىڭ يولىدۇر. ئىسلام ئۈممىتىنىڭ پىكىر ۋە ھەرىكىتىنى بەرپا قىلغان نەرسە ئاللاھ تائالانىڭ كىتابى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىدۇر. ﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ «شۇنىڭدەك ئۆز ئىچىڭلاردىن سىلەرگە بىزنىڭ ئايەتلىرىمىزنى تىلاۋەت قىلىپ

[1] شەھرىستانىي، «الملل والنحل»، 1 - توم، 47 - بەت.

[2] سۈرە ئال ئىمران، 173 - ئايەت.

[3] سۈرە فاتىر، 43 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

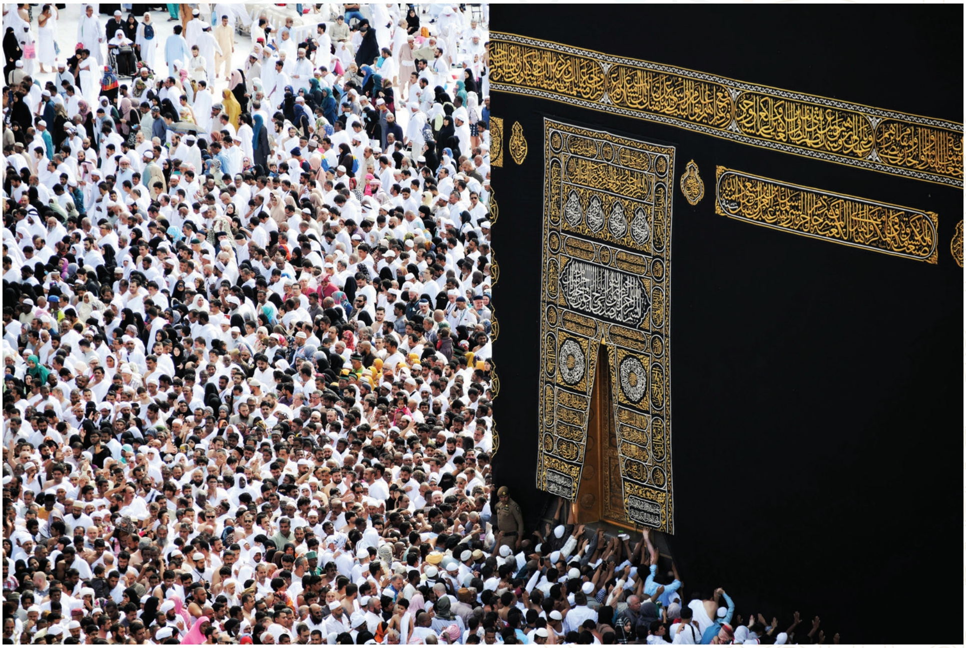

بېرىدىغان، سىلەرنى گۇناھلاردىن پاكلايدىغان، سىلەرگە كىتابنى (قۇرئاننى) ۋە ھېكمەتنى (يەنى سۈننەتنى) ئۆگىتىدىغان، سىلەرگە بىلمىگەنلىرىڭلارنى بىلدۈرىدىغان بىر پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق.﴾[4] شۇنىڭ ئۈچۈن ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمگە ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەگىشىشنى ۋە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشنى بۇيرىغان: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ ﴿ئى ئىمان ئېيتقانلار! ئاللاھقا ئىتائەت قىلىڭلار، پەيغەمبەرگە ۋە ئۆزۈڭلاردىن بولغان ئىش ئۈستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار...﴾[5]

قۇرئان كەرىم پەرز، ۋاجىپ، ھالال ۋە ھارامنى بېكىتىشتە ئاللاھنىڭ ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ھۆكمىگە ئىتائەت قىلىشنى ئاساس قىلىدۇ. ﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ . وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ ﴿(پەيغەمبەرنىڭ) مۆمىنلەرنىڭ ئارىسىدا ھۆكۈم چىقىرىشى ئۈچۈن، ئۇلار ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە چاقىرىلغان چاغدا ئۇلارنىڭ سۆزلىرى پەقەت: ئاڭلىدۇق ۋە ئىتائەت قىلدۇق، دېيىشتىن ئىبارەتتۇر. مانا شۇنداق كىشىلەر مەقسەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر. ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلغان، ئاللاھتىن قورققان ۋە ئۇنىڭغا تەقۋادارلىق قىلغان كىشىلەر بەختكە ئېرىشكۈچىلەردۇر.﴾[6]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مەن سىلەرگە بۇيرۇغان ئىشلاردىن كۈچۈڭلارنىڭ يېتكىنىنى قىلىڭلار. مەن توسقان ئىشتىن قەتئىي يېنىڭلار[7]» دېگەن.

سۈننەتنى چىڭ تۇتۇش ۋە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىش دىنىمىزنىڭ ئاساسىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىنىڭ ۋە ساھابىلىرىنىڭ يولىغا ئەگىشىشنى بۇيرۇغان: «ئاراڭلاردا مەندىن كېيىن ياشىغانلار كۆپلىگەن بۆلۈنۈشلەرنى كۆرىدۇ. سىلەرگە مېنىڭ سۈننىتىمگە راشىد خەلىپىلىرىمنىڭ سۈننىتىگە (يەنى يولىغا) چىڭ ئېسىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن. ئۇنىڭغا مۇستەھكەم ئېسىلىڭلار ۋە ئۇنى ئېغىز چىشىڭلار بىلەن چىڭ تۇتۇڭلار. يېڭىدىن پەيدا قىلىنغان ئىشلاردىن ساقلىنىڭلار. چۈنكى ھەر يېڭىدىن پەيدا قىلىنغان ئىش بىدئەتتۇر. ھەر بىدئەت ئازغۇنلۇقتۇر.[8]»

ئاللاھ تائالا ساھابە كىراملار ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: ﴿وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ ھەممىدىن ئىلگىرى ئىمان ئېيتقان مۇھاجىرلار

[4] سۈرە بەقەرە، 151 - ئايەت.

[5] سۈرە نىسا، 59 – ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[6] سۈرە نۇر، -51، 52 - ئايەتلەر.

[7] ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

[8] ئىمام ئەبۇ داۋۇد ۋە تىرمىزىي رىۋايىتى، ھەسەن ھەدىس.

ۋە ئەنسارلاردىن، ياخشىلىق قىلىش بىلەن ئۇلارغا ئەگەشكەنلەر (يەنى تابىئىنلار ۋە قىيامەتقىچە ئۇلارنىڭ يولىدىن ماڭغانلار) دىن ئاللاھ رازى بولدى. ئۇلارمۇ ئاللاھتىن مەمنۇن بولدى. ئاللاھ ئۇلارغا ئاستىدىن ئۆستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان جەننەتلەرنى تەييارلىدى. ئۇلار جەننەتتە مەڭگۇ قالىدۇ. بۇ چوڭ بەختتۇر.[9] ئاللاھ تائالانىڭ ساھابە كىراملارنى ماختاپ، ئۇلاردىن رازى بولغانلىقىنى بىلدۈرۈشى ئۇلاردىن كېيىن كېلىدىغان مۇسۇلمانلارنى ساھابە كىراملارغا ئەگىشىڭلار ۋە ئۇلارغا ئوخشاش ئاللاھنىڭ رازىلىقىغا ۋە مۇكاپاتىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىڭلار ۋە ئۇلارغا ئوخشاش بولۇڭلار، دەپ بۇيرۇغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئايەتتە يەنە ساھابە كىراملارغا ياخشىلىق بىلەن ئەگەشكەن تابىئىنلارنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ ماختىشىغا لايىق بولغانلىقىنى كۆرىمىز.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە مۇنداق دەيدۇ: «زامانلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى مېنىڭ دەۋرىم، ئۇنىڭدىن قالسا ئۇنىڭدىن كېيىنكىلەرنىڭ دەۋرى ۋە ئۇنىڭدىن قالسا ئۇلاردىن كېيىنكىلەرنىڭ دەۋرى.[10]» ساھابە كىراملارنىڭ ئاللاھ ۋە رەسۇلى تەرىپىدىن ماختىلىشى ۋە كېيىنكىلەرنىڭمۇ ئۇلارنىڭ يولىغا ئەگىشىش شەرتى بىلەن مەدھىيەگە

[9] سۈرە تەۋبە، 100 - ئايەت.

[10] ئىمام بۇخارىي رىۋايىتى.

لايىق كۆرۈلۈشى ئەگىشىش بۇيرۇلغان جامائەتنىڭ ساھابىلەر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مېنىڭ ئۇممىتىم 73 پىرقىگە بۆلۈنىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر پىرقىسىدىن باشقىسى دوزاختىدۇر» دېگەن. «ئۇ پىرقە كىم؟» دەپ سورالغاندا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئۇ مېنىڭ ۋە ساھابىلىرىمنىڭ يولىدا بولغانلار»، يەنە بىر رىۋايەتتە «ئۇ جامائەت» دەپ جاۋاب بەردى[11].

بۇنىڭغا ئاساسەن «جامائەت» ئۇممەتنىڭ دەسلىپىدە ساھابە كىراملار، كېيىنكى دەۋردە سالىھ ئالىملاردۇر. ئابدۇللاھ ئىبنى مۇبارەكتىن «جامائەت كىم؟» دەپ سورىغاندا، ئۇ: «ئەبۇ بەكرى ۋە ئۆمەر» دەپ جاۋاب بەرگەن. «ئەبۇ بەكرى ۋە ئۆمەر ئۆلۈپ كەتتى» دېگەندە، «پالانى ۋە پالانى» دېگەن. «ئۇلارمۇ ئۆلۈپ كەتتى» دېگەندە، «مانا بۇ ئەبۇ ھەمزە ئەسسەككەرىي جامائەتتۇر»[12] دېگەن. شەھرىستانى: «جامائەت بىرخىل يول ئۈستىدە ئىتتىپاقلاشقان كىشىلەر توپىدۇر»[13] دېگەن. ئىمام ئىبنى تەيمىيە: «جامائەت جۇغلاشقان دېگەنلىك بولۇپ، بۆلۈنۈشنىڭ زىتىدۇر. بۇ سۆز بىر يەرگە توپلانغان كىشىلەرگە ئىشلىتىلىدۇ»[14] دېگەن.

[11] ئىمام ئەبۇ داۋۇد، تىرمىزىي، ئىبنى ماجە ۋە ھاكىم رىۋايەت قىلغان ۋە «ئىمام مۇسلىمنىڭ شەرتىگە كۆرە سەھىھ ھەدىس» دېگەن.

[12] ئىمام تىرمىزىي رىۋايىتى.

[13] شەھرىستانىي، «الملل والنحل» 1 - توم، 47 - بەت.

[14] ئىبنى تەيمىيە، «پەتىۋالار مەجمۇئەسى»، 3 - توم، 157 - بەت.

ئىسلام تارىخىدا بىرىنچى قېتىم «جامائەت» سۆزى ھەزرىتى ھەسەن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ خەلىپىلىكنى مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن يىلى كەڭ قوللىنىلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ بىرلىكىنى قولغا كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن بۇ يىلغا «سەنەتۇلجامائە (يەنى مۇسۇلمانلار بىرلەشكەن يىل)» دېيىلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئالەمدىن ئۆتكەندە پۈتۈن مۇسۇلمانلار ئىتتىپاق ۋە خاتىرجەم ئىدى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىنسانلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىغۇدەك ئىختىلاپ ۋە بۆلۈنۈشكە سەۋەب بولغۇدەك پىكىر ئوخشاشماسلىقى يوق ئىدى. ھىجرى 35 - مىلادى 656 - يىلى ھەزرىتى ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ شەھىد قىلىنىشى بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا بەزى كۆزقاراشلار ۋە مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى. چۈنكى مۇسۇلمانىنى ئۆلتۈرۈش ئىسلامدا چوڭ گۇناھ ۋە قىساس ئېلىنىشى لازىم ئىدى. ھەزرىتى ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنى ئۆلتۈرگەن ئىسيانچىلار قىساستىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ قۇرئاننىڭ ھۆكمىنى ئىجرا قىلغانلىقىنى، چۈنكى قۇرئاندا ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَـٰئِكَ هُمُ الْكَـٰفِرُونَ﴾ «كىم ئاللاھ نازىل قىلغان نەرسە بىلەن ھۆكۈم قىلمايدىكەن، ئۇلار كاپىرلاردۇر»[15] دەپ بۇيرۇغانلىقىنى ئېيتىپ، «ئوسمان ھاكىمىيەتتە قۇرئاننىڭ ھۆكمى بىلەن تۇتماي مۇرتەد بولغان، مۇرتەدنى ئۆلتۈرۈش ۋاجىپ، شۇڭا ئۆلتۈردۇق» دەپ ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلىدى. بۇ ئىسيانچىلار كېيىن ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشتىن كېيىنمۇ ئەينى قارىشىنى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا تەتبىقلاپ، «سەن مۇرتەد بولدۇڭ» دەپ ئوتتۇرىغا چىقتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىسيانچىلار «مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسىگە قارشى چىققان» دېگەن مەنىدە «خارىجىيلەر» ۋە «خاۋارىجلار» دەپ ئاتالدى. بۇ خاۋارىجلار «مۇسۇلمان چوڭ گۇناھ قىلسا ئىماندىن چىقىپ مۇرتەد بولىدۇ، ئۇنى قايتا ئىمانغا دەۋەت قىلىش لازىم» دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش بىلەن ئىسلام تارىخىدا ئوتتۇرىغا چىققان بىرىنچى گۇرۇھ ۋە مەزھەپ بولدى. بۇ خاۋارىجلار: «چوڭ گۇناھ ئىشلىگۈچى كاپىر بولىدۇ، ئۇنىڭ قېنى، مېلى ۋە خوتۇنى ھالال بولىدۇ (يەنى ئۇنى ئۆلتۈرۈپ مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ، خوتۇنىنى دېدەك قىلىش جائىز) ۋە ئۇنىڭغا قارشى ئۇرۇش قىلىش پەرزدۇر»[16] دەيدۇ. ئىسلام تارىخىدا بىرىنچى مەيدانغا چىققان خاۋارىجلار بۇ ئىنتايىن تار، قاتتىق ۋە ئاشقۇن ئەقىدىسى ئارقىلىق مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىگە چوڭ بالايىئاپەتلەرنى ئېلىپ كەلدى. بۇ پىرقىنىڭ قالدۇقلىرى كۈنىمىزگىچە كەلگەن

[15] سۈرە مائىدە، 44 - ئايەت.

[16] ئىسپىرايىنىي، «التبصير» 28 - بەت؛ باغدادىي، «الفرق» 73 - بەت.

بولۇپ، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا پىتنە تارقىتىش، مۇسۇلماننى كاپىرغا چىقىرىش بىلەن شۇغۇللىناتتى.

كېيىنكى زاماندا ئەمەۋىي دەۋرىدە خەلىپە ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى مەسئۇللار مۇسۇلمانلارغا قاتتىق قول سىياسەت قوللىنىپ، زۇلۇم قىلغىلى تۇردى. ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشىنىڭ ئىسلام شەرىئىتىگە زىت كېلىدىغانلىقىنى بايان قىلغان ئالىملارغا قارشى ھۆكۈمدارلار ئۆزلىرىنى مۇنداق مۇداپىئە قىلاتتى: «بىز ئاللاھنىڭ تەقدىرى بىلەن ھاكىمىيەتكە چىقتۇق. بىز پەقەت ئاللاھنىڭ تەقدىرىنى ئىجرا قىلغۇچىلارمىز. بۇ ئەزەلدە ئىنسانلارنىڭ پىشانىسىگە پۈتۈلۈپ كەتكەن تەقدىردۇر». بۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا تەقدىر تالاش - تارتىشى مەيدانغا چىقتى ۋە بۇ تالاش - تارتىش نەتىجىسىدە قەدەرىيە ۋە جەبرىيە دەپ ئىككى مەزھەپ پەيدا بولدى. قەدەرىيەلەر: «تەقدىر دېگەن نەرسە يوق، ئىنسان قىلغان ئىشنى ئۆز ئىرادىسى بىلەن قىلىدۇ ۋە قىلغان ئىشىدىن ئۆزى مەسئۇل بولىدۇ» دېسە، جەبرىيەلەر: «ئىنساننىڭ ھېچقانداق ئىرادىسى يوق، ئۇ قىلغان ئىشلىرىنى مەجبۇرىي قىلىدۇ» دەيتتى. بۇ جەبرىيە مەزھىپىنى قۇرغان ۋە ئىنساننىڭ ھۆر ئىرادىسى يوقلۇقىنى، ھەرقانداق ئىشنى مەجبۇرىي قىلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان كىشىنىڭ جەھم ئىبنى سەفۋان ئىكەنلىكى مەنبەلەردە كەلگەن. جەھم ئىبنى سەفۋان ھىجرى 128 - يىلى (مىلادى 754 - يىلى) ئۆلتۈرۈلگەن. [17]

ئىمام ھەسەن بەسرىينىڭ تالىپلىرىدىن ۋاسىل ئىبنى ئاتا قەدەرىيەلەرنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇستازىدىن ئايرىلدى. بۇنى كۆرگەن ھەسەن بەسرى: «اعتزلنا واصل» يەنى «ۋاسىل بىزدىن ئايرىلدى» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ۋاسىل ئىبنى ئاتانىڭ ئەقىدىسى مۇتەزىلە مەزھىپى دەپ ئاتالدى. ئۇ قەدەرىيەدىن «قەدەر يوق، ئىنسان پۈتكۈل ئىشنى ئۆز ئىرادىسى بىلەن قىلىدۇ» دېگەن قاراشنى ئېلىپ، ئۇنىڭغا باشقا پىكىرلەرنى قوشۇپ بىر مەزھەپ پەيدا قىلدى.

جەبرىيە ۋە قەدەرىيە مەزھەپلىرىگە زامانداش بولۇپ مۇرجىئە مەزھىپى پەيدا بولدى. بۇ مەزھەپ ئاللاھقا ۋە پەيغەمبىرىگە ئىمان كەلتۈرگەن كىشى ھېچقانداق نەرسىدىن مەسئۇل ئەمەس. كەلىمە شاھادەتنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇ پەرز ۋاجىپ ئىشلارنى قىلمىسىمۇ مەڭگۈلۈك جەننەتكە كىرىش ھەققى بار، كاپىرغا تائەت - ئىبادەت قىلغىنىنىڭ پايدىسى بولمىغاندەك، مۇئمىنگىمۇ گۇناھ - مەسىيەتلەرنىڭ زىيىنى يوق، دەيدۇ. [18] چوڭ گۇناھ ئىشلىگەنلەرگە بۇ دۇنيادا ھۆكۈم چىقارماستىن ئۇنى ئاخىرەتكە قويىدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن ئۇلار «مۇرجىئە (كېچىكتۈرگۈچى)» دەپ ئاتالغان.

---

[17] تارىخى تەبەرىي، 6 - توم، 6 - بەت.

[18] ئىسپىرايىنى، «التبصير»، 60 - بەت.

ھەزرىتى مۇئاۋىيە ۋە ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمالار ئارىسىدىكى خەلىپىلىك مەسىلىسى ۋە بۇ مەسىلىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ يۈز بەرگەن ئۇرۇشلاردىن كېيىن، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ تەرەپدارلىرى ئارىسىدا سىياسىي سۈركىلىشلەر پەيدا بولدى. ئەمەۋىي ھۆكۈمدارلىرى ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئەۋلادلىرىغا دۈشمەنلىك قىلىپ، ئۇلارغا راۋا كۆرگەن زۇلۇملىرىغا قارشى ئەھلى بەيتنى (پەيغەمبەرنىڭ ئائىلىسىنى) قوغدايمىز دېگەن باھانە بىلەن شىئە مەزھىپى ئوتتۇرىغا چىقتى.

يەنە بىر تەرەپتىن يەھۇدىي، خىرىستىيان ۋە مەجۇسىيلاردىن يالغاندىن مۇسۇلمان بولغانلار ئۆزلىرىنىڭ كونا دىن ۋە مەدەنىيەتلىرىدىكى پىكىر ۋە چۈشەنچىلىرىنى مۇسۇلمانلار ئوتتۇرىسىدا تارقىتىپ، ئۇنىڭغا ئىسلامىي جاۋاب تەلەپ قىلىشلىرى نەتىجىسىدە ھەرخىل كۆزقاراشلار، ئوخشىمىغان پىكىرلەر، ھەربىر پىكىر ۋە كۆزقاراش تەرەپدارلىرىنىڭ مەسىلىلەرگە تۇتقان پوزىتسىيەسىدىكى ئاشقۇنلۇق ۋە پاسسىپلىقلار مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئايىغى چىقمايدىغان تالاش - تارتىشلارنىڭ ۋە بۆلۈنۈشلەرنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا سەۋەب بولدى. ئەينى ۋاقىتتىكى ئىسلام دۇنياسى مانا مۇشۇنداق قازان قاينىغاندەك قايناۋاتاتتى. مەزھەپلەر ئارىسىدىكى ئىختىلاپلار مۇسۇلمانلارنى گاڭگىرىتىپ قويغانىدى. چۈنكى ھەر مەزھەپ ئۆز قاراشلىرىغا قۇرئان ۋە ھەدىسلەردىن دەلىل كەلتۈرەتتى.

يۇقىرىقىلارنىڭ سىرتىدا ساھابە كىراملاردىن تارتىپ جەمئىيەتتە مەيدانغا كېلىۋاتقان سىياسىي ۋە باشقا پىتنىلەرگە ئارىلاشماي كەلگەن بىر جامائەت بار ئىدى. بۇلار ساھابىلەرنىڭ پىتنە چىقىشتىن ئاۋۋالقى ھالىتىگە ئەمەل قىلىدىغان، پىتنە چىقىپ مۇسۇلمانلار پىرقىلەرگە بۆلۈنۈشكە باشلىغاندىن كېيىن ساھابىلارنىڭ كۆپ سانلىقىنىڭ تۇتقان پوزىتسىيەسىنى ئۆزىگە يول تۇتۇپ كېلىۋاتقان كىشىلەر ئىدى. بۇلار ئۆزلىرىنى باشقا يېڭى چىققان پىرقىلەردىن ئايرىش ئۈچۈن بەزىدە «ئەھلى سۈننەت»، بەزىدە «ئەھلى ھەق»، بەزىدە «ئەھلى ھەدىس» دەپ ئاتاپ كەلگەن. بۇ جامائەت ئەسلىدە يېڭى پەيدا بولغان بىر پىرقە ئەمەس، بەلكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتى ۋە ساھابە كىرامنىڭ دەسلەپكى يولىنى تۇتۇپ كەلگەن جامائەت ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا (ھىجرى 110 - يىللىرى) مۇسۇلمانلارنىڭ كۆپ سانلىقىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىش ئۈچۈن «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت» ئىسمى قوبۇل قىلىنىپ كەڭ قوللىنىلىشقا باشلىدى. ئىمام ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل بۇنىڭغا يېقىن كېلىدىغان «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت ۋەلئەسەر» دېگەن

ئىسمىنى قوللانغان.[19] «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت» ئىسمىنى ئەبۇللەيس ئەل سەمەرقەندى «شەرھى فىقھۇل ئەكبەر» ناملىق كىتابىدا ئىشلەتكەن.

ئىبنى ھەزم مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى مەزھەپلەرنى ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت، مۇئتەزىلە، مۇرجىئە، شىئە ۋە خاۋارىجلار دەپ بەشكە بۆلۈپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت مەزھىپىنىڭ ھەق يول ئىكەنلىكىنى، قالغان مەزھەپلەرنىڭ ئازغۇن مەزھەپلەر ئىكەنلىكىنى بايان قىلغاندىن كېيىن، ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەتنى «ساھابە ۋە تابىئىينلارنىڭ سەرخىللىرىغا ئەگىشىدىغانلار، ئەھلى ھەدىسلەر ۋە ئۇلارغا ئەگىشىدىغانلار» دەپ تەرىپلەيدۇ.[20]

ئىسلام دۇنياسىدىكى داۋالغۇشلار، ھەرخىل مەزھەپلەرنىڭ ئوخشىمىغان ئەقىدە قاراشلىرى، ھەق بىلەن باتىلنىڭ ئارىسىنى ئايرىيالماي گاڭگىراپ قالغان مۇسۇلمانلار ئاممىسىنىڭ ئەھۋالى ئەقىدە مەسىلىلىرىنى سىستېمىلاشقان بىر قىلىپ ۋە ئۆلچەم ئىچىدە بايان قىلىشنىڭ ئىنتايىن زۆرۈر بولۇپ قالغانلىقىنى ئېنىق ھېس قىلدۇراتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ بۇ تەشنالىقىنى قاندۇرۇپ، يارىلىرىغا مەلھەم بولۇش ئۈچۈن ئىمام ئەزەم رەھمەتۇللاھى ئەلەيھى «فىقھۇل ئەكبەر» كىتابىنى يېزىپ، ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەتنىڭ ئەقىدە ئۆلچىمىنى سىزىپ چىقتى. ئىمام ئەزەم بۇ كىتابىدا خاۋارىجلارنىڭ «چوڭ گۇناھ سادىر قىلغان ئادەم كاپىر بولىدۇ، ئۇنى ئىمانغا دەۋەت قىلىش لازىم، ئۇنىمىسا ئۆلتۈرۈش لازىم» دەيدىغان چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكەن ئاشقۇنلۇق ئەقىدىسىنى رەت قىلىپ، «مۇسۇلمان ئادەم چوڭ گۇناھ بىلەن كاپىر بولمايدۇ» دېگەن پرىنسىپنى بېكىتسە، جەبرىيەلەرنىڭ «كۇفرى بىلەن ئەمەلنىڭ پايدىسى بولمىغاندەك، ئىمان بىلەن گۇناھنىڭ زىيىنى بولمايدۇ» دېگەن، گۇناھ - مەسىيەتنىڭ دەرۋازىسىنى كەڭ ئېچىۋەتكەن ئەقىدىسىنى رەت قىلىپ، «گۇناھ قىلغان كىشى قىلمىشىدىن مەسئۇل بولۇپ، جازالىنىشقا ھەقلىق بولىدۇ. ئەگەر مۇئمىن گۇناھىدىن تەۋبە قىلماي ئۆلسە، ئۇنىڭ ئىشى ئاللاھقا قالىدۇ. ئاللاھ خالىسا ئەپۇ قىلىدۇ، خالىسا گۇناھىغا تېگىشلىك جازالايدۇ» دېگەن پرىنسىپنى بېكىتتى. مۇشۇنىڭغا ئوخشاش پۈتۈن ئىمان مەسىلىلىرىنى سىستېمىلىق ھالدا، قۇرئان ۋە ھەدىسكە تايىنىپ ساغلام پرىنسىپ ۋە ئۆلچەملەر دائىرىسىدە بايان قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئىمام ئەزەم ئەبۇ ھەنىفە رەھمەتۇللاھى ئەلەيھى ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەتنىڭ تۇنجى ئالىملىرىدىن سانىلىدۇ. چۈنكى ئىمام ئەزەمدىن باشقا ئالىملار ھەتتا

[19] ئىبنى ئەبى يەئلا، «طبقات الحنابلة»، 1959 قاھىرە باسمىسى، 1 - توم، 31 - بەت.

[20] ئىبنى ھەزم، «الفصل في الملل والأهواء والنحل»، 2 - توم، 113 - بەت.

ھەسەن بەسرى رەھمەتۇللاھى ئەلەيھى يوقىرىدىكى باتىل مەزھەپلەرگە قارشى بەزى كۆزقاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئەقىدە مەسىلىلىرىنى بىر پۈتۈن ھالدا سىستېمىلىق ۋە تولۇق ماقالىدىغان بىر ئۆلچەم شەكلىدە بايان قىلمىغان. ئىمام ئەزەمدىن كېيىن كەلگەن ئالىملار ئىمام ئەزەمنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئىمان ئاساسلىرىنى شەرھلەپ كەلمەكتە.

ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى ئارىسىدا بەزىدە ئوخشاش بولمىغان كۆزقاراشلار ئوتتۇرىغا چىققان. لېكىن، ھەممىسى قۇرئان كەرىم ۋە سەھىھ ھەدىسلەرگە تايانغانلىقى ئۈچۈن، كۆزقاراشلار ئارىسىدىكى ئوخشاشماسلىقلار ئىماننىڭ ئاساسىدا ئەمەس، پەقەت شاخچە مەسىلىلەردە كۆرۈلىدۇ.

ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى ئەڭ كۆپ مۇئتەزىلىلەرگە قارشى مۇجادىلە قىلغان ۋە ئۇلارنىڭ پەقەتلا ئەقىلگە تايىنىپ ئوتتۇرىغا چىقارغان پىكىرلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا ھەرىكەت قىلغان. مۇئتەزىلە مەزھىپىدىكىلەر ئەقىلنى ئاساس قىلغانلىقى ئۈچۈن مەنتىق (لوگىكا) ۋە پەلسەپە ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، پىكىرلىرىنى مەنتىقىي ۋە پەلسەپەۋى ئاساس ئۈستىگە قۇرغانىدى. ئۇلارغا رەددىيە بەرمەكچى بولغان ئەھلى سۈننەت ئالىملىرىنىڭمۇ ئۇلارغا رەددىيە بېرىش ئۈچۈن ئۇلار قوللانغان ئۇسۇلنى قوللىنىشى زۆرۈر بولۇپ قالغان. شۇنىڭ بىلەن «ئىلمى كالام» ئوتتۇرىغا چىقتى. يەنى قۇرئان ۋە ھەدىستە كەلگەن ئەقىدە ۋە ئىمان مەسىلىلىرىنى ئەقىل ۋە مەنتىق ئارقىلىق شەرھلەپ، كىشىلەرنى قايىل قىلىش ئىلمى. ئەھلى سۈننەت بىلەن مۇئتەزىلە ئارىسىدىكى ئەڭ قاتتىق جەڭ «قۇرئان مەخلۇقمۇ ئەمەسمۇ؟» دېگەن مەسىلىدە بولغانلىقى ۋە بۇنىڭغا باغلىق ئاللاھ تائالانىڭ كالام سۈپىتى ئۈستىدە كۆپ تالاش - تارتىش بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يېڭى چىققان ئەقىدە ئىلمى «ئىلمى كالام» دەپ ئاتالدى.

ئىلمى كالام ئوتتۇرىغا چىققاندىن كېيىنكى ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى ئىمام ئەبۇل ھەسەن ئەشئەرىي، ئىمام ماتۇرىدىي، ئىمام ئەبۇ ھامىد ئەل غەززالىي، فەخرۇددىن رازىي، سەئدۇددىن تەفتازانىي قاتارلىق ئالىملار ئەھلى سۈننەت ئەقىدىسىنى ئەقلىي ۋە نەقلىي دەلىللەر بىلەن كۈچلەندۈرگەن. مۇئتەزىلە باشتا پۈتۈن باتىل ۋە بىدئەت مەزھەپلەرگە قارشى مۇجادىلە قىلغان. ئۇ مەزھەپلەرنىڭ قۇرئان ۋە ھەدىسكە زىت پىكىر ۋە كۆزقاراشلىرىغا رەددىيە بەرگەن. يۇنان پەلسەپەسىگە مەپتۇن بولۇپ، ئارىستوتېلغا ئوخشاش پىكىر قىلىدىغان مۇسۇلمان پەيلاسوپلارنىڭ خاتا ۋە باتىل قاراشلىرىنى پاچاقلاپ تاشلىغان.

ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى مېتود ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن ئەشئەرىي، ماتۇرىدىي ۋە سەلەفىي دەپ ئۈچكە ئايرىلىدۇ. سەلەفىيلەر بىلەن

ئەشئەرىي ۋە ماتۇرىدىيلەر ئارىسىدىكى پەرق بولسا سەلەفىيلەر قۇرئان ۋە ھەدىستە ئاللاھ تائالا ھەققىدە ئىشلىتىلگەن مەخلۇقتا خاس سۆزلەرنى ئۆز ئەينى قوبۇل قىلىمىز، دەيدۇ. ئەشئەرىي ۋە ماتۇرىدىيلەر ئاللاھ تائالانى مەخلۇقتا ئوخشىتىشتىن ساقلىنىش ۋە ئاللاھ تائالانى مەخلۇقلارغا ئوخشاپ قېلىشتىن پاك ۋە مۇنەززەھ دەپ تونۇش ئۈچۈن، ئاللاھ تائالا ھەققىدە ئىشلىتىلگەن مەخلۇقتا خاس سۆزلەرنى تەئۋىل (تەپسىر) قىلىپ، ئاللاھ تائالاغا لايىق مەنە بېرىشكە بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. مەسىلەن: ئاللاھ تائالانىڭ قولى دېگەن سۆزنى ئاللاھ تائالانىڭ قۇدرىتى دەپ تەپسىر قىلغاندەك. بۇنى «تەئۋىل مەسىلىسى» دەيمىز. بۇ ئۇزۇن مەسىلە بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ يەردە ئىزاھلاشقا ئىمكان يوق.

ماتۇرىدىيلەر بىلەن ئەشئەرىيلەر ئارىسىدا جۇزئىي مەسىلىلەردە ئوخشىماسلىق بولسىمۇ، ئومۇمەن ھەر ئىككىسى ئوخشاش ئەقىدىدە. ئىمام ماتۇرىدىي ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆتكەن، ئىمام ئەشئەرىي ئىراقتا ئۆتكەن.

فىقھىي مەزھەپلەرگە كەلسەك، ھەممىگە مەلۇم بولغاندەك ئەھلى سۈننەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ كۆپ سانلىقى ھەنەفىي مەزھەپتە. ھەنەفىيلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئەقىدە مەسىلىلىرىدە ماتۇرىدىي مەزھىپىدە. شافىئىي ۋە مالىكىيلەر ئاساسلىق ئەشئەرىي مەزھىپىدە. ھەنبەلىيلەرنىڭ كۆپ قىسمى سەلەفىيدۇر. سەلەفىيلەرمۇ بىر نەچچە قىسىمغا ئايرىلىدۇ.

ئىسلام دۇنياسىنىڭ كۆپ سانلىقى سۈننىيدۇر. سۈننىيلىك يەنى ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت قۇرۇق بىر ئىسىم ياكى بىر مەزھەپ ئەمەس. سۈننىيلىك بىر ياشاش تەرزى بولۇپ، ئىسلام دىنىنى قۇرئان ۋە ھەدىسكە ئۇيغۇن ھالدا بارلىق ئىشلاردا تەتبىقلاشتۇر. يەنى كىم ئىسلام شەرىئىتىگە ئۇيغۇن ياشايدىكەن، قۇرئان ۋە ھەدىسكە توغرا ئەمەل قىلىدىكەن، ئۇ ئەھلى سۈننەتتۇر.

ئەھلى سۈننەت يولى ئوتتۇرىدىكى يولدۇر ۋە ئوتتۇرھال يولدۇر. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى يەرگە تۈز بىر سىزىق سىزدى ۋە: «بۇ ئاللاھنىڭ يولى» دېدى. ئاندىن ئۇ سىزىقنىڭ ئوڭ سولىغا بىر نەچچە سىزىق سىزدى ۋە: «بۇ باتىل يوللاردۇر» دېدى، ئاندىن: ﴿**وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ**﴾ ﴿بۇ مېنىڭ توغرا يولۇمدۇر. شۇ يولدا مېڭىڭلار. ناتوغرا يولدا ماڭماڭلار...﴾[21] دېگەن ئايەتنى ئوقۇدى[22]. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ يەردە دىندا ئوڭ - سولغا ئېغىپ كەتمەي، دەل ئوتتۇرىدىكى يولدا مېڭىشنى بۇيرىدى. ئەنە شۇ ئوتتۇرىدىكى يول ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەتنىڭ يولىدۇر. ئاللاھ تائالا: ﴿**وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا**﴾ ﴿سىلەرنى

---

[21] سۈرە ئەنئام، 153 - ئايەت.

[22] ئىمام ئىبنى ماجە، ئەھمەد ۋە دارىمىيلار رىۋايەت قىلغان.

مانا مۇشۇنداق ئوتتۇرھال ئۈممەت قىلدۇق﴾ دېگەن[23].

ئىمام تاھاۋىي ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت يولىنى مۇنداق خۇلاسىلەيدۇ: «بۇ ئىفرات بىلەن تەفرىتنىڭ[24] ئوتتۇرىسى، تەشبىھ[25] بىلەن تەئتىلنىڭ[26] ئوتتۇرىسى، جەبرىيەلىك بىلەن قەدەرىيەلىكنىڭ ئوتتۇرىسى، ئۈمىدسىزلىك بىلەن مەغرۇرلۇقنىڭ ئوتتۇرىسى، خەۋپ بىلەن رىجانىڭ ئوتتۇرىسىدۇر. مانا بىزنىڭ دىنىمىزنىڭ زاھىرى ۋە باتىنى مۇشۇدۇر. بۆلگۈنچى كۆزقاراشلار، رەت قىلىنغان مەزھەپلەر، مۇشەببىھە، مۇئتەزىلە، جەھمىيە، جەبرىيە، قەدەرىيە ۋە باشقا ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەتكە خىلاپ، ئازغۇن مەزھەپلەرنىڭ قاراشلىرى ئەھلى سۈننەت ئالىملىرى تەرىپىدىن تەتقىق قىلىنىپ، دەلىللەرگە تايىنىدىغان قايىل قىلارلىق جاۋابلار بېرىلگەندۇر»[27].

يۇقىرىدىكى مەلۇماتلارنى خۇلاسىلىسەك، «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت» سۆزى ھىجرى ئىككىنچى ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىشلىتىلىشكە باشلىغان بولسىمۇ، بۇ ئىسىمغا مەنسۇپ بولغان جامائەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام زامانىدىن تارتىپ بار بولۇپ كەلگەن، سىياسىي ۋە دىنىي پىتنىلەرگە ئارىلاشمىغان، دىنىي ئېتىقاد ۋە ئەمەلنى ئەسلى بويىچە ساقلاپ كەلگەن، ھەق ئۈستىدىكى جامائەتتۇر. كۈنىمىزدىكى بەزى ئوقۇمۇشلۇق بىلىمسىزلەر سەۋەبىدىن ئەھلى سۈننەت ئوتتۇرىسىدا ھەرخىل پىكىر ئىختىلاپى مەيدانغا كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەسلىدە ئەھلى سۈننەت پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا قۇچاق ئاچقان، ھېچكىمنى چەتكە قاقمايدىغان، ئىسلامنىڭ «پۈتۈن مۇسۇلمانلار قېرىنداشتۇر» دېگەن شوئارىنى تۇتقا قىلغان جامائەتتۇر.

ئاخىردا مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمغا بىر ئاگاھلاندۇرۇش بەرمەكچىمەن. كۈنىمىزدە بەزى مۇتەئەسسىپ ئالىملار: «ماتۇرىدىي ۋە ئەشئەرىيلەر ئەھلى سۈننەت ئەمەس، ئۇلار ئازغۇن پىرقىلەر» دەپ داۋراڭ سالىدۇ. بۇنىڭغا ئەگىشىپ يېڭى ئوقۇغان ياشلار ئەشئەرىي ياكى ماتۇرىدىيلارنى مۇسۇلمان ئەمەس، كاپىر دېگەندەك قارايدىغان، ئەشئەرىي يا ماتۇرىدىي بولغان قېرىندىشىنى يامان كۆرىدىغان ئەھۋاللار شەكىللەنمەكتە. بۇ ئەھۋال مۇسۇلمانلارنى پارچىلاپ، ئىككىنچى بىرلىشەلمەيدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان بولۇپ، ئىسلام ئۈممىتىگە چوڭ بالايىئاپەتتۇر. ئىمانىنىڭ ئاساسى

---

[23] سۈرە بەقەرە، 143 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[24] ئىفرات – مەسىلىنى چېكىتىشتا ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىش. تەفرىت – مەسىلىنى بوشىتىشتا ۋە سەل قاراشتا چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش بولۇپ، ھەر ئىككى توغرا يول ئەمەس، توغرا يول ئوتتۇرھال بولغان ھەق يولدۇر.

[25] تەشبىھ - ئاللاھ تائالانى سۈپەتلەشتە ئىنسانغا ئوخشىتىشتۇر. بۇ قاراشتىكىلەرگە «مۇشەببىھە» دېيىلىدۇ.

[26] تەئتىل – ئاللاھ تائالانى مەخلۇققا ئوخشاتمايمىز، دەپ ئاللاھنىڭ بەزى سۈپەتلىرىنى ئىنكار قىلىش، قوبۇل قىلماسلىقتۇر.

[27] «شەرھى ئەقىدە تەھاۋىيە»، 588 - 586 - بەتلەر.

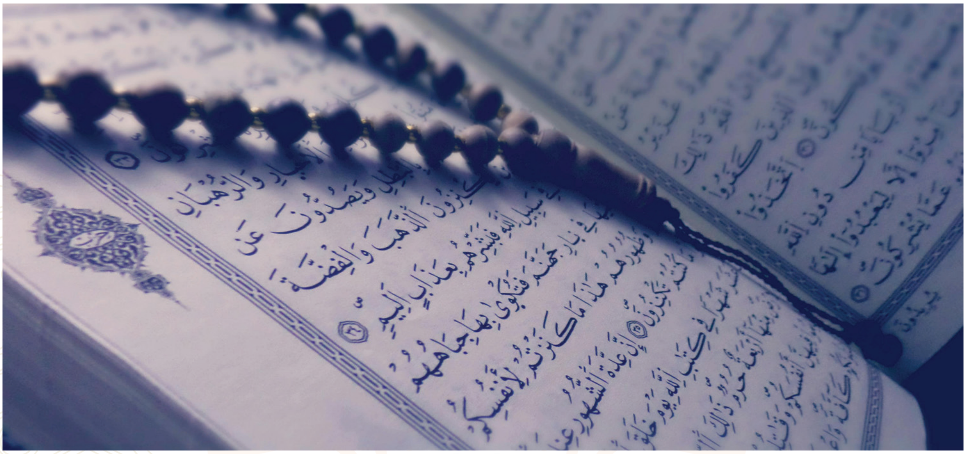

«لا ئىلاھە ئىللەللاھ (يەنى ئاللاھنىڭ بىرلىكى، بارلىقى ۋە شېرىكىنىڭ يوقلىقى)» دۇر. ئۇنىڭدىن باشقا مەسىلىلەر فەرئىي (شاخچە) مەسىلىلەردۇر. ئىماننىڭ ئاساسىدا بىرلىشىپ، شاخچە مەسىلىلەردە ھەركىم ئۆزىنىڭ قارىشىدا قېلىۋەرسە بولىدۇ. يەنى بىراۋنىڭ قارىشى سېنىڭ قارىشىڭغا ئوخشىمىسا، ئۆزۈڭنىڭ قارىشىنى ئۆزۈڭ قانائەت قىلغان دەلىللەر بىلەن چۈشەنسەڭ بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىرگە باشقىلارنىڭ قارىشىغىمۇ ھۆرمەت قىلىشىڭ كېرەك. سەندەك كۆز قاراشتا بولمىغان مۇسۇلماننى يامان كۆرۈش، باشقىلارغا يامان كۆرسىتىش قۇرئانغا ۋە سۈننەتكە زىت ئىش قىلغانلىقتۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿**وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا**﴾ ﴿ھەممىڭلار ئاللاھنىڭ ئارغامچىسىغا (دىنىغا) مەھكەم ئېسىلىڭلار، بۆلۈنمەڭلار..﴾[28] پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىم بىزنىڭ نامىزىمىزغا ئوخشاش ناماز ئوقۇسا، بىزنىڭ قىبلىمىزگە قارىسا ۋە بىز بوغۇزلىغان ھايۋاننىڭ گۆشىنى يېسە (يەنى ھايۋاننى بىزگە ئوخشاش بوغۇزلاپ يېسە)، ئۇ مۇسۇلمان بولۇپ، ئاللاھنىڭ ئامانلىقىدا ۋە پەيغەمبىرىنىڭ ئامانلىقىدا بولىدۇ. ئاللاھنىڭ ئامانىتىگە خىيانەت قىلماڭلار (يەنى ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك قىلماڭلار)[29]». ئاللاھ تائالا ۋە رەسۇلۇللاھ مۇئمىنلەرنىڭ قېرىنداش ئىكەنلىكىنى، بىر - بىرىنى يامان كۆرمەسلىك، پارچىلانماسلىق ۋە بۆلۈنمەسلىك لازىملىقىنى تەكىتلەپ تۇرسا، بىز كېلىپ ئۇنىڭ ئەكسىچە ئىش قىلساق توغرا بولمايدۇ.

ئاللاھ تائالا بىزنى ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت يولىدا مۇستەھكەم تۇرغىلى نېسىپ قىلسۇن. ئاللاھ بىزگە ھەقنى ھەق كۆرسىتىپ ئۇ يولدا مېڭىشنى، باتىلنى باتىل كۆرسىتىپ ئۇ يولدىن يىراق تۇرۇشنى نېسىپ قىلسۇن، ئامىن.

[28] سۈرە ئال ئىمران، 103 – ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[29] ئىمام بۇخاري رىۋايىتى.

ئەھلى سۈننەت

ئۇستاز مۇھەممەد يۈسۈپ

ئەھلى سۈننەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىدا ئىزچىل ماڭغان كىشىلەرنى كۆرسىتىدۇ. دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ سانلىقى ئەھلى سۈننەت مەزھىپىگە ئەگىشىدۇ. 2000 – يىلىدىكى رەسمىي ئىستاتىستىكىغا ئاساسلانغاندا، دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئومۇمىي سانى بىر مىليارد 188 مىليونغا يەتكەن. بۇلاردىن بىر مىلياردتىن كۆپرەك مۇسۇلمان ئەھلى سۈننەت مەزھىپىگە ئەگىشىدۇ. 2025 - يىلىغا بارغاندا ئەھلى سۈننەت مەزھىپىگە ئەگىشىدىغانلارنىڭ ئومۇمىي سانى بىر يېرىم مىلياردتىن ئاشىدىغانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە.

«دۇنيا خرىستىيانلىرى ئېنسىكلوپېدىيەسى» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ ئاپتورى دېۋىد بارېت مۇنداق دەپ يازىدۇ: «دۇنيادا ھەر كۈنى تەخمىنەن 340 مىڭ بوۋاق تۇغۇلىدۇ. ئۇلاردىن 68 مىڭى مۇسۇلمان ئائىلىسىدە، بۇلارنىڭ 60 مىڭى ئەھلى سۈننەت ئائىلىسىدە تۇغۇلىدۇ».

دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ سانلىقى ئەھلى سۈننەت مەزھىپىگە ئەگىشىدۇ. تۈركىستان، خىتاي، رۇسىيە، بالقان رايونى، ھىندىستان، پاكىستان، تۈركىيە، ھىندونېزىيە، ئافرىقا دۆلەتلىرى، ئەرەب دۆلەتلىرى، ياۋروپا دۆلەتلىرىدىكى

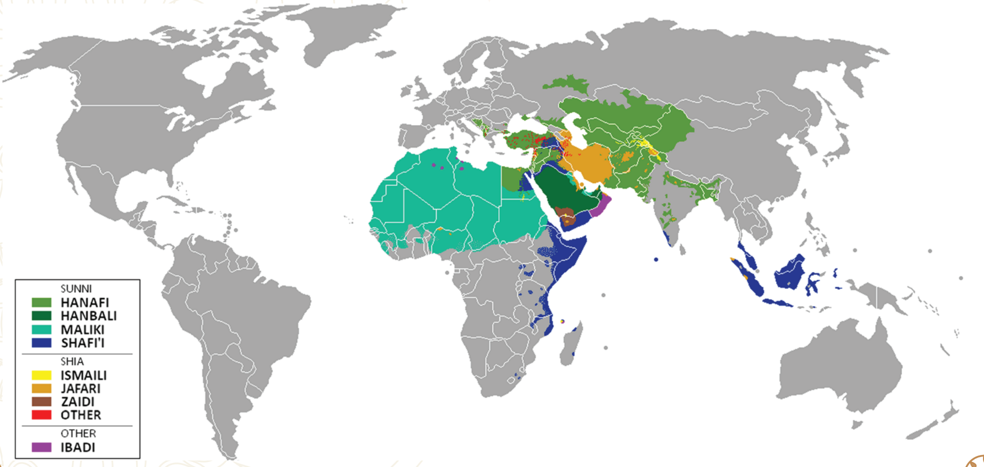

مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى، ئومۇمەن ئۆتمۈشتە ئوسمانىيلار خەلىپىلىكى (ياكى ئوسمان ئىمپېرىيەسى) ھۆكۈمرانلىق قىلغان دۆلەتلەردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئومۇمىيسى ئەھلى سۈننەت مەزھىپىگە ئەگىشىدۇ. ئىران، ئەزەربەيجان، بەھرەين ۋە ئىراق قاتارلىق دۆلەتلەردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قىسمى ئەھلى سۈننەت مەزھىپىگە ئەگىشىدۇ. ئومۇمەن ئېيتقاندا، دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ 85%ى ئەھلى سۈننەت مەزھىپىگە ئەگىشىدۇ. قالغان 15%نى باشقا مەزھەپلەرگە ئەگىشىدىغانلارنىڭ ئومۇمىي سانى تەشكىل قىلىدۇ.

ئەھلى سۈننەت ئەقىدىسى

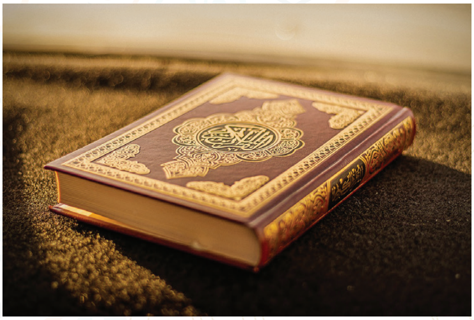

ئەھلى سۈننەتنىڭ قۇرئان كەرىم ھەققىدىكى ئەقىدىسى

قۇرئان كەرىم ئاللاھ تائالانىڭ سۆزى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مۆجىزىسى، بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ بىردىنبىر دەستۇرى، ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ بىرىنچى ئاساسلىق مەنبەسىدۇر. قۇرئان كەرىم كەم - زىيادە قىلىنىشتىن ساقلىنىپ قالغان، ئاللاھ تائالادىن چۈشكەن پېتى داۋام قىلىپ كەلگەن، ئەڭ ئاخىرقى ساماۋى كىتابتۇر.

ئەھلى سۈننەتنىڭ ھەدىس ھەققىدىكى ئەقىدىسى

ھەدىس (ياكى سۈننەت) پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزلىرى، ئىش - پائالىيەتلىرى، ئەمەل - ئىبادەتلىرى ۋە تەقرىرى (يەنى ساھابىلەردىن سادىر بولغان ئىش – ھەرىكەتلەردىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ توغرا كۆرۈپ تەستىقلىغانلىرى ياكى رەت قىلماستىن سۈكۈت قىلغانلىرى) قاتارلىقلاردۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئېيتقانلىرى، ئۆگەتكەنلىرى ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ ئىككىنچى چوڭ مەنبەسى بولۇپ، قۇرئان كەرىمنى تەپسىر قىلىپ چۈشەندۈرگۈچى بىردىنبىر مەنبەدۇر. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن سادىر بولغانلىقى ئېنىقلانغان ھەدىسنى رەت قىلىشقا بولمايدۇ. ھەدىسنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاشتا تونۇلغان مۇھەددىس ئۆلىمالارنىڭ بىرلىككە كەلگەن پرىنسىپى ئاساس قىلىنىدۇ.

ئەھلى سۈننەتنىڭ تەۋھىد ھەققىدىكى ئەقىدىسى

ئاللاھ تائالا ئەزەلدىن بىردۇر، ئۇنىڭ ھېچبىر شېرىكى ياكى ئوخشىشى يوق. ئاللاھ تائالا بىلەن بەندىلىرى ئوتتۇرىسىدا ۋاستىچى يوق. ئاللاھ تائالانىڭ قۇرئان ۋە ھەدىسلەردە كەلگەن گۈزەل ئىسىملىرى ۋە ئېسىل

سۈپەتلىرىنى تەئۋىل قىلماستىن، باشقىلارغا ئوخشاتماستىن كەلگەن پېتى چۈشىنىش كېرەك. غەيبنى ئاللاھتىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ. شاپائەت ئاللاھنىڭ رۇخسىتى بىلەنلا بولىدۇ. ئاللاھتىن باشقىسى ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىشقا بولمايدۇ. ئاللاھنى تونۇشنىڭ ئاساسىي دىن، ئاندىن ئەقىلدۇر.

ئەھلى سۈننەتنىڭ ئاللاھ تائالانى كۆرۈش ھەققىدىكى ئەقىدىسى

ئاللاھ تائالانى بۇ دۇنيادا كۆرگىلى بولمايدۇ. ئاخىرەت كۈنى پەقەت ئاللاھ تائالا ئۆزى خالىغان مۇئمىن بەندىسىگە ئۆزىنىڭ جامالىنى كۆرسىتىدۇ. ئاخىرەت كۈنىدە ئاللاھ تائالانى كۆرۈش مۇكاپاتلارنىڭ ئەڭ ئېسىلى، نېمەتلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسىدۇر.

ئەھلى سۈننەتنىڭ غەيب ھەققىدىكى ئەقىدىسى

غەيب «ئىنسانلار سەزگۈ ئەزالىرى ئارقىلىق بىلەلمەيدىغان ئىشلار» دېگەنلىك بولۇپ، ئۇنى ئاللاھ تائالادىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئاللاھ تائالا مەلۇم دىنىي ئېھتىياج يۈزىسىدىن بەزى پەيغەمبەرلەرگە بەزى غەيبلەرنى بىلدۈرگەن. «ئۇلار ئاللاھنىڭ مەلۇماتىدىن ئۆزى بىلدۈرۈشنى خالىغانلىرىدىن باشقا ھېچ نەرسىنى بىلمەيدۇ» دېگەن ئايەت بۇنى ئىسپاتلايدۇ.

ئەھلى سۈننەتنىڭ شەرىئەت ۋە ھەقىقەت ھەققىدىكى ئەقىدىسى

شەرىئەتنىڭ ئۆزى ھەقىقەتتۇر. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تائالا بۇيرۇغانلارنىڭ ھەممىسىنى يەتكۈزگەن. ھېچ نەرسىنى يوشۇرغان ئەمەس. ھەرقانداق ياخشىلىقنىڭ يولىنى كۆرسەتكەن، ھەرقانداق يامانلىقتىن توسقان. بەندىلەرنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى ئاللاھ تائالادىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئاللاھ تائالاغا ئىبادەت قىلىش ۋە دۇئا قىلىش ئۈچۈن بىراۋنىڭ ۋاستىسى كېرەك ئەمەس. پەيغەمبەرلەردىن باشقا ئىنسانلار كەمچىلىكلەردىن ۋە خاتالىقلاردىن پاك ئەمەس.

ئەھلى سۈننەتنىڭ خەلىپە ياكى ئىماملىق ھەققىدىكى ئەقىدىسى

ئىسلام دۆلىتىنى مۇسۇلمانلار ئاممىسى رازى بولغان ۋە مەخسۇس شۇرا ھەيئىتى سايلاپ چىققان خەلىپە باشقۇرىدۇ. خەلىپە بولۇپ سايلىنىش ئۈچۈن ئەقىل، ئىلىم، تەقۋالىق، ئىشەنچ ۋە مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىشقا سالاھىيەتلىك بولۇش شەرت قىلىنىدۇ. خەلىپە ياكى ئىمام قۇرئان ۋە سۈننەت يولىدا ماڭغان بولسا، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىش بارلىق مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پەرزدۇر. خەلىپە ياكى ئىمامغا نەسىھەت قىلىش، خاتا كەتكەن يەرلىرىگە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىش ھەربىر ئۆلىمانىڭ بۇرچى ۋە ھەربىر مۇسۇلماننىڭ مەجبۇرىيىتىدۇر. ئەمما مۇرتەد بولۇپ

كەتمىگەن ياكى قۇرئان، ھەدىسنىڭ ئوچۇق ھۆكۈمىنى رەت قىلمىغان ئەھۋال ئاستىدا، گەرچە ئۇ پاسىق بولسىمۇ، ئۇنىڭغا قارشى ئىنقىلاب قىلىشقا بولمايدۇ.

ئەھلى سۈننەتنىڭ فىقھى مەسىلىلىرى ھەققىدىكى ئەقىدىسى

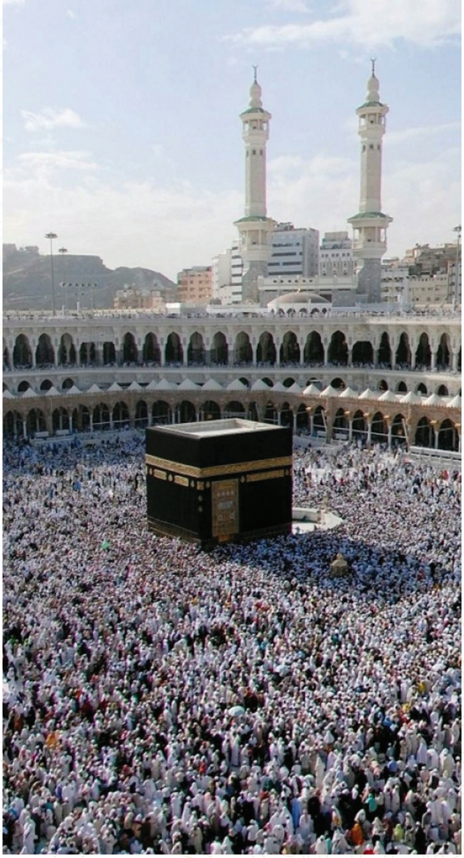

ئىسلام فىقھىنىڭ مەنبەلىرى قۇرئان، سۈننەت، ئىجما ۋە قىياستۇر. قۇرئان كەرىم بىلەن سۈننەت ئەڭ ئاساسلىق مەنبە بولۇپ، بۇ ئىككى مەنبە بىلەن بېكىتىلگەن شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ھېچكىمنىڭ ئۆزگەرتىش ياكى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ھەققى يوق. ساھابە ۋە تابىئىين ئۆلىمالىرىنىڭ قىلغانلىرى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئۆلگىدۇر. ئىجما بىلەن قىياسنىڭ يولى تا قىيامەتكىچە ئوچۇقتۇر.

«دىن ۋە ھايات (2000 سوئالغا جاۋاب)» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

ئەھلى سۈننەتنىڭ ساھابىلەر ھەققىدىكى ئەقىدىسى

ساھابە «مۆئمىنلىك ھالىتىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى كۆرگەن ۋە مۆئمىنلىك ھالىتىدە ئۆلگەن كىشى» دېمەكتۇر. مەيلى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغان بولسۇن، ياكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى بىرەر قېتىم بولسىمۇ كۆرگەن بولسۇن، ئۇ ساھابە ھېسابلىنىدۇ. ئەھلى سۈننەتنىڭ ساھابىلەر ھەققىدىكى ئەقىدىسى مۇنداق: ساھابىلەر پەيغەمبەرلەرگە ئوخشاش گۇناھتىن ۋە خاتالىقتىن پاك ئەمەس، بەلكى ئۇلارمۇ باشقا مۇسۇلمانلارغا ئوخشاشلا خاتالىقتىن خالىي بولالمايدۇ. ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن ساھابىلەر ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئىختىلاپ ۋە توقۇنۇشلار توغرۇلۇق بىر نەرسە دېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئەمەس. ئۇلارنى ئىجتىھاد بىلەن ئىش كۆرگەن كىشىلەر دەپ قارايمىز. دىنىي مەسىلىلەردە ئىجتىھاد قىلغان ئۆلىمالار توغرىسىنى تاپالىغان

بولسا، ئىككى ھەسسە ساۋابقا، ئەگەر خاتالاشقان بولسا، بىر ھەسسە ساۋابقا ئېرىشكەندەك، ئۇلارنىمۇ توغرا قىلغان ئىشلىرىدا ئىككى ھەسسە ساۋابقا، خاتالاشقان ئىشلىرىدا بىر ھەسسە ساۋابقا ئېرىشىدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىمىز. ساھابىلەرنى سۆكمەيمىز. چۈنكى ساھابىلەرنى سۆكۈش ئېغىر گۇناھتۇر.

ئىمام تاھاۋىي مۇنداق دېگەن: «بىز ساھابىلەرنى سۆيىمىز، ئەمما ئۇلارنى سۆيۈشتە ۋە ئۇلارغا ئەقىدە قىلىشتا ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتمەيمىز، ئۇلارنىڭ ھېچبىرىنى سۆكمەيمىز. ئۇلارنى پەقەت ياخشى ئىشلىرى بىلەنلا خاتىرىلەيمىز ۋە ياخشى تەرەپلىرىنى ئۆزىمىزگە ئۈلگە قىلىمىز. ساھابىلەرنى سۆيۈش ئىمان، ئىسلام ۋە ئېھساننىڭ جۈملىسىدىندۇر. ئۇلارنى يامان كۆرۈش كۇفرىنىڭ، مۇناپىقلىقنىڭ ۋە ئازغۇنلۇقنىڭ جۈملىسىدىندۇر».

ئەھلى سۈننەتنىڭ دوست تۇتۇش ۋە دۈشمەن تۇتۇش ھەققىدىكى ئەقىدىسى

مۇئمىننىڭ دوستى پەقەتلا مۇئمىندۇر. شۇڭا، مۇئمىننى قوغداش،

ئۇنىڭغا ياردەم قىلىش، ئۇنى دوست تۇتۇش مۇئمىننىڭ بۇرچىدۇر. مۇئمىن ئادەم بىراۋنى دوست تۇتسا، پەقەت ئاللاھ ئۈچۈن دوست تۇتىدۇ، بىراۋنى يامان كۆرسە، پەقەت ئاللاھ ئۈچۈن يامان كۆرىدۇ. ئاللاھ تائالانىڭ ياخشى بەندىلىرىنى ياخشى كۆرۈش، ئاللاھ تائالانى ئىنكار قىلغانلارنى يامان كۆرۈش ئىماننىڭ تەلىپىدۇر. بىرەر مۇئمىن ئادەمنى ئۇنىڭ ئازغۇنلۇقى ياكى زالىملىقى ۋە ياكى پاسىقلىقى تۈپەيلىدىن دۈشمەن تۇتۇشقا بولمايدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالانىڭ «مۇئمىنلەر ھەقىقەتەن قېرىنداشلار[1]» دېگەن سۆزى بۇنى تەلەپ قىلىدۇ. ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلاردىن بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغان كىشىلەرنىمۇ مۇئمىنلىكتىن چىقىرىۋەتمىگەن. ئاللاھ تائالا مۇنداق دېگەن: «ئەگەر مۇئمىنلەردىن ئىككى گۇرۇھ ئۇرۇشۇپ قالسا، ئۇلارنىڭ ئارىسىنى تۈزەپ قويۇڭلار[2]» .

بىر ئادەمدە ياخشىلىق - يامانلىق، تەقۋالىق - پاسىقلىق، ئىتائەت - ئاسىيلىق قاتارلىق بىر - بىرىگە زىت سۈپەتلەر تېپىلغاندا، ئۇنىڭ ياخشىلىق، تەقۋالىق، ئىتائەتچانلىق تەرەپلىرىنى دوست تۇتۇپ، يامانلىق، پاسىقلىق ۋە ئاسىيلىق تەرەپلىرىنى يامان كۆرۈش ئىماننىڭ تەلىپىدۇر. بىر ئادەم ئەينى ۋاقىتتا ھەم غەمخورلۇققا، ھەم جازاغا لايىق بولۇشى مۇمكىن. مەسىلەن: يۇقسۇللۇقى

[1] سۈرە ھۇجۇرات، 10 - ئايەت.
[2] سۈرە ھۇجۇرات، 9 – ئايەت.

يۈزىسىدىن دۆلەت خەزىنىسىدىن ياردەمگە تېگىشلىك بولسا، ئوغرىلىق قىلغانلىقى تۈپەيلىدىن جازاغا تېگىشلىك بولغىنىغا ئوخشاش. ئۇنىڭ يامانلىقى ياخشىلىقىنى يوققا چىقىرىۋەتمەيدۇ. شۇڭا، ئۇ ياخشىلىق ئۈچۈن ساۋابقا، يامانلىقى ئۈچۈن جازاغا لايىق بولىدۇ.

ئەھلى سۈننەتنىڭ ۋەسىلە ھەققىدىكى ئەقىدىسى

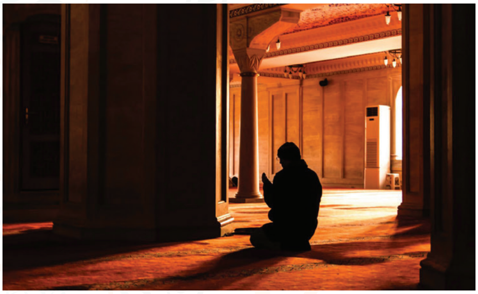

ۋەسىلە «دۇئانىڭ ئىجابەت بولۇشى، ئىبادەتلەرنىڭ قوبۇل بولۇشى ياكى بىرەر ھاجەتنىڭ راۋا بولۇشى ئۈچۈن، ئۆزى بىلەن ئاللاھ تائالانىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرەر نەرسىنى ياكى بىرەر شەخسنى ۋاستە قىلىپ ئارىغا سېلىش» دېگەنلىكتۇر. ئەھلى سۈننەتنىڭ ئەقىدىسىگە كۆرە، ۋەسىلە (يەنى ۋاستە) ئۈچ تۈرلۈك بولۇپ، بىرى بۇيرۇلغان ۋەسىلە، ئىككىنچىسى مەنئى قىلىنغان ۋەسىلە، ئۈچىنچىسى دىنىمىزدىن دەلىلى بولمىغان ۋەسىلىدۇر.

بۇيرۇلغان ۋەسىلە قۇرئان كەرىمدە ياكى ھەدىسلەردە بۇيرۇلغان ۋە ساھابىلەر قوللانغان ۋەسىلىلەر بولۇپ، ئۇلار: ھەركىم ئۆزىنىڭ ئاللاھ تائالاغا بولغان چىن ئىمانىنى ۋەسىلە قىلىشى، ئاللاھ تائالانىڭ بىرلىكىنى ۋە نۇقسانلاردىن پاك ئىكەنلىكىنى ۋەسىلە قىلىش، ئاللاھ تائالانىڭ مۇبارەك ئىسىملىرىنى ۋە سۈپەتلىرىنى ۋەسىلە قىلىش، ھەركىم ئۆزىنىڭ ياخشى قىلغان ئەمەل - ئىبادەتلىرىنى ۋەسىلە قىلىشى ۋە ئاللاھ تائالادىن قورقۇپ، گۇناھ - مەسىيەتلەرنى تاشلىغانلىقىنى ۋەسىلە قىلىش قاتارلىقلاردۇر.

مەنئى قىلىنغان ۋەسىلە ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەنئى قىلغان ۋەسىلە بولۇپ، ئۇ شېرىك ۋە خۇراپاتتۇر. مەسىلەن: دۇئانى ئۆلۈكلەردىن بىرەرسىگە قىلىپ، ئۇنىڭدىن «يا پىرىم!» ياكى «يا ئىمام غەۋسۇلئەزەم!» ياكى «يا تۆت ئىماملىرىم!» ياكى «يا ئىمام جەفىرى تەيران!» «ئاللاھ تائالادىن ماڭا پەرزەنت تىلەپ بەرگىن، بايلىق تىلەپ بەرگىن، شىپالىق تىلەپ بەرگىن»... دەپ سورىغانغا ئوخشاش.

يول قويۇلغانلىقىغا دىنىمىزدىن دەلىلى بولمىغان ۋەسىلە – قۇرئان كەرىمدە ياكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىدە ياكى ئۆلگىلىك ساھابىلەرنىڭ دۇئالىرىدا ئۆرنىكى كەلمىگەن ۋەسىلە تۈرى بولۇپ، «ئى ئاللاھ! پالانىنىڭ ھەققى – ھۆرمىتى بىلەن مېنىڭ دۇئايىمنى قوبۇل قىلغىن، تىلەكلىرىمنى بەرگىن» دەپ دۇئا قىلغانغا ئوخشاش. سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ پەتىۋا

ئىشلار كومىتېتىدىكى ئۆلىمالار «ئى ئاللاھ! پەيغەمبىرىڭنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى بىلەن... دەپ دۇئا قىلسا بولامدۇ؟» دېگەن سوئالغا جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېگەن: «دۇئادا ‹ئى ئاللاھ! پەيغەمبىرىڭنىڭ ھەققى ھۆرمىتى ياكى بەرىكىتى يا ئۇلۇغلۇقى يۈزىسىدىن مېنىڭ دۇئايىمنى قوبۇل قىلغىن، تىلەكلىرىمنى بەرگىن› دەپ ۋەسىلە قىلىش شىرىك سانالمايدۇ،

ئەمما شېرىككە بېرىپ قېلىشتىن ساقلىنىش يۈزىسىدىن مۇنداق ۋەسىلىنى قىلماسلىق كېرەك.»[3]

ئەھلى سۈننەتنىڭ ئىمان ھەققىدىكى ئەقىدىسى

ئىمانىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپى تۆۋەندىكى ئالتە ھەقىقەتكە چىن ئىشىنىپ ئېتىقاد قىلىشتىن ئىبارەت:

1. ئاللاھ تائالانىڭ بارلىقى ۋە بىرلىكىگە چىن ئىشىنىپ ئېتىقاد قىلىش.
2. ئاللاھ تائالانىڭ پەيغەمبەرلىرىگە چىن ئىشىنىپ ئېتىقاد قىلىش.
3. ئاللاھ تائالانىڭ پەرىشتىلىرىنىڭ بارلىقىغا چىن ئىشىنىپ ئېتىقاد قىلىش.
4. ئاللاھ تائالانىڭ كىتابلىرىغا چىن ئىشىنىپ ئېتىقاد قىلىش.
5. قىيامەت كۈنىنىڭ بولىدىغانلىقىغا چىن ئىشىنىپ ئېتىقاد قىلىش.
6. ياخشىلىق ۋە يامانلىق ئاللاھ تائالانىڭ تەقدىرى بىلەن بولىدىغانلىقىغا چىن ئىشىنىپ ئېتىقاد قىلىش.

يۇقىرىقى ئالتە ھەقىقەتكە چىن دىلىدىن ئىشىنىپ، ئۇنىڭ تەقەززاسى بويىچە ئەمەل قىلغان ئادەم «مۇئمىن» دەپ ئاتىلىدۇ. پەيغەمبەر

[3] www.islamQA.com

ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئىمان ئاللاھقا، ئۇنىڭ پەرىشتىلىرىگە، پەيغەمبەرلىرىگە، كىتابلىرىغا، قىيامەت كۈنىگە ۋە ياخشىلىق - يامانلىق ئاللاھنىڭ تەقدىرى بىلەن بولىدىغانلىقىغا چىن ئىشىنىپ، قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت».[4]

ئىمان كەم - زىيادە بولىدۇ. ئاللاھ تائالانى ياد ئېتىش ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلىش بىلەن ئىمان زىيادىلىشىدۇ ۋە كۈچىيىدۇ، ئاللاھ تائالانى ئۇنتۇش ۋە گۇناھ، يامان ئىشلارنى قىلىش بىلەن ئىمان ناقىسلىشىدۇ ۋە ئاجىزلىشىدۇ. مانا بۇ، ئىماننىڭ كەم - زىيادە بولىغىنىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: «مۇئمىنلەر پەقەت ئاللاھ ياد ئېتىلسە يۈرەكلىرى تىترەيدىغان، ئاللاھنىڭ ئايەتلىرى تىلاۋەت قىلىنسا ئىمانى كۈچىيىدىغان، رەببىگە يۆلىنىپ ئىشەنچ باغلايدىغان كىشىلەردۇر».[5]

ئەھلى سۈننەتنىڭ ئىسلام، ئىمان ۋە ئەمەل ھەققىدىكى ئەقىدىسى

ئىسلامنىڭ ئىمان ۋە ئەمەل بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان، بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان زىچ باغلىنىشلىق مۇناسىۋەتتۇر. ئىسلام ئىمان ۋە ئەمەل دېمەكتۇر. چۈنكى ئىمان ئېتىقادقا، ئەمەل شەرىئەتكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئېتىقاد بىلەن شەرىئەت ئىككىسى بىرلىكتە ئىسلامغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. شۇڭا قۇرئان كەرىمدە ئىمان ھەمىشە ياخشى ئەمەللەر بىلەن بىرلىكتە بايان قىلىنغان.

---

[4] ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

[5] سۈرە ئەنفال، 2 - ئايەت.

سۈننەتنىڭ دىندىكى ئورنى

دوكتور
ئابدۇلئەزىز ئارتۇشى

مۇقەددىمە

كۈنىمىزدە دىنىي تونۇشى ئورنىتىۋالغان بەزى ئىنسانلار دىننىڭ ماھىيىتى ۋە ھەقىقىتىنى بىلمەستىن، «قۇرئان بىزگە كۇپايە قىلىدۇ، قۇرئاندىن باشقىسى لازىم ئەمەس»، يەنى سۈننەتكە كېرەك يوق دەيدىغان سەپسەتىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، كەڭ مۇسۇلمان ئاممىسىنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا ئەڭ زور ئېھتىياجى بولغان بۈگۈنكىدەك ھالقىلىق پەيتتە، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا پىتنە - پاسات چىقىرىپ، ئىتتىپاقلىقنى بۇزىدىغان بىر ۋەزىيەتنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولماقتا. ھالبۇكى، قۇرئان كەرىمدە ئۇلۇغ ئاللاھ تائالا ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ۋە ئۇنىڭ سۈننىتىنى ئالاھىدە مۇھىم ئورۇنغا قويىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇيدۇ.

قۇرئانچىلار «قۇرئان بىزگە يېتەرلىك، قۇرئاندىن باشقىسى لازىم ئەمەس» دەيدىغان سەپسەتىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، ئۇلار بۇ سەپسەتىسىنى بازارغا سېلىش ئارقىلىق رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتىنى كۆزگە ئىلمىغان ھالدا ھۇجۇم قىلىپ، سۈننەتنىڭ دىندىكى قىممىتى، ئورنى، رولى ۋە زۆرۈرلۈكى ھەققىدە گۇمان پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. بۇلارنىڭ قىلمىشى ئىسلام دۈشمەنلىرىنىڭ ئىسلام دىنىغا قارشى ھۇجۇملىرىغا ياردەم قىلىشتىن ئىبارەتتۇر.

بەزى نادان ۋە دىنىي ئىلىملەردىن يېتەرلىك خەۋىرى بولمىغان كىشىلەر بۇنداق خاتا چۈشەنچىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، سۈننەتكە ئەگىشىشتە بوشاڭلىق بىلەن سەل قاراپ، «سۈننەتكە ئەمەل قىلسىمۇ، قىلمىسىمۇ بولىدۇ» دېگەندەك خاتا پوزىتسىيەدە بولۇپ، ھەرقانداق بىر تېمىدا سۈننەت دەلىل سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنسا، ئۇنىڭغا سەل قاراپ سۈننەتتىن كەلتۈرۈلگەن دەلىللەرگە قايىل بولماستىن، پەقەت قۇرئاندىن دەلىل ئىزدەشكە تىرىشىدۇ. ھالبۇكى، قۇرئان كەرىم سۈننەتتىن ئايرىۋېتىلگەندە، ھەركىم ئۆزى خالىغانچە تەپسىر ۋە تەئۋىل قىلىدىغان بىر كىتابقا ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىسلام

دۈشمەنلىرىنىڭ ئىسلام دىنىغا قارشى ھۇجۇم قىلىش يوللىرى تېخىمۇ كەڭ ئېچىلدى ۋە ئۇلارنىڭ مۇسۇلمانلارنى پارچىلاپ باشقۇرۇشتىن ئىبارەت رەزىل مەقسەتلىرىگە يېتىشى ئوڭايلىشىدۇ.

قۇرئان كەرىم شەرىئەت مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشتا دەلىل جەھەتتە مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان مۇھىم ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، ساھابىلەر رەسۇلۇللاھ ھايات ۋاقتىدا ۋە ۋاپات بولغاندىن كېيىنمۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا ئالدى بىلەن قۇرئانغا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن سۈننەتكە مۇراجىئەت قىلغان. سۈننەت ئىسلام دىنىدا قۇرئان كەرىمدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم مەنبە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مۇسۇلمانلار بۇرۇندىن تارتىپ قۇرئانغا قانداق ئەھمىيەت بەرگەن بولسا، سۈننەتكىمۇ شۇنداق ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن. ساھابىلەر، تابىئىنلار، ئىسلام ئۆلىمالىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ «سىلەرگە ئاللاھنىڭ كىتابى ۋە مېنىڭ سۈننىتىمدىن ئىبارەت ئىككى نەرسىنى قويۇپ كەتتىم، بۇ ئىككىسىنى چىڭ تۇتساڭلار ئازمايسىلەر» دېگەن بۇ مۇھىم تەۋسىيەسىنى چىڭ تۇتۇپ، پۈتۈن دۇنيادا مۇسۇلمانلار ئارىسىدا سۈننەتنىڭ تارقىلىشى ۋە گۈللىنىشىگە ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. بۇ جەھەتتىن ئېيتقاندا، قۇرئان كەرىم بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىگە ئەمەلىي رەۋىشتە ئەگەشكەن بىر مۇسۇلمان ھەقىقىي مەنىدىكى قۇرئانچىدۇر.

سۈننەت ۋە ھەدىس

سۈننەت لۇغەتتە «يول، ئۇسۇل، مېتود، ئادەت ۋە ئەنئەنە» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. سۈننەتنىڭ ئۇقۇم مەنىسىگە كەلسەك، گەرچە فىقھى، ھەدىس ۋە كالام ئىلىملىرىدە پەرقلىق تونۇشتۇرۇلغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇنىڭ يولىغا ئەگىشىش نۇقتىسىدا ئىتتىپاقلىشىدۇ[1]. كالام ئۆلىمالىرى سۈننەتنى «ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ساھابىلىرىنىڭ ئەقىدە ۋە ئەمەلدە ماڭغان يولى» دەپ تەرىپلىگەن. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، سۈننەت ئۈممەتنىڭ ئاساسلىق دىنىي چۈشەنچىسىنى، بىدئەت ۋە زالالەت بولسا بۇ يولدىن چەتنەپ كېتىشنى كۆرسىتىدۇ[2].

ھەدىس لۇغەتتە «يېڭى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، «قەدىم» سۆزى بىلەن مەنە جەھەتتىن قارىمۇقارشى سۆزدۇر. بەزى ئۆلىمالار «قەدىم» دېگەن سۆزدىن «قۇرئان كەرىم» كۆزدە تۇتۇلسا،

---

[1] مۇرتەزا بەدىر، «سۈننەت»، تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2010)، 150/38 - 153.

[2] ئىلياس چەلەبى، «ھەدىس»، تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2010)، 153/38 - 154.

«ھەدىس» دېگەن سۆزدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ، دەپ قارايدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دىنىنى چۈشەندۈرگەن سۆزلىرى «سۈننەتى قەۋلىييە»، ئىش– ھەرىكىتىگە مۇناسىۋەتلىك ھەدىسلەر «سۈننەتى فىئلىيە»، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ماقۇللاش يۈزىسىدىن سۈكۈت قىلغانلىرى «تەقرىر» دەپ ئاتالغان. ھەدىس ئالىملىرى ھەدىس بىلەن سۈننەتنى مەنىداش سۆزلەر دەپ قارىغان. قۇرئان كەرىمدە ﴿سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ﴾ «بۇ ئاللاھنىڭ ئۆتكەنكى ئۈممەتلەرگە تۇتقان يولىدۇر»[3] . بۇ ئايەتتە «سۈننەت» سۆزى «يول» مەنىسىدە كەلگەن. ھەدىستە «سىلەر مېنىڭ سۈننىتىمنى مەھكەم تۇتۇڭلار»[4] دەپ كەلگەن. بۇ ھەدىستە «سۈننەت» سۆزى ھەدىس مەنىسىدە كەلگەن.

ئەھلى سۈننەت ئۇقۇمى:

لۇغەتتە «مەنىۋى جەھەتتىن تاللانغان يول» دېگەن مەنىدە بولۇپ، «ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائەت» ئىپادىسىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلىدۇر. بۇ يەردىكى سۈننەت دىنىنى تەشۋىق قىلىش ۋە چۈشەندۈرۈش بىلەن ۋەزىپىلەندۈرۈلگەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسلامنىڭ ئاساسلىق پرىنسىپلىرىنى چۈشىنىشى ۋە قوبۇل قىلىشىدىن ئىبارەتتۇر. جامائەت ئۇقۇمى بولسا ئىسلام دىنىنى تۈنجى بولۇپ قوبۇل قىلغان ۋە ئېتىقاد، ئىبادەت، قانۇن ۋە ئەخلاق جەھەتتىن ئىسلام دىنىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزگەن ساھابىلەر جامائىتى كۆزدە تۇتۇلغان[5]. بۇنىڭغا ئاساسەن، ئەھلى سۈننەتنى دىنىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرىدا رەسۇلۇللاھ ۋە ساھابىلىرىنىڭ تۇتقان يولىغا ئەگەشكەنلەر، دەپ تەسۋىرلەش مۇمكىن. بۇنىڭ ئەكسىچە بولغانلار بىدئەتچىلەردۇر.

قۇرئان بىلەن سۈننەت ئوتتۇرىسىدىكى پەرق

قۇرئان بىلەن سۈننەت ئوتتۇرىسىدىكى بۇ ئايرىلماس باغنىڭ بولۇشى بىلەن بىرگە بۇلار ئوتتۇرىسىدا روشەن پەرقلەر مەۋجۇت. قۇرئان ئەقىدە، ئىبادەت ۋە مۇئامىلىگە ئوخشاش ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسلىق پرىنسىپلىرىنىڭ مەنبەسى بولۇپ، ئىسلام ئەقىدىسى قۇرئان ۋە سەھىھ ھەدىس بىلەنلا بېكىتىلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرئاننى يېزىپ خاتىرىلەپ تۇرۇشقا مەخسۇس كاتىپلارنى بېكىتكەن. قۇرئان ئايەتلىرىنىڭ سۈننەتكە ئارىلىشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، دەسلەپتە سۈننەتنى خاتىرىلەپ يېزىشتىن توسقان. قۇرئان كەرىم نۇرغۇن كىشىلەر تەرىپىدىن يادلىنىپ ۋە

[3] سۈرە ئەھزاب، 62 - ئايەت.

[4] «سۈنەن ئىبنى ماجە»، 2004 چىن مۇسۇلمانلىرى (3)، 7 – بەت

[5] يۇسۇف شەۋكى ياۋۇز، «ئەھلى سۈننەت»، تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 1994)، 525/10 - 530.

يېزىق ئارقىلىق خاتىرىلىنىپ يېتىپ كەلگەن. قۇرئان كەرىم لەۋزى، مەزمۇنى، ئۇسلۇبى، تەرتىپى ۋە تۈزۈلۈشى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قانداق نازىل قىلىنغان بولسا، ھېچقانداق ئۆزگىرىشكە ئۇچرىماستىن، شۇ پېتى بىزگە يېتىپ كەلگەن. ئەمما سۈننەت سۆزمۇ سۆز ئەمەس، بەلكى مەنە ۋە مەزمۇن بويىچە يېتىپ كەلگەن[6].

سۈننەت قۇرئان كەرىمدىكى شەرئەت ئەھكاملىرىنى چۈشەندۈرۈپ، مۇرەككەپ مەزمۇنلارنى روشەن يېشىپ بەرگۈچى بىردىنبىر مەنبەدۇر. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە ئىنسانلارنى ناماز ئوقۇشقا ۋە زاكات بېرىشكە بۇيرۇغان بولسىمۇ، بۇلارنىڭ قانداق ئادا قىلىنىدىغانلىقىنى بايان قىلمىغان بولۇپ، بۇلارنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەپسىلىي بايان قىلىپ بەرگەن. شۇنداقتىمۇ ئوخشىمىغان فىقھى مەزھەپلەردە نامازنىڭ ئادا قىلىنىشىدا بەزى ئوخشىماسلىقلار مەۋجۇت. ناۋادا بۇلارنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەپسىلىي بايان قىلىپ بەرمىگەن بولسا، قانداق بولار ئىدى؟ سۈننەتنى قۇرئانغا ئوخشاشلا ۋەھيى دەپ دەۋا قىلىشمۇ ھەقىقەتنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرمەيدۇ. گەرچە بەزى ئالىملار جىبرىئىلنىڭ سۈننەتنىمۇ قۇرئانغا ئوخشاش پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن بولسىمۇ، ئىسلام ئۆلىمالىرىنىڭ كۆپىنچىسى سۈننەتنى قۇرئاندىن قالسا ئىسلام دىنىنىڭ ئىككىنچى ئاساسلىق دەستۇرىدۇر، ئۇ قۇرئانغا ئوخشىمايدىغان بىر خىل ۋەھيى ۋە ئىلھامنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، لەۋزى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا، مەنىسى ئاللاھقا تەۋە دەپ قارىغان ۋە ئۇنى ھېچقاچان قۇرئانغا ئوخشاش تىلاۋەت قىلىنمىدىغان ھەم لەۋزى، ھەم مەنىسى ئاللاھقا تەۋە ۋەھيى دەپ قارىمىغان[7].

قۇرئانچىلار ۋە ئۇلارنىڭ قىسقىچە تارىخى

قۇرئانچىلار ئىسلام دۇنياسىدا «ئەھلى قۇرئان»، «قۇرئانىيون» دەپ ئاتالغان ۋە قۇرئاننى ئىسلام دىنىنىڭ بىردىنبىر مەنبەسى دەپ قوبۇل قىلىپ، ھەدىسلەرنى رەت قىلىدىغان پىكىر سىستېمىسى بولۇپ، بۇ چۈشەنچە تۇنجى قېتىم 8 – ئەسىردە خاۋارىجلار تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، مۇنازىرە تېمىسىغا ئايلانغان. خاۋارىجلار شۇ زامانلاردا «قۇرئان بىزگە يېتىدۇ» دېگەن شوئارنى كۆتۈرۈۋېلىپ، ھەدىسنىڭ ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ بىر ئاساسى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلمىغانىدى. بۇ چۈشەنچە ئىسلام تارىخى بويىچە ئاز بىر قىسىم پىرقە تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىپ، بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر يېتىپ كەلگەن. بۇ پىكىر يېقىنقى زامانىدىكى بايراقدارلىرى

[6] 2004 چىن مۇسۇلمانلىرى (3)، 10 - بەت.

[7] م. ياشار كاندەمىر، «ھەدىس»، تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى، (ئىستانبۇل: ت د ۋ نەشرىياتى، 1997)، 27/15 - 64.

19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئىنگلىز مۇستەملىكىسى ئاستىدىكى ھىندىستاندا غۇلام ئەھمەد قادىيانىي ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن پاكىستاندا ئابدۇللاھ چەكرالىۋىي قاتارلىقلار تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان[8]. چەكرالىۋىي ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئەھلى ھەدىس بولۇپ ئۆتكۈزگەن. بىراق ئۇ كېيىن بۇ پىكىردىن يىراقلىشىپ، سۈننەتكە قارشى قاتتىق رەقىبىگە ئايلانغان. ئۇ 1902 - يىلى لاھوردا «ئەھلى زىكىر ۋە قۇرئان» نامىدا بىر جەمئىيەتنىڭ كىملىكى بىلەن ئوتتۇرىغا چىققان. ھىندىستان چوڭ قۇرۇقلۇقىدا مەيدانغا كەلگەن بۇ دىنىي - پىكرىي ھەرىكەت ئۇ دەۋردە ياشىغان بىر قىسىم ئالىملارنىڭ پىكرىدە ئۆزگىرىش پەيدا قىلغان.

ئۆز ۋاقتىدا ئەنگلىيە مۇستەملىكچىلىرى مۇسۇلمانلارنى پارچىلاپ باشقۇرۇش ئۈچۈن، غۇلام ئەھمەد قادىيانىيگە ئوخشاش شەخسلەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، ئۇنىڭ سۈننەتنى ئىنكار قىلىشتەك بولمىغۇر پىكىرلەرنى قوللاپ – قۇۋۋەتلىگەن. شۇنىڭ بىلەن بەزى نادان كىشىلەر ئۇلارنىڭ نەيرەڭلىرىگە ئالدىنىپ، مۇستەملىكچى كۈچلەرنىڭ دېيىغا ئۇسۇل ئويناش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ مۇراد ۋە مەقسەتلىرىگە ئاسان يېتىشى ئۈچۈن خىزمەت كۆرسەتكەن. ئەمما ئىسلام ئۆلىمالىرى قۇرئانچىلارنىڭ سۈننەتنى ئىنكار قىلىشتەك بۇ كۇفرىي پىكىرلىرىگە قاراپ تۇرماستىن، ئۆتمۈش تارىختا ئازغۇن پىرقەلەرگە قارشى قانداق كۈرەش قىلغان بولسا، بۇلارغىمۇ ئەجەللىك رەددىيەلەرنى بەرگەن ۋە قۇرئان ۋە سۈننەتنىڭ بىر - بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى، بۇ ئىككىسىنى بىر - بىرىدىن ئايرىشقا بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلەپ، نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يازغان[9].

1857 - يىلىدىن كېيىن ئۆزىنىڭ مۇستەملىكىسىگە ئايلانغان رايونغا بۈيۈك بىرىتانىيە پادىشاھلىقىنىڭ ئەۋەتكەن غەرب مىسسىيونېرلىرى، ئالىم ۋە سىياسىيونلار قۇرئان، ھەدىس، فىقھى ۋە ئىسلام تارىخى ھەققىدە مۇنازىرىلەشكەن. بۇ مۇنازىرە نەتىجىسىدە مەغلۇبىيەت ئىچىدە قالغان بىر قىسىم مۇسۇلمان ئالىملار بۇ مەغلۇبىيەتنىڭ ئاساسلىق سەۋەبلىرىدىن بىرىنىڭ ئىلىگىرىلەش ۋە تەرەققىياتقا توسقۇنلۇق قىلغان دىندۇر، دەپ قارىغان. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، بۇ خاتا دىن چۈشەنچىسىنىڭ ئاساسلىق مەنبەسى ھەدىس، يەنى سۈننەتتۇر[10]. مەۋدۇدىي بۇ چۈشەنچىنى ئۆزۈن بىر زاماندىن كېيىن ھىندىستاندا سەييىد ئەھمەدخان ۋە غۇلام ئەھمەد پەرۋىزگە ئوخشاش بىر قىسىم شەخسلەرنىڭ

[8] ئابدۇلھامىت بىرئىشىق، «قۇرئانىييۇن»، تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى (ئىستانبۇل: تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرىياتى، 2002)، 428/26 - 429.

[9] بىرئىشىق، «قۇرئانىييۇن»، 428/26 - 429.

[10] بىرئىشىق، «قۇرئانىييۇن»، 428/26 - 429.

ئۇزۇن مۇددەت داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن بۇ ئىدىيەسىنى مۇسۇلمانلارنىڭ غەرب پەلسەپەسى ۋە مەدەنىيىتى بىلەن ئۇچرىششى ۋە ئۇلارنىڭ ئالدىدا مەغلۇبىيىتىنىڭ پسىخىكىلىق نەتىجىسى، دەپ قارايدۇ[11].

19 - ئەسىردىن باشلاپ ھىندىستاندا دىنىي زاتلار بىلەن مۇنازىرە ئۆتكۈزگەن مىسسىيونېرلار مائارىپ، ئىلىم - پەن ۋە سىياسىي ئەربابلار شۇنداقلا شەرقشۇناسلار بۇ پىكرىي ھەرىكەتنىڭ تېز تارقىلىشىدا مۇھىم رول ئوينىغان. بۇ پائالىيەتلەرنىڭ نەتىجىسىدە ئەڭ كۆزگە كۆرۈنگەن شەخس سەييىد ئەھمەد خان بولغان. ئۇلار سۈننەتكە قارشى بۇ ھەرىكەتنى ئۆزلىرىنىڭ نەشر ئورگانلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، بەلكى يەنە ئۇلار ئاچقان مائارىپ ۋە تەربىيەلەش ئورۇنلىرى ئارقىلىق ئېلىپ بارغان. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى يېڭى مائارىپ ئاپپاراتلىرىدا ئوقۇغان ياشلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، ئۇلارغا ھۆكۈمەت خىزمىتى بەرگەن ھەمدە مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلارنى ئەنگلىيە كامبىرىج ۋە ئوكسفورد قاتارلىق ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئوقۇش پۇرسىتى بىلەن تەمىنلىگەن[12].

1920 - يىلىغىچە كەسكىن داۋاملاشقان بۇ پائالىيەتلەرنىڭ نەتىجىسىدە، سۈننەتكە قارشى تۇرىدىغان يېڭى بىر ئەۋلاد بارلىققا كەلگەن. بۇ پىكىرنى ياقىلىغانلارغا بۇرۇن «مۇنكىرىي ھەدىس» ھەدىسنى ئىنكار قىلغۇچىلار ۋە «ناتۇرالىست» قاتارلىق ئىسىملار بېرىلگەن بولسا، كېيىن ئابدۇللاھ چەكرالىۋىي بىلەن بىرلىكتە ئەھلى قۇرئان يەنى قۇرئانچىلار دەپ ئاتالغان. ئەينى يىللاردا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش يۈزلىنىشلەر ئىسلام دۇنياسىنىڭ باشقا جايلىرىدا ئوسمانلى زېمىنى ۋە شىمالىي ئافرىقادىمۇ بارلىققا كەلگەن. ئەمما بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ھىندىستان چوڭ قۇرۇقلۇقىدىكىگە ئوخشاش سىستېمىلىق ۋە ئۈزلۈكسىز بولمىغان.

20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا مىسىردا مۇھەممەد تەۋفىق سىدقىيغا ئوخشاش قۇرئانچىلارنىڭ ئىدىيەسى مۇھەممەد ئابدۇھنىڭ ئىسلاھات ئىدىيەسىدىن، بولۇپمۇ ئۇنىڭ تەقلىد قىلىشنى رەت قىلىشى ۋە قۇرئانغا ئەھمىيەت بېرىشى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن. 21 - ئەسىردە قۇرئانچىلارنىڭ بۇ ئىدىيەسى ھەرقايسى دۆلەتلەردە تارقالغان. «قۇرئان مۇسۇلمانلىقى، بىردىنبىر مەنبە قۇرئان، پەقەت قۇرئان كۇپايە» دېگەنگە ئوخشاش سۆز ۋە پىكىرلەر بىلەن يېقىنقى يىللاردىن بېرى تۈركىيەدىمۇ ئەۋج ئېلىشقا باشلىغان.

تۈركىيەدە قۇرئان ئىسلامچىلىقىنىڭ تەسىرى ئاستىدا قېلىشنىڭ ئىككى ئامىلى بار بولۇپ، بۇلار شەرقشۇناسلار ۋە ئىسلامىي ھەرىكەتتىن ئىبارەت، دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. چۈنكى، بۇ چۈشەنچىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە تارقىلىشىدا

[11] بىرئىشىق، «قۇرئانىيىيۇن»، 428/26 - 429.
[12] بىرئىشىق، «قۇرئانىيىيۇن»، 428/26 - 429.

شەرقشۇناسلارنىڭ ئەسەرلىرى ئىنتايىن زور تەسىر كۆرسەتكەن. لېكىن، تۈركىيە دىنىي ئىشلار باشقارمىسى ۋە كۆپىنچە سۈننىي ئۆلىمالىرى تەرىپىدىن قاتتىق ئەيىبلەش ۋە تەنقىدكە ئۇچرىغان. بۇ ئىدىيە شەرقشۇناسلارنىڭ تەسىرى ئاستىدا قالغان ئاز بىر قىسىم تەتقىقاتچى ۋە زىيالىيلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپىنچە سۈننىي ئالىم ۋە مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنمىغان[13]. بۇ ئىدىيەنى قوغدايدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ئىسلامچى قاراشلىرىدىن يىراقلاشقان. ئۇلارنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى ئىنتايىن ئاز بولۇپ، سۈننىي مەزھىپىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۆلەتلەر ۋە كۆپىنچە سۈننىي ئۆلىمالار تەرىپىدىن قاتتىق تەنقىد ۋە قارشىلىققا ئۇچرىغان. نۇرغۇنلىغان دۆلەتلەردە قۇرئانچىلار سۈننەتكە قارشى بۇ پوزىتسىيەسى سەۋەبىدىن قولغا ئېلىنىپ قاتتىق جازالانغان.

قۇرئانچىلارنىڭ بەزى ئىدىيەلىرى

«قۇرئان مۇسۇلمانلىقى، بىردىنبىر مەنبە قۇرئان، پەقەت قۇرئان كۇپايە» دېگەنگە ئوخشاش سۆز ۋە پىكىرلەر بىلەن گويا قۇرئان ئىسلامىنى قوغدىغۇچىلار تونىغا ئورىنىۋالغان بۇ گۇرۇھنىڭ ئاساسلىق كۆز قارىشىنى تۆۋەندىكىدەك بايان قىلىشقا بولىدۇ: قۇرئان دىندىكى بىردىنبىر ھاكىم مۇتلەق ۋە بىردىنبىر ئاساس مەنبە. قۇرئاندا نەسخ (بەزى ئايەتلەرنىڭ ھۆكمىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى) يوق بولۇپ، قۇرئاننىڭ بارلىق ئايەتلىرى مۇھكەمدۇر. قۇرئان چۈشىنىشلىك بولۇپ، قۇرئاننى ئوقۇغان ھەر كىشى ئۇنى چۈشىنەلەيدۇ. قۇرئان ئىسلاھاتچى (ئىنقىلاب خاراكتېرلىك) بولۇپ، (ئۇ يېڭىلىقچىدۇر)، ئۇقۇمىلارغا يېڭى مەنالار يۈكلىگەن. قۇرئاننى چۈشىنىپ ئوقۇش كېرەك. چۈشەنمەستىن ئوقۇغاننىڭ پايدىسى يوق. ئادەتتىكى كىشىلەرمۇ قۇرئاننى بىۋاستە ئوقۇپ چۈشىنەلەيدۇ ۋە چۈشەندۈرەلەيدۇ. قۇرئاننىڭ ئۇستازى ئاللاھتۇر. قۇرئاندا ئىبادەتكە مۇناسىۋەتلىك ئوخشىمىغان كۆزقاراش ۋە ئادەتلىرى بار، دېگەنگە ئوخشاش قارىماققا توغرىدەك بىلىنسىمۇ، ئەمما ئۇستىدە بىر ئاز چوڭقۇر چۈشەنگەندە پۈتۈنلەي ئالدامچىلىق ۋە كۆز بوياماچىلىقتىن ئىبارەت بولۇپ، ئىسلام ۋە قۇرئان روھىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان بىر چۈشەنچە، ئىدىيەدۇر[14].

شەرقشۇناسلارنىڭ سۈننەت چۈشەنچىسى

شەرقشۇناسلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلەرنى خاتىرلەپ يېزىشنى چەكلىگەنلىكى ئۈچۈن، ساھابىلەر تەرىپىدىن ناھايىتى ئاز ھەدىسلەرنىڭ بايان قىلىنغانلىقىنى، ھەدىس توپلىمىنى

[13] بىرئىشىق، «قۇرئانىيىيۇن»، 428/26 - 429.

[14] بىرئىشىق، «قۇرئانىيىيۇن»، 428/26 - 429.

تولدۇرىدىغان رىۋايەتلەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن مۇناسىۋىتىنىڭ يوقلۇقىنى، بۇلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىققان يېڭى مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىنىشىغا چارە تېپىش ئۈچۈن ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى ئەسىرلەردە ئىسلام قانۇنشۇناسلىرى تەرىپىدىن توقۇلغانلىقىنى دەۋا قىلغان.

ئۇلار يەنە ھەدىسلەرنىڭ ئوخشىمىغان كۆز قاراشتىكى كىشىلەر تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقىنى، بۇ سەۋەبتىن بىر - بىرىگە زىت ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ تەۋرات، ئىنجىل ۋە كونا خۇراپاتلاردىن ئېلىنغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ھالبۇكى مۇسۇلمانلارنى ئەھلى كىتابنى دوراشتىن قاتتىق ئاگاھلاندۇرغان پەيغەمبەرنىڭ ئىنجىلدىن پايدىلىنىشى مۇمكىن ئەمەس. شەرقشۇناسلارنىڭ ئۆزىنى ئىلمىي دەپ دەۋا قىلىپ، ھەدىسلەرنى ئۇلارنىڭ تارىخىي ۋەقەلەرگە ماس كېلىدىغان - كەلمەيدىغانلىقىغا قاراپ چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنۇشى ۋە ئۇلارنىڭ ئەڭ سەھىھ ۋە توغرا ھەدىسلەرنىڭمۇ مەلۇم ۋاقىتتا ۋە مەلۇم بىر مەقسەت بىلەن توقۇلۇپ چىققانلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشى ئۇلارنىڭ بۇ خاتا كۆز قارشىنىڭ ئىلمىيلىق بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوقلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ پوزىتسىيەسىنىڭ ئارقىسىدىكى ئاساسلىق ئىدىيە بولسا، ئىسلامنىڭ ئىلاھىي ۋەھيىگە تايانمىغانلىقىنى تەشەببۇس قىلىشتىن ئىبارەت بىمەنە بىر نەزەرىيەدۇر[15].

قۇرئانچىلارنىڭ ئىدىيەلىرىگە قارشى قۇرئاندىن دەلىللەر

دۇنيادىكى بارلىق مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىنىڭ دىنلىرىنى مەككىگە بىرىپ بىۋاستە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئالمىغان. ئەكسىچە ساھابىلەر ۋاستىسى بىلەن ھەتتا نۇرغۇن مىللەتلەر تابىئىنلار ۋاستىسى بىلەن مۇسۇلمان بولغان. دىيارىمىزدا بولسا قاراخانىيلار زامانىدا ئىسلام ئۆلىمالىرىنىڭ دەۋەتلىرى نەتىجىسىدە ئىسلامنى قوبۇل قىلغان. بۇ مىللەتلەر قۇرئاننى ئوقۇشنىمۇ بىلمەيتتى. بۇلارغا قۇرئان ئوقۇشنى ۋە مەنىسىنى ئۆلىمالار چۈشەندۈرۈپ بەرگەن. بۇ ئۆلىمالار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋارىسلىرى بولۇپ، قۇرئاننى ساھابىلەر ۋاستىسى بىلەن ئۆگەنگەن. دېمەككى، بۇ ئۆلىمالار ۋە ساھابىلەر قۇرئاننى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ روشەن بايان قىلىپ بېرىشى ۋە چۈشەندۈرۈشى نەتىجىسىدە ئۆگەنگەن. شۇڭا قۇرئان بىلەن سۈننەتنى ئايرىم تۇتۇشقا بولمايدۇ.

بۇ سەۋەبتىن، بۇ ماقالىمىزدا «قۇرئان بىزگە كۇپايە قىلىدۇ. قۇرئاندىن باشقىسى لازىم ئەمەس»، يەنى سۈننەتكە كېرەك يوق، بىز بىلەن مۇناسىۋەتسىز، دەيدىغان كۆز

[15] كاندەمىر، «ھەدىس»، 27/15 - 64.

قاراشنىڭ قۇرئاننىڭ روھىغا ماس كېلىدىغان - كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشىمىز. ئۆزلىرىنى قۇرئانچى دەۋالغان بۇ ئىنسانلار سۈننەتنى قوبۇل قىلمىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ تېما بىلەن مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇنلىغان ۋە مول ھەدىسلەر بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى قوبۇل قىلغان قۇرئان كەرىمدىن دەلىل ۋە پاكىتلار كەلتۈرۈشكە تىرىشىمىز.

بىز ئالدى بىلەن قۇرئاننىڭ سۈننەتكە بەرگەن باھاسى ۋە قىممىتىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن، بۇ تېمىغا مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرنى مەزمۇنلارغا ئاساسەن ئوتتۇرىغا قويىمىز:

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئىمان ئېيتىشنىڭ پەرز ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان ئايەتلەر

پەيغەمبەرگە ئىشىنىش ئىماننىڭ مۇھىم پىرىنسىپلىرىدىن بىرى. ئۇنىڭ ئىسمى كەلىمەئى شاھادەتتە (لا ئىلاھە ئىللەللاھ مۇھەممەدۇن راسۇلۇللاھ) ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن بىرگە تىلغا ئېلىنغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنىڭغا يەنى پەيغەمبەرگە ئىشىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكى توغرىسىدا قۇرئاندا نۇرغۇن ئايەتلەر بار بولۇپ، بۇلاردىن بەزىلىرى بۇلاردىن ئىبارەت:

«ئى پەيغەمبەر!) ئېيتقىنكى: ئى ئىنسانلار! مەن ھەقىقەتەن سىلەرنىڭ ھەممىڭلارغا ئاللاھ تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئەلچىمەن، ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ ئىگىدارچىلىقى ئاللاھقا خاستۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوقتۇر، ئاللاھ تىرىلدۈرىدۇ ۋە ئۆلتۈرىدۇ. ئاللاھقا، ئۇنىڭ ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ سۆزلىرىگە ئىمان كەلتۈرىدىغان ئەلچىسى ئۇممىي پەيغەمبەرگە ئىمان كەلتۈرۈڭلار، ھىدايەت تېپىشىڭلار ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئەگىشىڭلار.[16]» يەنە «كىمكى ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىشەنمەيدىكەن (ئۇ كاپىردۇر)، شۈبھىسىزكى، بىز كاپىرلارغا دوزاخنى تەييارلىدۇق.[17]»

بۇ ئايەتلەردە ئوچۇق قىلىپ ھەقىقىي ئىمان ۋە ھىدايەتنىڭ ئالدىنقى شەرتلىرىدىن بىرىنىڭ پەيغەمبەرگە ئىشىنىش ۋە ئۇنىڭغا ئەگىشىش ئىكەنلىكى، ئەكسىچە بولغاندا كاپىرلاردىن بولىدىغانلىقى بايان قىلىنغان. شۈبھىسىزكى، پەيغەمبەرگە ئىشىنىش پەقەت ئېغىزدا ئىمان ئېيتىش بولماستىن، ئۇنىڭ ئاللاھتىن تاپشۇرۇۋالغان ۋە بىزگە بىلدۈرگەن، بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ھەر خىل بۇيرۇق، چەكلىمە، نەسىھەت ۋە ھەرىكەتلىرىنىڭ، ئۇنىڭ ئانالىز ۋە چۈشەندۈرۈشىنىڭ توغرىلىقىنى قوبۇل قىلىش، مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇنى ھەر جەھەتتىن ئۈلگە ئېلىش ۋە ئۇنىڭغا شەرتسىز بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

---

[16] سۈرە ئەئراف، 158 - ئايەت.

[17] سۈرە فەتھ، 13 - ئايەت.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇلغان ئايەتلەر

قۇرئاندا پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇلغان نۇرغۇن ئايەتلەر بار بولۇپ، بۇ ئايەتلەردە ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش بىلەن پەيغەمبەرگە ئىتائەت بىللە تىلغا ئېلىنغان. شۈبھىسىزكى، پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىش پەقەت ھايات ۋاقتىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىنمۇ ۋاجىپتۇر. بۇ ئىتائەت ئەلۋەتتە ئۇنىڭ سۈننىتىگە ئەگىشىشتىن ئىبارەت. بۇ نۇقتىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: «ماڭا ئىتائەت قىلغان كىشى ئاللاھقا ئىتائەت قىلغان، ماڭا قارشى چىققان ئاللاھقا قارشى چىققان كىشىدۇر. ماڭا ئىتائەت قىلغان مېنىڭ ئەمرىمگە بويسۇنغان كىشىدۇر[18]». بۇ ھەدىسنى قوللايدىغان ۋە پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىشنى تەكىتلەيدىغان نۇرغۇنلىغان ئايەتلەر بار بولۇپ، بىر قانچە ئايەتنى مىسال قىلىپ ئۆتىمىز:

«... پەيغەمبەر سىلەرگە بەرگەننى ئېلىڭلار، پەيغەمبەر چەكلىگەن نەرسىدىن چەكلىنىڭلار، ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ھەقىقەتەن ئاللاھنىڭ ئازابى قاتتىقتۇر.[19]»

«(ئى مۇھەممەد!) ئۇلارغا (ئېيتقىنكى: ‹ئەگەر سىلەر ئاللاھنى دوست تۇتساڭلار، ماڭا ئەگىشىڭلاركى، ئاللاھ سىلەرنى دوست تۇتىدۇ،

[18] بۇخارىي رىۋايىتى.

[19] سۈرە ھەشر، 7 – ئايەت.

(ئۆتكەنكى) گۇناھىڭلارنى مەغپىرەت قىلىدۇ. ئاللاھ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر›. ئېيتقىنكى: ‹ئاللاھقا ۋە پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىڭلار›. ئەگەر ئۇلار (ئىتائەت قىلىشتىن) يۈز ئۆرۈسە، ئاللاھ كاپىرلارنى (يەنى ئاللاھنىڭ ئايەتلىرىنى ئىنكار قىلغانلارنى) دوست تۇتمايدۇ.[20]»

بۇ ئايەتلەردە پەيغەمبەر چەكلىگەن نەرسىدىن قول ئۈزۈشكە ۋە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشنى ئۇلۇغ ئاللاھ ئۆزىنى دوست تۇتۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىنغان.

يەنە: «بىز ھەر قانداق پەيغەمبەرنى ئاللاھنىڭ ئىزنى بىلەن پەقەت ئىتائەت قىلىنىش ئۈچۈنلا ئەۋەتتۇق (ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلغانلىق ئاللاھقا ئىتائەت قىلغانلىق بولىدۇ)، ئۇلار (يەنى مۇناپىقلار) (سېنىڭ ھۆكمىڭنى قوبۇل قىلماي) ئۆزلىرىگە زۇلۇم قىلغاندا، سېنىڭ يېنىڭغا كېلىپ ئاللاھتىن مەغپىرەت تىلىسە، پەيغەمبەرمۇ ئۇلار ئۈچۈن مەغپىرەت تىلىسە ئىدى، ئەلۋەتتە ئۇلار ئاللاھنى كەچۈرۈم قىلغۇچى، ناھايىتى مېھرىبان تاپاتتى.[21]»

بۇ ئايەتتە ئېنىق ۋە ئومۇمىي بىر ھۆكۈم بولغان ھالدا، پەيغەمبەرنى پۈتۈن ئىنسانلارنى ئۇنىڭغا ئىتائەت

[20] سۈرە ئال ئىمران، 31 –، 32 - ئايەتلەر.

[21] سۈرە نىسا، 64 – ئايەت. بۇنىڭغا ئوخشايدىغان نۇرغۇن ئايەتلەر بار بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن مۇنۇ ئايەتلەرگە قاراڭ: سۈرە ئال ئىمران، 132 - 172 – ئايەتلەر؛ سۈرە نىسا،13،59،61، 65، 69 – ئايەتلەر؛ سۈرە نۇر، 51 – 54 – ئايەتلەر؛ سۈرە ئەئراف، 157 – ئايەت؛ سۈرە مۇھەممەد، 33 - ئايەت.

قىلىشى ئۈچۈن ئەۋەتكەنلىكىنى ئوتتۇرغا قويغان. شۈبھىسىزكى، بۇ ئايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان ئىتائەت پەقەت قۇرئاننىڭ بۇيرۇقلىرىغا بويسۇنۇشلا ئەمەس. چۈنكى، بۇنداق بولسا ئىدى، قۇرئاننىڭ نۇرغۇن يەرلىرىدە پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىش بىلەن ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش بىرلىكتە زىكىر قىلىنمىغان بولاتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قارشى چىقىشنى مەنئى قىلغان ئايەتلەر

ئاللاھ قۇرئاندا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئىتائەت قىلىشنى بۇيرۇش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭغا ھەر قانداق تەرىقىدە قارشى تۇرۇش ياكى ئىسيان كۆتۈرۈشنى چەكلەپ، مۇنداق دەيدۇ: «كىمكى ئاللاھقا ۋە پەيغەمبىرىگە ئاسىيلىق قىلىپ، ئاللاھنىڭ قانۇنلىرىنىڭ سىرتىغا چىقىپ كېتىدىكەن، ئاللاھ ئۇنى دوزاخقا كىرگۈزىدۇ، ئۇ دوزاختا مەڭگۈ قالىدۇ، خورلىغۇچى ئازابقا دۇچار بولىدۇ.[22]» يەنە «كىمكى ئۆزىگە (مۆجىزىلەر ئارقىلىق) توغرا يول ئېنىق بولغاندىن كېيىن، پەيغەمبەرگە (يەنى ئۇنىڭ ئەمرىگە) مۇخالىپەتچىلىك قىلىدىكەن، مۆئمىنلەرنىڭ يولىدىن غەيرىيگە ئەگىشىدىكەن، ئۇنى ئۆز يولىغا قويۇپ بېرىمىز، ئۇنى (ئاخىرەتتە) جەھەننەمگە كىرگۈزىمىز، جەھەننەم نېمىدېگەن يامان جاي![23]» باشقا بىر ئايەتتە «بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئۇلار ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە قارشىلىق قىلدى. كىمكى ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە قارشىلىق قىلىدىكەن، ئاللاھ ئۇنى قاتتىق جازالايدۇ.[24]»

بۇ ئايەتلەردە پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇلغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى چىققان ۋە مۇخالىپەتچىلىك قىلغانلارنى قاتتىق ئاگاھلاندۇرغان. شۇنىڭدىن قارىغاندا ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىش ئىنسانلارنىڭ ئۆز ئىختىيارلىقىدا ئەمەس، بەلكى مەجبۇرىيەتتۇر. بۇ ئەلۋەتتە ئۇنىڭغا ئىشىنىش ۋە ھاياتىدا ئۇنى ئۈلگە قىلىش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. «بۇ ئايەتلەر مۇناپىقلار ۋە كاپىرلار ئۈچۈندۇر، مۆئمىنلەر بىلەن مۇناسىۋىتى يوق» دەپ قاراش ئەمەلىيەتتە مۆئمىنلەر پەيغەمبەرگە بويسۇنمىسىمۇ بولىدۇ، دېگەنلىك بولۇپ، بۇ قۇرئاننىڭ روھىغا قەتئىي زىتتۇر. پەيغەمبەرگە قارشى تۇرۇش ۋە ئۇنىڭغا ئاسىيلىق قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئاللاھ ئۇنى ئازارلىغانلارنىمۇ ناھايىتى قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دېگەن: «ئاللاھنى ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنى رەنجىتىدىغانلارنى ئاللاھ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە رەھمىتىدىن

[22] سۈرە نىسا، 14 – ئايەت.

[23] سۈرە نىسا، 115 – ئايەت.

[24] سۈرە ئەنفال، 13 – ئايەت. بۇنىڭغا ئوخشايدىغان نۇرغۇن ئايەتلەر بار بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن مۇنۇ ئايەتلەرگە قاراڭ: سۈرە نىسا، 42، 80 – 81 – ئايەتلەر؛ سۈرە ئەنفال، 27 – ئايەت؛ سۈرە مۇھەممەد، 32 - ئايەت.

يىراق قىلىدۇ ۋە ئۇلارغا خار قىلغۇچى ئازابنى تەييارلايدۇ.[25]» قۇرئانچىلار بۇ ئوچۇق ئايەتلەر ھەققىدە نىمە دەيدۇ، ئەجەبا!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ھۆرمەتلەش ۋە سۆيۈشنى تەۋسىيە قىلىدىغان ئايەتلەر

ئاللاھ قۇرئاندا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا پەقەت ئېغىزدىلا ئىتائەت قىلىش ۋە ئۇنىڭغا بويسۇنۇش ئەمەس، بەلكى ئۇنى ھەققىي ھۆرمەتلەشكە بۇيرۇغان ۋە ئۇنىڭ شەرەپ ۋە قەدىر قىممىتىنى ئېنىق ئىپادىلەپ مۇنداق دەيدۇ: «پەيغەمبەر مۇئمىنلەرگە ئۇلارنىڭ ئۆز نەپسىلىرىدىنمۇ چارىدۇر، پەيغەمبەرنىڭ ئاياللىرى ئۇلارنىڭ ئانىلىرىدۇر...[26]». بۇ ئايەتتىن ھەرقانداق ئەھۋالدا مۇئمىنلەر ئۆز نەپسىدىن بۇرۇن پەيغەمبەرنى ئويلىشى كېرەكلىكىنى، ئەكسىچە بولغاندا مۇئمىنلىق سۈپىتىگە ھەرگىز ماس كەلمەيدىغانلىقى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان. مۇنۇ ھەدىس بۇنى تېخىمۇ ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ: «مەن سىلەرگە ئۆز ئاتا ئاناڭلاردىن، بالا - چاقىلىرىڭلاردىن ۋە بارلىق ئادەملەردىنمۇ ياخشى كۆرۈلمىگۈچە، ھېچقايسىڭلار ھەققىي مۇئمىن بولمايسىلەر.[27]»

ئاللاھنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەققىدە ئۇنىڭغا بەرگەن يۈكسەك باھاسى ۋە قەدىر قىممىتىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەرگەن ئايەتلەر كۆپ بولۇپ، بۇلاردىن بەزىلىرى مۇنۇ ئايەتلەردۇر: «ئاللاھ ھەقىقەتەن پەيغەمبەرگە رەھمەت يوللايدۇ (يەنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا رەھمەت قىلىدۇ، شەنىنى ئۇلۇغ قىلىدۇ، دەرىجىسىنى ئۈستۈن قىلىدۇ)، پەرىشتىلەرمۇ ھەقىقەتەن (پەيغەمبەرگە مەغپىرەت تىلەپ قىلىدۇ، ئى مۇئمىنلەر! سىلەر پەيغەمبەرگە دۇرۇت ئېيتىڭلار ۋە ئامانلىق تىلەڭلار (چۈنكى رەسۇلۇللاھنىڭ سىلەرنىڭ ئۈستۈڭلاردىكى ھەققى چوڭدۇر، ئۇ سىلەرنى گۇمراھلىقتىن ھىدايەتكە، زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا چىقارغۇچىدۇر)[28].» ؛ «ئى مۇئمىنلەر! سىلەر ئاللاھنىڭ ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ئالدىدا (ھېچقانداق بىر ئىشنى ۋە سۆزنى) ئالدى بىلەن قىلماڭلار، ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ئاللاھ ھەقىقەتەن (سۆزۈڭلارنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (نىيىتىڭلارنى ۋە ئەھۋالىڭلارنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر.[29]» ؛ «ئى مۇئمىنلەر! (رەسۇلۇللاھقا سۆز قىلغان چېغىڭلاردا) ئاۋازىڭلارنى پەيغەمبەرنىڭ ئاۋازىدىن يۇقىرى

[25] سۈرە ئەھزاب، 57 – ئايەت. بۇنىڭغا ئوخشايدىغان باشقا ئايەتلەرمۇ بار بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن مۇنۇ ئايەتلەرگە قاراڭ: سۈرە تەۋبە، 61 – 62 – ئايەتلەر.

[26] سۈرە ئەھزاب، 33 – ئايەت.

[27] بۇخارىي، ئىمان: 8؛ مۇسلىم، ئىمان: 70؛ نەسەئىي، ئىمان: 19.

[28] سۈرە ئەھزاب، 56 – ئايەت.

[29] سۈرە ھۇجۇرات، 1 – ئايەت.

قىلماڭلار، سىلەر بىر - بىرىڭلار بىلەن (تووۋلاپ) يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلەشكەندەك، پەيغەمبەرگە (تووۋلاپ) يۇقىرى ئاۋازدا سۆز قىلماڭلار، (ئۇنداق قىلساڭلار) ئۆزلىرىڭلار تۇيماستىن، (قىلغان ياخشى) ئەمەللىرىڭلار بىكار بولۇپ كېتىدۇ.[30]»

بۇ ئايەتلەردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئاللاھ پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ھۆرمەت قىلىش توغرىسىدا تەپسىلىي توختالغان ھالدا، سۈننەتنى ۋە پەيغەمبەرنى كۆزگە ئىلماسلىق ئۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى سۆز قىلغاندا ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىۋالماسلىق، ھەتتا ئۇنىڭ ئالدىدا يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلىمەسلىك كېرەكلىكىنى، ئۇنداق بولمىغاندا بارلىق ئىبادەت ۋە ئەمەللىرىنىڭ ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا بىكار بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى ئالدىن خەۋەر قىلىدۇ. مۇنۇ ئايەت بۇ تېمىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىدۇ:

«ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىمان ئېيتقان كىشىلەر كامىل مۇئمىنلەردۇر، ئۇلار (مۇسۇلمانلارغا پايدىلىق) بىر ئىش ئۈستىدە (مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن) پەيغەمبەر بىلەن جەم بولغان چاغلىرىدا، پەيغەمبەردىن ئىجازەت سورىمىغىچە كېتىپ قالمايدۇ، سەندىن ئىجازەت سورايدىغانلار ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىمان ئېيتىدىغان كىشىلەردۇر. بەزى شەخسىي ئىش ئۈچۈن ئۇلار سەندىن ئىجازەت سورىسا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن سەن خالىغان ئادەملەرگە ئىجازەت بەرگىن، ئۇلارغا سەن ئاللاھتىن مەغپىرەت تىلىگىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر.[31]»

بۇ ئايەت بولسا يەنە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ھۆرمەتلەش، ئۇنىڭغا ئەگىشىش ۋە ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا خىلاپلىق قىلماسلىق توغرىسىدا جانلىق مىسالدۇر. ئايەتتە ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا خىلاپلىق قىلغانلارنىڭ ئېتىقادىنىڭ خەتەر ئىچىدە قالىدىغانلىقىنى بايان قىلىش ئارقىلىق، ئازابلىق جازادىن ساقلىنىشقا ئاگاھلاندۇرۇلغان. بۇنىڭدىن سۈننەتنىڭ نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۆئمىنلەر ئۈچۈن كاتتا نېمەت ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان ئايەتلەر

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە پەيغەمبەر ئەلەيھى ۋەسسەللەمنىڭ مۆمىنلەر ئۈچۈن كاتتا بىر نېمەت ئىكەنلىكى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئاللاھ مۆئمىنلەرگە ئاللاھنىڭ ئايەتلىرىنى تىلاۋەت قىلىدىغان، ئۇلارنى (گۇناھلاردىن) پاك قىلىدىغان، ئۇلارغا كىتابنى ۋە ھېكمەتنى (يەنى قۇرئان ۋە سۈننەتنى) ئۆگىتىدىغان، ئۆزلىرىدىن بولغان بىر پەيغەمبەر

[30] سۈرە ھۇجۇرات، 2 – ئايەت.

[31] سۈرە نۇر، 62 – ئايەت. بۇنىڭغا ئوخشايدىغان باشقا ئايەتلەرمۇ بار بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن مۇنۇ ئايەتلەرگە قاراڭ: سۈرە ھۇجۇرات، 3 – 5 – ئايەتلەر؛ سۈرە ئەھزاب، 53 – ئايەت.

ئەۋەتىپ، ئۇلارغا چوڭ ئېھسان قىلدى؛ ھالبۇكى، ئۇلار بۇرۇن ئوچۇق گۇمراھلىقتا ئىدى[32]» يەنە «(ئى ئىنسانلار!) شۈبھىسىزكى، سىلەرگە ئۆز ئاراڭلاردىن پەيغەمبەر كەلدى. سىلەرنىڭ كۈلپەت چېكىشىڭلار ئۇنىڭغا ئېغىر تۇيۇلىدۇ؛ ئۇ سىلەرنىڭ (ھىدايەت تېپىشىڭلارغا) ھېرىستۇر، مۇئمىنلەرگە ئامراقتۇر، ناھايىتى كۆيۈمچاندۇر.[33]» بۇ تېما بىلەن مۇناسىۋەتلىك تېخىمۇ كۆپ ئايەتلەر بار بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن قۇرئانغا قاراڭ[34].

شۈبھىسىزكى، بۇ بۈيۈك نېمەت ئالدىدا ئىنسانلارنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ۋەزىپىسى بولسا بۇ مېھىر - شەپقەتنىڭ قەدرى - قىممىتىنى بىلىپ، ئۇنى ھۆرمەتلەش ۋە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشتىن ئىبارەت. ئاللاھنىڭ ئىنسانىيەت ئۈچۈن بىر ئادەمنى ئۈلگە قىلىپ پەيغەمبەر ئەۋەتىشى ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئەڭ چوڭ بەختتۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ئۈلگە قىلىپ كۆرسەتكەن ئايەتلەر

قۇرئاندا ئاللاھ تائالا رەسۇلۇللاھنىڭ دىندىكى ئورنىنى ئالاھىدە تەكىتلەپ، ئۇنىڭ ئۈلگىلىك، نەمۇنە شەخس ئىكەنلىكىنى ۋە مۇئمىنلەرنىڭ ئۇنىڭغا ئەگىشىشى كېرەكلىكىنى تەكىتلەپ مۇنداق دەيدۇ: «سىلەرگە - ئاللاھنى، ئاخىرەت كۈنىنى ئۈمىد قىلغان ۋە ئاللاھنى كۆپ ياد ئەتكەنلەرگە - رەسۇلۇللاھ ئەلۋەتتە ياخشى ئۈلگىدۇر.[35]»

قۇرئان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇئمىنلەر ئۈچۈن ئۈلگىلىك بىر زات ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپلا قالماستىن، ئەينى چاغدا ئۇنىڭ ئەۋزەل ۋە بۈيۈك بىر ئەخلاقتا ئىگە ئىكەنلىكىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ: «(ئى مۇھەممەد!) سەن ھەقىقەتەن بۈيۈك ئەخلاقتا ئىگىسەن.[36]» ھەزرىتى ئائىشەمۇ ئۇنىڭ ئەخلاقىنىڭ قۇرئاننىڭ ئەخلاقى ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قۇرئاننىڭ سىرتىدىمۇ ۋەھيى كەلگەنلىكىنى بايان قىلغان ئايەتلەر

قۇرئانچىلارنىڭ سۈننەتكە قارشى چىقىشلىرىنىڭ مۇھىم سەۋەبلىرىدىن بىرى بولسا، ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ سۈننەت ۋە ھەدىسلەرنى پۈتۈنلەي ۋەھيىنىڭ سىرتىدا دەپ خاتا چۈشەنگەنلىكىدىن ئىبارەت. ھالبۇكى، سۈننەتمۇ ۋەھيىگە تايىنىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قۇرئاننىڭ سىرتىدا ۋەھيى ئالغانلىقىنى كۆرسىتىدىغان كۆپلىگەن ئايەتلەر باردۇر.

[32] سۈرە ئال ئىمران، 164 - ئايەت.
[33] سۈرە تەۋبە، 128 - ئايەت.
[34] سۈرە بەقەرە، 151 – ئايەت. سۈرە تەۋبە، 61 - 62 - 63 - 65 - 66 – ئايەتلەر؛ سۈرە ئەنبىيا، 107 – ئايەت؛ سۈرە جۇمۇئە، 2 - 3 - ئايەتلەر.
[35] سۈرە ئەھزاب، 21 - ئايەت.
[36] سۈرە قەلەم، 4 - ئايەت.

«ئاللاھ ھەر قانداق ئادەمگە پەقەت ۋەھيى ئارقىلىق ياكى پەردە ئارقىسىدىنلا ياكى بىر ئەلچىنى ئەۋەتىپ ئۆز ئىزنى بىلەن ئۇنىڭغا خالىغان ۋەھيىنى قىلىش ئارقىلىقلا سۆز قىلغان. ئاللاھ ھەقىقەتەن (مەخلۇقلارنىڭ سۈپەتلىرىدىن) ئۈستۈندۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر.[37]» ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قۇرئان كەرىمدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بېرىلگەن كىتاب بىلەن بىرگە ھېكمەت (ئەقىل ۋە سۈننەت) نىمۇ بىللە بەرگەنلىكى بايان قىلىپ مۇنداق دېيىلدۇ: «(ئى پەيغەمبەر!) ئەگەر ساڭا ئاللاھنىڭ پەزلى ۋە رەھمىتى بولمىسا ئىدى، ئۇلاردىن بىر گۇرۇھ ئادەم چوقۇم سېنى ئازدۇرۇشنى قەستلەيتتى. ئۇلار پەقەت ئۆزلىرىنى ئازدۇرىدۇ، ساڭا قىلچە زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ. ئاللاھ ساڭا كىتابنى (يەنى قۇرئاننى) ۋە ھېكمەتنى (يەنى سۈننەتنى) نازىل قىلدى، ساڭا سەن بىلمىگەن نەرسىلەرنى (يەنى شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ۋە غەيب ئىشلارنى) بىلدۈردى. ئاللاھنىڭ ساڭا پەزلى چوڭدۇر.[38]»

ھەزرىتى پەيغەمبەرىمىز ئەلەيھىسسالام ئەلۋەتتە ئۆزىگە نازىل بولغان كىتاب ۋە ھېكمەتنى تولۇق ئۈممىتىگە يەتكۈزگەن. بۇ توغرىدا قۇرئان مۇنداق دېيىدۇ: «شۇنىڭدەك (سىلەرگە بەرگەن نېمىتىمنى كامالەتكە يەتكۈزگىنىمدەك) ئۆز ئىچىڭلاردىن سىلەرگە بىزنىڭ ئايەتلىرىمىزنى تىلاۋەت قىلىپ بېرىدىغان، سىلەرنى (مۇشرىكلىك ۋە گۇناھتىن) پاك قىلىدىغان، سىلەرگە كىتابنى (قۇرئاننى) ۋە ھېكمەتنى (يەنى سەھىھ سۈننەتني) ئۆگىتىدىغان، سىلەرگە بىلمىگەنلىرىڭلارنى بىلدۈرىدىغان بىر پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق.[39]» بۇ توغرىدا قۇرئاندا كۆپلىگەن ئايەتلەر بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرگە قاراڭ[40].

بۇنىڭغا ئوخشاش ئايەتلەردە كىتاب بىلەن بىرگە زىكىر قىلىنغان «ھېكمەت»نى ئومۇمەن ئالىملار رەسۇلۇللاھقا بېرىلگەن «سۈننەت» دەپ ئىزاھلىغان. چۈنكى، قۇرئان ئاۋۋال ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن «ھېكمەت» (ئەقىل سۈننەت) ئايرىم زىكىر قىلىنغان. يەنە قۇرئاندا، نازىل قىلىنغان كىتابلاردىن باشقا ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ۋەھيىلەر ئەۋەتىلگەنلىكى توغرىسىدا بەزى ئۇچۇرلارنى ئۇچرىتىمىز[41]. بۇنىڭدىن باشقا پەيغەمبەرلەردىن بولمىغان ھەزرىتى مەريەمگە قىلىنغان خىتابمۇ بۇ خىلدىكى ۋەھيىلەردۇر[42]. پەيغەمبەرلەردىن

[37] سۈرە شۇرا، 51 - ئايەت.

[38] سۈرە نىسا، 113 - ئايەت.

[39] سۈرە بەقەرە، 151 - ئايەت.

[40] سۈرە بەقەرە، 129 –، 231 – ئايەتلەر؛ سۈرە ئال ئىمران، 164 – ئايەت؛ سۈرە نىسا، 113 – ئايەت؛ سۈرە ئەھزاب، 34 – ئايەت؛ سۈرە جۇمۇئە، 2 - ئايەت.

[41] سۈرە ئەنكەبۇت، 31 - 32 ئايەتلەر؛ سۈرە ھىجر، 52 - 77 ئايەتلەر؛ سۈرە ئال ئىمران، 38 - 40 ئايەتلەر.

[42] سۈرە ئال ئىمران، 42 - 45 ئايەتلەر.

بولمىغان ئىنسانلارغا بىرىلگەن بۇ خىل ۋەھيىلەرنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ھەرگىز بېرىلمىگەن دەپ قاراش ئەقىلگە ئۇيغۇن ئەمەس. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغىمۇ قۇرئاندىن سىرت ئاللاھنىڭ خىتابى بولغانلىقىنى بايان قىلىدىغان كۆپلىگەن ئايەتلەردىن بىرى بولسا مۇنۇ ئايەتتۇر: «(بەش) نامازغا بولۇپمۇ ناماز دىگەرگە ئەھمىيەت بېرىڭلار (يەنى پۈتۈن شەرتلىرى بىلەن ۋاقتىدا تولۇق ئادا قىلىڭلار.) ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا (يەنى نامازدا) ئىتائەتمەنلىك بىلەن تۇرۇڭلار.»[43] يەنە «ئۇ (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام) ئۆز نەپسى خاھىشى بويىچە سۆزلىمەيدۇ. پەقەت ئۇنىڭغا نازىل قىلىنغان ۋەھيىنىلا سۆزلەيدۇ.»[44]

بۇ ئايەتلەردىن ئېنىقكى، سۈننەتنىڭ مەنبەسى ۋەھيىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن سۈننەت شەرىئەت ئەھكاملىرىنى بەلگىلەشتە قۇرئان كەرىمگە ئوخشاش دەلىل بولالايدۇ. شۇڭا سۈننەتكە ئەگىشىپ، ئۇ بويىچە ئەمەل قىلىش ھەربىر مۇسۇلمان ئۈچۈن زۆرۈردۇر. بۇ قاراش ئازبىر قىسىم بىدئەتچىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپچىلىك ئۆلىمالارنىڭ ئورتاق پىكرى. چۈنكى، ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەگىشىشنىڭ ئاللاھقا ئەگىشىش بولىدىغانلىقىنى جېكىلەيدۇ. رەسۇلۇللاھنىڭ ئۆزىنىڭ ئىجتىھادى ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان دىنىي سۆزلىرى ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرىگە كەلسەك، ئۇنىڭ قارار ۋە بايانلىرىدا بەزى خاتالىقلار يۈز بەرگەندە، دەرھال ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن تۈزىتىلگەن. چۈنكى، ئۇنىڭ بارلىق سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرى ھەممىگە قادىر ئاللاھنىڭ كونتروللۇقىدىدۇر[45].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى قۇرئاننى بايان قىلىپ بېرىشكە بۇيرۇغان ئايەتلەر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرئاننى تەبلىغ قىلىش بىلەن بىرگە، قۇرئاننى چۈشەندۈرۈپ ئىزاھلاش ۋە ئوچۇق بايان قىلىپ بېرىشكە بۇيرۇلغان بولۇپ، بۇ ھەقتە ئايەتلەردە مۇنداق بايان قىلىنىدۇ:

«قانداقلا بىر پەيغەمبەرنى ئەۋەتمەيلى، ئۇنى بىر ئۆز قەۋمىگە (ئاللاھنىڭ شەرىئىتىنى) بايان قىلىش ئۈچۈن، پەقەت ئۆز قەۋمىنىڭ تىلى بىلەن (سۆزلەيدىغان) قىلىپ ئەۋەتتۇق. ئاللاھ خالىغان ئادەمنى گۇمراھ قىلىدۇ، خالىغان ئادەمنى ھىدايەت قىلىدۇ. ئاللاھ غالىبتۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر.»[46]

پۈتۈن پەيغەمبەرلەر ھەققىدىكى بۇ ھۆكۈم ئەلۋەتتە پەيغەمبەر

---

[43] سۈرە بەقەرە، 238 – ئايەت.

[44] سۈرە نەجم، 3 - 4 ئايەتلەر. بۇنىڭغا ئوخشايدىغان نۇرغۇن ئايەتلەر بار بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن مۇنۇ ئايەتلەرگە قاراڭ: سۈرە يۇنۇس، 15 – ئايەت؛ سۈرە ئەھقاف، 9 – ئايەت؛ سۈرە بەقەرە، 142 - 144 ئايەتلەر.

[45] سۈرە تەۋبە، 43، 84 - ئايەتلەر: سۈرە ئەنفال،67 - ئايەت.

[46] سۈرە ئىبراھىم، 4 - ئايەت.

ئەلەيھىسسالام ئۈچۈنمۇ كۆچكە ئىگە. رەسۇلۇللاھنىڭ قۇرئاننى چۈشەندۈرۈشى ۋە بايان قىلىپ بېرىشى ئۈچۈن، ئەلۋەتتە بەزى قوشۇمچە بىلىملەرگە ئىگە بولۇشى كېرەك. «(پەيغەمبەرلەرنى ئۆزلىرىنىڭ راستلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان) دەلىللەر ۋە مۇقەددەس كىتابلار بىلەن (ئەۋەتتۇق)، بىز ساڭا قۇرئاننى ئىنسانلارغا چۈشۈرۈلگەن شەرىئەتنى بايان قىلىپ بەرسۇن، ئۇلار (بۇ قۇرئاننى) تەپەككۇر قىلىپ (ئۇنىڭدىن ۋەز - نەسىھەت ئالسۇن) دەپ نازىل قىلدۇق[47]» ، «(ئى پەيغەمبەر!) بىز كىتابنى (يەنى قۇرئاننى) پەقەت سېنىڭ كىشىلەرگە ئۇلار (دىنىدىكى) دەتالاش قىلىشقان نەرسىلەرنى بايان قىلىپ بېرىشىڭ ئۈچۈن، ئىمان ئېيتىدىغان قەۋمگە ھىدايەت ۋە رەھمەت بولسۇن ئۈچۈنلا نازىل قىلدۇق[48]» ، «(ساڭا جىبرىئىل ئارقىلىق ۋەھيى نازىل بولۇۋاتقاندا، ئۇنى ئېسىڭگە ئېلىۋېلىش ئۈچۈن) ئالدىراپ تىلىڭنى مىدىرلاتما. ئۇنى توپلاش ۋە ئوقۇپ بېرىش بىزنىڭ مەسئۇلىيىتىمىزدۇر. ساڭا ئۇنى ئوقۇپ بەرگىنىمىزدە، ئۇنىڭ ئوقۇشىغا ئەگەشكىن، ئاندىن ئۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىش بىزنىڭ مەسئۇلىيىتىمىزدۇر[49]» .

بۇ ئايەتلەردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئاللاھ تائالا پەيغەمبەرگە ئايەتلەرنى چۈشەندۈرۈش ۋە بايان قىلىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى بەرگەنلىكىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇنى ھېچقاچان ياردەمسىز تاشلاپ قويمىغان، قۇرئاننىڭ سىرتىدا ئۇنى قۇرئاندىن باشقا ۋەھيىلەر بىلەن قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەن. شۇنداقلا ئىزاھقا موھتاج بولغان بەزى ئايەتلەرنىڭ ئۇنىڭدىن كېيىن نازىل بولىدىغان ئايەتلەر ئارقىلىق پەيغەمبەر تەرىپىدىن تېخىمۇ ئوچۇق ئىزاھلىنىپ چۈشەندۈرۈلىدىغانلىقى بىلدۈرۈلگەن.

ئاللاھ بىلەن داۋاملىق ئالاقىلىشىپ تۇرغان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قۇرئاننى چۈشىنىش ۋە چۈشەندۈرۈشتە ئەڭ ئىقتىدارلىق كىشى ئىكەنلىكىدە قىلچە شەك يوق. رەسۇلۇللاھنىڭ قۇرئاننى چۈشەندۈرۈش ئۇسۇلى: ئىخچام ئايەتلەرنى تەپسىلي بايان قىلىش، بەزى ئومۇمىي ھۆكۈملەرنى خاسلاشتۇرۇش، چۈشىنىش قىيىن بولغان بىر قىسىم ئايەتلەرنى چۈشەندۈرۈش، كونكرېت بولغانلىرىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش، بەزى ئاز ئۇچرايدىغان سۆزلەرنىڭ مەنىلىرىنى چۈشەندۈرۈش ۋە ئەدەبىي ئىنچىكىلىككە ئىگە بولغان ئايەتلەردىن ئاللاھنىڭ نېمىنى مەقسەت قىلغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىش قاتارلىق

[47] سۈرە نەل، 44 – ئايەت. بۇنىڭغا ئوخشايدىغان نۇرغۇن ئايەتلەر بار بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن مۇنۇ ئايەتلەرگە قاراڭ: سۈرە بەقەرە، 151 – ئايەت؛ سۈرە نىسا، 105 – ئايەت؛ سۈرە مائىدە، 67 – ئايەت.

[48] سۈرە نەھل، 64 – ئايەت.

[49] سۈرە قىيامەت، 16 – 19 ئايەتلەر. بۇنىڭغا ئوخشايدىغان ئايەتلەر بار بولۇپ، قۇرئانغا قاراڭ: سۈرە نىسا، 113 - ئايەت.

ئۇسۇللار بىلەن بولغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە كەلگەندىن كېيىن مەسجىدىنى مەكتەپكە ئايلاندۇرۇپ، ساھابىلەرنىڭ ھەربىر قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا تىرىشىپ، سۆزى–ھەرىكىتى ۋە ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئۇلارغا خۇددى تىرىك ۋە ياشىغان قۇرئان سۈپىتىدە ئۈلگە بولغان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام چىقارغان ھۆكۈمنى قوبۇل قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى بايان قىلىنغان ئايەتلەر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرئان ئايەتلىرىنى چۈشەندۈرۈشكە بۇيرۇلغاندەك، ئۇنىڭغا ھۆكۈم چىقىرىش ھوقۇقىمۇ بېرىلگەن. «(ئى پەيغەمبەر!) پەرۋەردىگارىڭ بىلەن قەسەمكى، ئۇلار ئۆز ئارىسىدىكى دەتالاشقا سېنى ھۆكۈم چىقىرىشقا تەكلىپ قىلمىغۇچە، ئاندىن سېنىڭ چىقارغان ھۆكمىڭگە ئۇلارنىڭ دىللىرىدىكى قىلچە غۇم بولسىمۇ يوقالمىغىچە ۋە ئۇلار پۈتۈنلەي بويسۇنمىغىچە ئىمان ئېيتقان بولمايدۇ.[50]» بۇ ئايەتتە ئاللاھ ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ۋە خىلمۇ خىل كۆزقاراشلار ھەققىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مەسلىھەت سېلىش ۋە ئۇنىڭدىن سوراشنىڭ لازىملىقىنى، شۇنداقلا ئۇنىڭ بەرگەن كۆرسەتمىلىرىنى ۋە ھۆكۈملىرىنى چىن دىلىدىن قوبۇل قىلىشنىڭ

[50] سۈرە نىسا، 65 – ئايەت.

زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلىگەن.

بۇنىڭدىن باشقا «ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى بىرەر ئىشتا ھۆكۈم چىقارغان چاغدا، ئەر - ئايال مۆئمىنلەرنىڭ ئۆز ئىشىدا ئىختىيارلىقى بولمايدۇ (يەنى ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى بىرەر ئىشتا ھۆكۈم چىقارغانىكەن، ھېچ ئادەمنىڭ ئۇنىڭغا مۇخالىپەتچىلىك قىلىشىغا بولمايدۇ)، كىمكى ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئاسىيلىق قىلسا، ھەقىقەتەن ئۇ ئوپئوچۇق ئازغان بولىدۇ[51]» ، «(پەيغەمبەر) مۆئمىنلەرنىڭ ئارىسىدا ھۆكۈم چىقىرىش ئۈچۈن، ئۇلار ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە چاقىرىلغان چاغدا ئۇلار: ئاڭلىدۇق ۋە ئىتائەت قىلدۇق، دېيىشلىرى كېرەك. مانا شۇنداق كىشىلەر مەقسەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر[52]»، «ئى مۆئمىنلەر! ئاللاھقا ئىتائەت قىلىڭلار، پەيغەمبەرگە ۋە ئۆزۈڭلاردىن بولغان ئىش ئۈستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار، ئەگەر سىلەر بىر شەيئىدە ئىختىلاپ قىلىشىپ قالساڭلار، بۇ توغرىدا ئاللاھقا ۋە پەيغەمبەرگە مۇراجىئەت قىلىڭلار، ئەگەر سىلەر ئاللاھقا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدىغان بولساڭلار بۇ (يەنى ئاللاھنىڭ كىتابىغا ۋە پەيغەمبىرىنىڭ سۈننىتىگە

[51] سۈرە ئەھزاپ، 36 - ئايەت.

[52] سۈرە نۇر، 51 – ئايەت. ئەمەلىيەتتە 47 - 52 - ئايەتلەر بۇ تېما بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بىز بۇ يەردە كۆپ يەر ئىگىلىمىسۇن دەپ، پەقەت 51 – ئايەتنى مىسال قىلىپ بەردۇق.

مۇراجىئەت قىلىش) سىلەر ئۈچۈن پايدىلىقتۇر، نەتىجە ئېتىبارى بىلەن گۈزەلدۇر.»[53]

بۇ ئايەتلەردە ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە ۋە مۆئمىنلەردىن بولغان ئىش ئۈستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇلغان. تالاش - تارتىشتىكى مەسىلىلەر ھەققىدە ئاللاھقا، ئاندىن ئۇنىڭ رەسۇلىغا ئەگىشىشكە بۇيرۇغان ۋە ئىماننىڭ ئاساسلىق پىرىنسىپلىرىدىن بىرى قاتارىدا ئوتتۇرىغا قويغان. ھۆكۈم قىلىش ۋە قارار چىقىرىش مەسىلىسىدە ئاللاھ بىلەن بىللە پەيغەمبەرمۇ زىكىر قىلىنغان ۋە ھۆكۈملەرگە ئەمەل قىلىشتا تولۇق تەسلىم بولۇش تەلەپ قىلىنغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھۆكۈم چىقارغاندا ئاۋۋال قۇرئانغا، ئەگەر قۇرئاندا بولمىسا قۇرئاننىڭ سىرتىدىكى ۋەھيىگە، بۇمۇ بولمىسا قۇرئاننىڭ روھىغا تولۇق ئىگە بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئىلاھىي كونترول ئاستىدا ئۆزىنىڭ ئىجتىھادى بىلەن ھەرىكەت قىلغان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قۇرئاندا بولمىغان مەسىلىلەر ھەققىدە چىقارغان ھۆكۈملىرىنىڭ مىسالى سۈپىتىدە مۇنۇلارنى زىكىر قىلىشقا بولىدۇ:

قۇرئاندا ناماز، روزا، زاكات ۋە ھەجنىڭ ھەربىر مۇسۇلمانغا پەرز ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان. ئەمما بەش ۋاخ نامازنىڭ ۋاقتى، رەكئەتلىرى، قىيام، رۇكۇ ۋە سەجدىنىڭ قانداق ئىجرا قىلىنىشى، ۋىتىر نامىزىنىڭ ۋاجىپ بولۇشى، روزىنىڭ ۋاقتى، ئىپتار ۋە سوھۇرلۇقنىڭ ۋاقتى، روزىنى بۇزىدىغان ۋە بۇزمايدىغان ئىشلار، زاكاتنىڭ كىملەرگە ۋاجىپ ئىكەنلىكى ۋە مىقدارى، ئالتۇن، پۇل، زىرائەت، مال - چارۋىلاردىن زاكات مىقدارىنىڭ قانچىلىك بولىدىغانلىقى، ھەج پەرزىنىڭ تەپسىلىي پائالىيەت ۋە تەرتىپلىرى، يېمەك - ئىچمەكلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن بەلگىلىمىلەر، ھاراق ئىچكەن كىشىگە بېرىدىغان جازا، ئوغرىنىڭ قانچىلىك مىقداردا ئوغرىلىق قىلسا جازاغا تارتىلىدىغانلىقى، ھەيزدار ئايالنىڭ ئەھۋالى، روزا تۇتالمايدىغانلىقى، مومىسىنىڭ مىراسى قاتارلىق ئومۇمىي بايانلار قۇرئاندا ئېنىق بايان قىلىنمىغان بولۇپ، ھېچبىر ئۆلىمانىڭ بۇلارنى تەپسىلىي شەرھلەپ بېرەلىشى مۇمكىن ئەمەس. پەقەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرئاندىكى بۇ ئومۇمىي ۋە مۇتلەق رەۋىشتە بايان قىلىنغان ئەھكاملارنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ، ئۆز ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن كۆرسىتىش ئارقىلىق تەپسىلىي شەرھلەپ بەرگەن[54]. سۈننەتنىڭ نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكى دەل مۇشۇ يەردە ئوچۇق ئىپادىلىنىدۇ.

پەقەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا قۇرئان

[53] سۈرە نىسا، 59 – ئايەت.

[54] 2004 چىن مۇسۇلمانلىرى 3 7 – بەت.

بىلەنلا كۇپايىلىنىپ، سۈننەتكە ئاساسلانماسلىقنى تەكىتلەيدىغان بىر قىسىم بىدئەتچى كىشىلەر ئوتتۇرىغا چىققان. بىر سورۇندا ئەنە شۇلاردىن بىرى: «قۇرئاندا بولمىغان نەرسىلەردىن باشقا گەپ قىلما!» دېگەندە ساھابىلەردىن ئىمران ئىبنى ھۇسەيىن (ۋاپاتى: 672/52م) مۇنداق دېگەن: «سەن بىر ئەخمەق ئادەم ئىكەنسەن! پېشىن نامىزىنىڭ تۆت رەكئەت، پەرز نامازدا قۇرئاننى ئاۋازلىق ئوقۇماسلىق ھەققىدە ئاللاھنىڭ كىتابىدا بىر ھۆكۈم تاپالامسەن؟» دەپ سورىغان. ئاندىن ئۇ زاكات ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارنى تىلغا ئالغان ھالدا مۇنداق دېگەن: «بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئاللاھنىڭ كىتابىدىن تاپالامسەن؟ ئاللاھنىڭ كىتابى بۇلارنى ئومۇمىي رەۋىشتە بايان قىلغان. پەقەت سۈننەت كونكرېت بايان قىلىپ بېرىدۇ» دېگەن. يەنە ئەھلى ھەدىستىن بولغان مۇترىف دېگەن ئالىمغا قۇرئان بىلەنلا كۇپايىلىنىپ، سۈننەتكە ئاساسلانمايدىغانلىقىنى ياقىلايدىغان بىر بىدئەتچى كىشى: «سەن بىزگە قۇرئاندىن باشقا نەرسە ھەققىدە سۆز ئاچمىغىن» دېگەندە، مۇترىف: «بىز قۇرئاننى ھېچقانداق نەرسىگە تېگىش قىلمايمىز، بىز پەقەتلا قۇرئاننى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىدىغان ئادەمگە مۇھتاجمىز» دەپ جاۋاب بەرگەن[55].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ھارام - ھالال قىلىش ھوقۇقىنى بەرگەن ئايەتلەر

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ھۆكۈم چىقىرىش ۋە قارار قىلىش ھوقۇقى بېرىلگەندەك، قۇرئانغا كىرگۈزۈلمىگەن مەسىلىلەر ھەققىدىمۇ ھارام ۋە ھالال قىلىش ھوقۇقىمۇ بېرىلگەن. ئايەتلەردە مۇنداق ئىپادىلىنىدۇ: «ئۇلار ئەلچىگە ئۇممىي پەيغەمبەرگە (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) ئەگىشىدۇ، ئۇلار ئۇ زئىلكىدىكى تەۋرات، ئىنجىللاردا ئۇنىڭ (سۈپىتىنىڭ) يېزىلغانلىقىنى كۆرىدۇ. ئۇ ئۇلارنى ياخشى ئىش قىلىشقا بۇيرۇيدۇ، يامان ئىش قىلىشتىن توسىدۇ، ئۇلارغا پاك نەرسىلەرنى ھالال قىلىدۇ، ناپاك نەرسىلەرنى ھارام قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئېغىر يۈكىنى يېنىكلىتىدۇ، ئۇلارنى سېلىنغان تاقاق، كويزا كىشەنلەردىن بوشىتىدۇ (يەنى ئۇلارغا يۈكلەنگەن ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ تاشلايدۇ)، ئۇنىڭغا ئىمان ئېيتقانلار، ئۇنى ھۆرمەتلىگەنلەر، ئۇنىڭغا ياردەم بەرگەنلەر، ئۇنىڭغا نازىل قىلىنغان نۇر (يەنى قۇرئان)غا ئەگەشكۈچىلەر بەختكە ئېرىشكۈچىلەردۇر[56]».

بۇ ئايەتتە ئاللاھ تائالا ھالال ۋە ھارام قىلىش ئىشىنى بىۋاسىتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مەنسۇپ قىلغان. يەنە باشقا بىر ئايەتتە: «سىلەر ئەھلى كىتابتىن ئاللاھقا ۋە

[55] 2004 چىن مۇسۇلمانلىرى 3 7 – بەت.

[56] سۈرە ئەئراف، 157 – ئايەت.

ئاخىرەت كۈنىگە ئىشەنمەيدىغانلار (يەھۇدىيلار ئۇزەيرنى ئاللاھنىڭ ئوغلى، ناسارالار ئىيسانى ئاللاھنىڭ ئوغلى دەپ ئېتىقاد قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن، ئۇلار ئاللاھقا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئېتىقاد قىلمىز دېگەن بىلەنمۇ ئېتىقاد قىلمىغاننىڭ ئورنىدىدۇر) بىلەن، ئاللاھ (ئۆزىنىڭ كىتابىدا) ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ (سۈننىتىدە) ھارام قىلغان نەرسىلەرنى ھارام بىلمەيدىغانلار ۋە ھەق دىن (يەنى ئىسلام دىنى)غا ئېتىقاد قىلمايدىغانلار بىلەن تاكى ئۇلار سىلەرگە بويسۇنۇپ خار ھالدا جىزيە تۆلىگەنگە قەدەر، ئۇرۇش قىلىڭلار[57]». بۇ ئايەتتىمۇ ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ھارام قىلغان نەرسىلەرنى ھارام بىلمەيدىغانلارنى، يەنى ئۇنى قوبۇل قىلمىغانلارنى ھەق دىنغا ئېتىقاد قىلمايدىغانلار بىلەن بىر ئورۇنغا قويغان ۋە ئۇلارغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا بۇيرۇلغان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بەزى نەرسىلەرنى ئۆزىنىڭ ھارام قىلغانلىقىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى مىسال قىلىپ كەلتۈرىدىغان بولساق، مەسىلەن: قۇرئاندا ئۆزى ئۆلگەن ھايۋانلارنىڭ گۆشى چەكلەنگەن بولسىمۇ[58]، يەنى ھارام قىلىنغان بولسىمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دېڭىز ھايۋانلىرىنى بۇنىڭدىن مۇستەسنا قىلغان[59]. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە ئايەتتە بىرگە نىكاھلىنىشى ھارام قىلىنغانلار قاتارىدا سانىمىغان بولسىمۇ[60]، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ئايال ھاممىسى، سىڭلىسىنىڭ قىزى ۋە ئىنىسىنىڭ قىزى بىلەن توي قىلالمايدىغانلىقىنى قوشقان[61]. يەنە قۇرئاندا تىلغا ئېلىنمىغان قېچىر، ئېشەك، شىر، يولۋاس، پىل، بۆرە، كىرپە، مايمۇن ۋە ئىتقا ئوخشاش ھايۋانلارنىڭ ۋە بۈركۈت، لاچىن قاتارلىق يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ گۆشىنىڭ ھارام ئىكەنلىكى، ئەرلەرنىڭ ئالتۇن ۋە يىپەكتىن كىيىم كىيىشىنىڭ ھارام ئىكەنلىكى سۈننەت بىلەن سابىت بولغان. رەسۇلۇللاھنىڭ بۇنىڭغا ئوخشاش ھۆكۈم چىقىرىش ھوقۇقىنى مۇستەقىل (يەنى ئۆز خاھىشى بويىچە) دەپ قاراشقا بولمايدۇ. چۈنكى، بۇلارنى ئاللاھتىن ئالغانلىقىدا شەك يوق.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كىشىلەرنى توغرا يولغا يېتەكلىگەنلىكىنى بايان قىلغان ئايەتلەر

ئاللاھ تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئىتائەت قىلغان ۋە ئۇنىڭ يولىدىن ماڭغانلارنى پەيغەمبەرنىڭ ئەڭ ياخشى ۋە توغرا يولغا يېتەكلەيدىغانلىقىغا ئۆزى كاپالەت بەرگەن ھالدا، ئايەتلەردە

[57] سۈرە تەۋبە، 29 – ئايەت.

[58] سۈرە مائىدە، 3 – ئايەت؛ سۈرە ئەنئام، 145 - ئايەت.

[59] ئەبۇ داۋۇت رىۋايىتى.

[60] سۈرە نىسا، 23 - ئايەت.

[61] بۇخارىي، نىكاھ، 27.

مۇنداق بايان قىلىنغان: «...ئەگەر پەيغەمبەرنىڭ (ئەمرىگە) ئىتائەت قىلساڭلار، ھىدايەت تاپىسىلەر...»[62]، «...شەك-شۈبھىسىزكى، سەن توغرا يولغا باشلايسەن»[63]، «سەن ئەلۋەتتە ئۇلارنى توغرا يولغا دەۋەت قىلىسەن»[64] ۋە «ئەگەر ئۇ بىزنىڭ نامىمىزدىن يالغاننى توقۇيدىغان بولسا، ئەلۋەتتە ئۇنى قۇدرىتىمىز بىلەن جازالايتتۇق. ئاندىن ئۇنىڭ ئاساسىي قىزىل تومۇرىنى كېسىپ تاشلايتتۇق. سىلەردىن ھېچبىر ئادەم ئۇنى قوغداپ قالالمايتتى»[65].

بۇ ئايەتلەرگە قارىغاندا، ئاللاھنىڭ كاپالىتى ۋە گۇۋاھلىقى بىلەن رەسۇلۇللاھ شەخسەن ئۆزىنىڭ سۆزى ۋە ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئىنسانلارنى توغرا يولغا ۋە ھەقىقەتكە يېتەكلەيدۇ. ئەگەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىگە ئەگەشكۈچىلەرنى توغرا يولدىن يىراقلاشتۇرىدىغان ياكى ئاللاھنىڭ نامىدىن بىرەر نەرسىنى توقۇپ چىققان بولسا ئىدى، ئەلۋەتتە، ئاللاھ مۇنۇ ئايەتتە كۆرسىتىپ ئۆتكىنىدەك، بۇنى ئەڭ قاتتىق ئۇسۇلدا بىر تەرەپ قىلغان بولاتتى. بۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىنسانلارنى توغرا يولغا ۋە ھەقىقەتكە يېتەكلەشتە ئاللاھنىڭ بۈيۈك بىر كاپالىتىدۇر.

سۈننەتنىڭ ئەھمىيىتى

يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، سۈننەت شەرىئەتنىڭ ئىككىنچى مەنبەسى بولۇپ، قۇرئان كەرىم بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان ھالدا، قۇرئاندىكى مۇتلەق ياكى ئومۇمىي ئەھكاملارنى مۇئەييەن قىلىپ بايان قىلىپ بېرىش ۋە تەپسىلىي رەۋىشتە ئوچۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىش رولىنى ئوينايدۇ. بۇ بولسا سۈننەتنىڭ مۇھىملىق دەرىجىسىنى تېخىمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ. سۈننەت كىشىلەر ئىختىلاپ قىلغان دىنىي مەسىلىلەرنى كەڭ كۆلەمدە چۈشەندۈرۈپ بېرىشى، ھىدايەت ۋە رەھمەت مەنبەسى بولغان قۇرئان كەرىمنىڭ پەيغەمبەرگە نازىل بولۇشى، قۇرئاننى ئەڭ ياخشى چۈشىنىدىغان ۋە ئايەتلەردىكى ئىلاھىي مەقسەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ ئوبدان بىلىدىغان زاتنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ ئىنسانلار ئارىسىدىن تاللاپ ئەۋەتكەن ئەلچىسى بولۇشى سۈننەتنىڭ ئەھمىيىتىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ[66].

سۈننەت ئىسلام تارىخى ئۈچۈنمۇ ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭدا مىڭلىغان مول مەزمۇن ۋە تېمىلار بار. سۈننەت ئىسلام تارىخىنىڭ دىنىي، ئىقتىسادىي، سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا ئەگىشىش ۋە يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى چۈشىنىشتىكى مول ۋە

---

[62] سۈرە نۇر، 54 - ئايەت

[63] سۈرە شۇرا، 52 – ئايەت.

[64] سۈرە مۇئمىنۇن، 73 – ئايەت. بۇنىڭغا ئوخشايدىغان باشقا ئايەتلەرمۇ بار بولۇپ، تەپسىلاتى ئۈچۈن مۇنۇ ئايەتلەرگە قاراڭ: سۈرە نىسا، 83 – ئايەت؛ سۈرە ئەئراف، 158 – ئايەت؛ سۈرە يۇسۇف، 108 – ئايەت؛ سۈرە نەمل، 79 – ئايەت؛ سۈرە ئەھزاب، 45 – 46 – ئايەتلەر؛ سۈرە ياسىن، 1 - 4 ئايەتلەر.

[65] سۈرە ھاققە، 47 - 47 ئايەتلەر.

[66] كاندەمىر، «ھەدىس»، 27/15 - 64.

مۇھىم مەنبەدۇر. شۇڭا ئۇ ئىسلامدىن ئىلگىرى ۋە ئىسلامنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە ياشىغان كىشىلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتى، ئەنئەنىسى ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلى ھەققىدە ئۇچۇرغا ئېرىشىشتە، ئىنسانلارنىڭ ئىسلام قائىدىلىرى بويىچە ياشىشىدا زۆرۈر بولغان بىلىم مەنبەسى بولۇپ، قۇرئان كەرىمنى چۈشەندۈرۈپ تەپسىلىي بايان قىلىش ئارقىلىق، كۈندىلىك تۇرمۇشىدا يۆنىلىشنى بەلگىلەش جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

خۇلاسە

قۇرئانچىلار ئىسلام دۇنياسىدا «ئەھلى قۇرئان»، «قۇرئانىيۇن» دەپ ئاتالغان ۋە قۇرئاننى ئىسلام دىنىنىڭ بىردىنبىر ۋە ئاساسلىق مەنبەسى دەپ قاراپ، قۇرئاندىن باشقىسىنى تونۇمايدىغان، سۈننەتنى ئىنكار قىلىدىغان بىر پىكىر سىستېمىسىدۇر. بۇ چۈشەنچىنى تۈنجى بولۇپ خاۋارىجلار ئوتتۇرىغا چىقارغان بولۇپ، يېقىنقى ئەسىرلەردە مىسسىيونېرلارنىڭ ۋە شەرقشۇناسلارنىڭ جىددىي تەسىرى ئاستىدا غۇلام ئەھمەد قادىيانى ۋە ئابدۇللاھ چەكرالىۋىي قاتارلىقلار بۇ پىكىرنىڭ بايراقدارلىقىنى قىلىشقا باشلىغان. ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىرى مۇسۇلمانلارنى پارچىلاپ باشقۇرۇش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ سۈننەتنى ئىنكار قىلىشتەك بولمىغۇر پىكىرلىرىنى قوللاپ–قۇۋۋەتلىگەن. بۇلار بۇ ھەرىكەتنى ئارقىلىق ئىسلام دۈشمەنلىرىنىڭ ئىسلام دىنىغا قارشى ھۇجۇملىرىغا يېقىندىن ھەمكارلاشقان.

سۈننەت «قۇرئان كەرىم»دىكى شەرىئەت ئەھكاملىرىنى چۈشەندۈرۈپ، مۇرەككەپ مەزمۇنلارنى روشەن يېشىپ بەرگۈچى بىردىنبىر مەنبەدۇر. قۇرئاندىكى نۇرغۇن ئايەتلەردە پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىش ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش بىلەن بىللە تىلغا ئېلىنغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئىتائەت قىلىشنىڭ ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش ئىكەنلىكىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويغان. بۇنىڭدىن باشقا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قۇرئاندا بولمىغان ئىشلاردا ھۆكۈم چىقىرىش، نېمىنىڭ ھالال ۋە نېمىنىڭ ھارام ئىكەنلىكىنى بەلگىلەش ھوقۇقى بېرىلگەن. بۇ جەھەتتىن ئېيتقاندا، قۇرئاندا تېپىلمىغان ئىشلاردا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىمۇ دىنىي مەنبەدۇر. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، سۈننەتكە سەل قاراش قۇرئان كەرىمنىڭ روھىغا ماس كەلمەيدۇ. چۈنكى، ھەممىگە قادىر ئاللاھ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى قۇرئاننى كىشىلەرگە يەتكۈزۈش، چۈشەندۈرۈش ۋە ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئۇلارغا كۆرسىتىشكە بۇيرۇغان. شۇنداقلا، ئىنسانلارنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بويسۇنۇشقا ۋە ئۇنى ھاياتىدا ئۈلگە قىلىشقا بۇيرۇغان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام

ئۆزىنىڭ سۈننىتى ئارقىلىق قۇرئاننى ئىنسانلارغا يەتكۈزگەن، تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ بەرگەن ۋە ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئۇلارغا كۆرسىتىپ قويغان. ئەگەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇرئان كەرىمنى چۈشەندۈرۈپ ۋە ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق كۆرسىتىپ قويمىغان بولسا ئىدى، ئىنسانلار ئۆز خاھىشىغا قاراپ چۈشىنىشكە تىرىشقان ۋە نۇرغۇن ئىسلام ئادەتلىرى بارلىققا كەلگەن، ھەتتا ھەربىر مۇسۇلماننىڭ ئۆزىگە خاس بىر دىنىي چۈشەنچىسى ئوتتۇرىغا چىققان بولاتتى.

ئاخىرىدا شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلام دىنىنى ئاللاھ تائالانىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، ئۆزلىرىنىڭ ھايات ساھەلىرىگە تەتبىقلاپ ياشىشىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىنىڭ نەقەدەر مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسلام دۈشمەنلىرى ناھايىتى ئوبدان بىلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلار بىردىنبىر مۆجىزە بولغان قۇرئاننى ئۆزگەرتىشكە كۆزى يەتمىگەچكە، بىۋاستە قۇرئاننى نىشانغا ئېلىشنىڭ ئورنىغا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىنىڭ دىندىكى ئورنىنى تەۋرىتىش، ھەدىسلەر ۋە ئۇلارنىڭ راۋىيلىرى ھەققىدە گۇمان پەيدا قىلىش ئارقىلىق، سۈننەتنى نىشانغا ئالغان. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، مۇسۇلمانلار ئارىسىدىن چىققان ئاز ساندىكى قۇرئانچىلار «قۇرئاندىن باشقىسى لازىم ئەمەس...

سۈننەتكە ئېھتىياجىمىز يوق» دېيىش ئارقىلىق بۇ بولمىغۇر قاراشلىرى بىلەن قۇرئان - سۈننەتنى ۋە بۇ ئىككىسىدىن بارلىققا كەلگەن ئىسلام ئەھكاملىرىنى قوغداشنىڭ ئورنىغا، دۈشمەنلەر بىلەن بىر سەپتە تۇرغان.

مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىز بۇلارنىڭ ئالدام خالتىلىرىغا چۈشمەسلىكى، بۇلارنىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئۈچۈن، ئىلمىي ئاساسى بولمىغان ساختا ئىلىم ئەھلىلىرىگە، ئازغۇنلارنىڭ سۆز - چۆچەكلىرىگە قۇلاق سالماستىن، چوڭقۇر ئىزدىنىش ئارقىلىق ئىلمىي تەتقىقاتلارغا ئەھمىيەت بېرىشى، بولۇپمۇ قۇرئان ۋە ئۇنىڭ چۈشەندۈرۈلۈشى ۋە تەپسىلاتى بولغان سۈننەتنى ئېغىمۇ چىڭ تۇتۇپ، ئۇنىڭ رەھبەرلىكى ۋە يېتەكچىلىكىدە چىڭ تۇرۇشى كېرەك.

كىمگە ئىتائەت قىلىمىز؟

تاھىرجان ئابباس

﴿ئى مۆئمىنلەر! ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە ۋە ئۆزۈڭلاردىن بولغان ئىش ئۈستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار﴾[1] .

ئىتائەت كەلىمىسىنىڭ سۆزلۈك مەنىسى بىراۋنىڭ دېگىنىنى قىلىش، سۆزىنى ئاڭلاش، ئەمرىگە بويسۇنۇش، بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىش دېگەندەك[2] ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ.

ئىتائەت چۈشەنچىسى ھەممە جەمئىيەتتە مۇھىم ۋە ئاساسلىق نۇقتىلارنىڭ بىرى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئىتائەتنىڭ ئاساسىي ئۇقۇمىنى بەلگىلەيدىغان ئەقلىي تەپەككۇرنىڭ ئوخشىماسلىقى تۈپەيلى، شەخسلەرنىڭ ئىتائەتكە بولغان قارىشى، ئۇنىڭ ئۇقۇمى ۋە ۋارىيانتلىرى توغرىسىدا بىرلىككە كېلەلمىگەن.

ئىنسان ئىجتىمائىي جانلىق. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ باشقىلار بىلەن بىرگە ياشاش خاھىشى كۈچلۈك. باشقىلار بىلەن بىرگە ياشاش ئادەتتە چىقىشىش، ھەمكارلىشىش ۋە باشقىلارنىڭ ھوقۇقىغا رىئايە قىلىش قاتارلىق بىر تۈركۈم قائىدە - پرىنسىپلارنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ خىل قائىدە - پرىنسىپلارنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ۋە قوغداش ئۈچۈن بىرەر مەمۇرىي ئورگان ۋە باشقۇرغۇچى رەھبەر لازىم بولىدۇ. شۇ سەۋەبلىك بولسا كېرەك، ئىنسان يارىتىلىپ كائىناتتا ئىجتىمائىيلىشىپ ياشاشقا باشلىغاندىن بېرى، ئۇلار تەدرىجىي ھالدا مەمۇرىي مېخانىزم شەكىللەندۈرۈشكە باشلىغان. بۇ ئاساستا ئۇلار قول ئاستىدىكىلەرنى يېتەكلەش ۋە باشقۇرۇشقا، ئاممىۋى مۈلۈك ھوقۇقى ۋە قانۇنلىرىنى قوغداشقا كېرەكلىك سىستېمىلارنى بارلىققا كەلتۈرۈشكە تىرىشقان. لېكىن ئىنسانلارنىڭ ئىقتىدارى چەكلىك، ئەقلىي جەھەتتىن سەۋىيەسى پەرقلىق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار قۇرماقچى بولغان سىستېما ۋە پرىنسىپلار ئىنسانلارنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىنى قوغداشقا، بولۇپمۇ دۇنيا ھاياتىدىن كېيىنكى ھاياتنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشقا ئاجىزلىق قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ھاياتى دۇنيانى گۈللەندۈرۈپ، ئۇنى

[1] سۈرە نىسا، 59 – ئايەت.

[2] ئۇيغۇر تىلى ئىزاھلىق لۇغىتى.

ئۆزلىرىنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن يارىتىلغان ئىنساننىڭ تەبىئىتىنى ۋە خاراكتېرىنى ئەڭ ياخشى بىلىدىغان زات – جانابىي ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئىككى دۇنيالىق بەخت – سائادىتىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن «دىن» نامىدا قانۇن ۋە پىرىنسىپلارنى تۇرغۇزۇپ بەرگەن.

ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئىنسانلار جانابىي ئاللاھ «دىن» نامى بىلەن بەلگىلەپ بەرگەن پىرىنسىپلارنى ئۆزلىرى خىرىستىيان دىنى، يەھۇدىي دىنى، ئۇ دىنى بۇ دىنى دەپ ئاتىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن جانابىي ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا بىردىنبىر مەقبۇل ۋە كۈچكە ئىگە ھەق دىن ئىسلام دىنىدۇر. بۇ ھەقتە جانابىي ئاللاھ: **﴿چوقۇمكى ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا مەقبۇل دىن ئىسلام دىنىدۇر، كىمكى ئىسلام (دىنىدىن) باشقا دىننى تىلەيدىكەن، ئۇ ھەرگىز قوبۇل قىلىنمايدۇ، ئۇ ئادەم ئاخىرەتتە زىيان تارتقۇچىدۇر﴾**[3] دېگەن.

مانا شۇ ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىدا مەقبۇل بولغان ئىسلام دىنىدا كىمگە ئىتائەت قىلىش ۋە نېمىگە ئىتائەت قىلىش ھەققىدە بىر قاتار كۆرسەتمىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ جۈملىدىن قۇرئان كەرىمدە جانابىي ئاللاھ مۇنداق دېگەن: **﴿ئى مۆئمىنلەر! ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە ۋە ئۆزۈڭلاردىن بولغان ئىش ئۈستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار﴾**[4]. جانابىي ئاللاھ بۇ ئايەتتە باشتا ئۆزىگە ئىتائەت قىلىشقا ئەمر قىلغان.

نېمە ئۈچۈن ئاللاھقا ئىتائەت قىلىمىز؟

قۇرئان كەرىم ئايەتلىرىگە دىققەت نەزىرىمىزنى ئاغدۇرغىنىمىزدا، **﴿ئاسمان ۋە زېمىندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئىختىيارى ۋە مەجبۇرى يوسۇندا ئاللاھقا بويسۇنىدۇ، ئەتىگەن – ئاخشامدا (يەنى داۋاملىق تۈردە) ئۇلارنىڭ سايىلىرىمۇ سەجدە قىلىدۇ﴾**[5] دېگەن ئايىتىنىڭ ئۇقۇم مەزمۇنى بىزگە مەۋجۇدات ئالەمنىڭ يارىتىلىش خاراكتېرىدا ئىختىيارى بولسۇن ياكى مەجبۇرىي بولسۇن، مۇتلەق بىر ئاللاھنىڭ ئەمرىگە باش ئېگىش، قانۇن – پىرىنسىپلىرىغا رىئايە قىلىش مەجبۇرىيىتىنىڭ بارلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ئەمەلىيەتتىمۇ نىسپىي ئىرادە، يۈكسەك ئاڭ ۋە ئەركىن تەپەككۇر ئىقتىدارىغا ئىگە ئىنسان تائىپىسىدىن باشقا كائىنات ۋە كائىنات ئالەمدىكى پۈتۈن جانلىق ۋە جانسىز مەۋجۇداتلار ھەممىسى جانابىي ئاللاھنىڭ ئەمرىگە مۇتلەق ئىتائەت قىلىپ، تەسلىم بولماقتا ۋە ئۆزلىرىنىڭ يارىتىلىشىغا لايىق رەۋىشتە بەندىچىلىك مەجبۇرىيىتىنى بەجا كەلتۈرمەكتە. چۈنكى بىر ئاللاھقا ئىشىنىش، ئۇنىڭغا تەسلىم بولۇپ باش ئېگىش پۈتۈن مەخلۇقاتلارنىڭ خاراكتېرىدا يارىتىلىشىدىن بېرى بار بولغان ئىستىخىيلىك تەسلىمىيەتتۇر. بۇ تەسلىمىيەت ئېڭى ئىنسانلاردا مۇنداقچە يېتىلىپ

[3] سۈرە ئال ئىمران، 18 ئايەت.
[4] سۈرە نىسا، 59 – ئايەت.
[5] سۈرە رەئد، 15 – ئايەت.

قالغان ئاددىي نەرسە ئەمەس، بەلكى ئۇ ئىنسانلارنىڭ يارىتىلىشىدىن بېرى ماھىيىتىدە بار بولغان چارىسىزلىك، موھتاجلىق، ئىمكان دائىرىلىرىنىڭ چەكلىك ۋە ئەقلى كۈچىنىڭ يېتەرسىز بولۇشىدەك ھېس تۇيغۇلىرى ئۇلاردا ئۆزىدىن كۈچلۈك، ھەممىدىن ئۈستۈن بىر كۈچكە چوقۇنۇش ۋە ئۇنىڭ كۆرسەتمىلىرىگە بويسۇنۇش ئاساسىدا يېتىلگەن ئاڭ.

ئەسلىدە ئىنساننىڭ خاراكتېرىدا كىم كۈچلۈك بولسا شۇنىڭغا تېۋىنىدىغان، كىم ئۇلۇغ بولسا شۇنىڭغا چوقۇنىدىغان پىسخىكا مەۋجۇت. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا تېۋىنىش، ئىبادەت قىلىش، چوقۇنۇش مەسىلىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى تەبىئىيلا ئىنتائەت ئېڭىنىڭ بارلىققا كېلىشىدىن يېتىلگەن ئىدىيە. بۇ ئىدىيەنىڭ خاراكتېرى ئەلۋەتتە تېۋىنىشقا، ئىبادەت قىلىنىشقا ئەرزىيدىغان، ئۇلۇغلاپ، ئىتائەت قىلىشقا لايىق بىر كۈچ ئىگىسىنىڭ بولۇشىنى لازىم قىلىدۇ. ئۇنداقتا بۇ كۈچ كىم؟ كائىنات ئالىمىدە تا ئۇ كۈندىن بۇ كۈنگىچە ئاللاھتىن باشقا بىر كۈچ چىقىپ: «سىلەرنى مەن ياراتتىم، ماڭا ئىبادەت قىلىڭلار، رىزقىڭلارنى مەن بېرىمەن، ماڭا تەسلىم بولۇپ ماڭا بويسۇنۇڭلار» دەپ ئوتتۇرىغا چىققىنى يوق. ئەسلىدە، ياراتقۇچى بىر ئاللاھنىڭ بەندىلىرىدىن ئۆزىگە بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلىشى ئۇ بەندىلەرنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈندۇر. چۈنكى، ياراتقۇچى ئاللاھنىڭ بەندىلەرنىڭ ئىتائىتىگە، ئىبادىتىگە ئەسلا ھاجىتى يوق. بەلكى بەندىلەرنىڭ ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشقا، يېلىنىپ دۇئا ۋە تەلەپتە بولۇشقا ئېھتىياجى بار.

ئاللاھقا ئىتائەت ئۇ زاتقا مۇتلەق تەسلىم بولۇپ، بويسۇنۇشنى، ھۆرمەتلەپ، ئىبادەت قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ سەۋەبتىن قۇرئان كەرىم پۈتۈن ئىنسانلارنى ئاللاھقا ئىتائەت قىلىشقا چاقىرغان. ئەمەلىيەتتىمۇ مۇتلەق ئىتائەت قىلىش كائىناتنى ياراتقۇچى ئاللاھنىڭ ھەققىدۇر. چۈنكى، ئاللاھ ئىنسانلارنىڭ رەببى، ئىلاھى ۋە پادىشاھىدۇر. ئىنسانلارمۇ ئاللاھنىڭ نېمەتلىرى بىلەن ھاياتىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئاللاھنىڭ بەندىسى ۋە قۇلىدۇر. مۇتلەق ۋە ھەقىقىي مەۋجۇت زات پەقەت ئاللاھتۇر. ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ئاللاھقا مەنسۇپتۇر. بۇيرۇق قىلىش، يارىتىش، يوقىتىش، ئۆلتۈرۈش، تىرىلدۈرۈش، جازالاش ۋە مۇكاپاتلاش قاتارلىق ئىشلاردا ئۇنىڭ ھېچبىر شېرىكى يوقتۇر. ئۇ بىردىنبىر ھەقىقىي ۋە مۇتلەق ياراتقۇچىدۇر. ئۇ نېمىنى خالىسا شۇنى قىلالايدۇ. ئۇ ئەڭ توغرا ۋە ئەڭ گۈزەل سۆزلەرنىڭ ئىگىسىدۇر. ھېچكىممۇ ئۇنىڭدەك راست ۋە توغرا سۆز سۆزلىيەلمەيدۇ. بۇ سەۋەبتىن ئىنسانلارنىڭ ئاللاھقا شەرتسىز بويسۇنۇشنى، تەسلىم بولۇپ، ئەمرىگە مۇتلەق ئىتائەت قىلىشنى، خالىس ئىبادەت قىلىپ، بەندىچىلىك بۇرچىنى

تولۇق ئادا قىلىشنى تەلەپ قىلغان.

ھەقىقەتەنمۇ ئىسلام دىنى پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ ئورتاق دىنى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى كائىنات ۋە كائىناتتىكى پۈتۈن مەۋجۇداتلارنىڭمۇ بىردەك دىنى ئىكەنلىكىنى يەكۈنلەشتۈرەلەيمىز. چۈنكى، كائىناتتا ھەر بىر شەيئىنىڭ پەۋقۇلئاددە پىلان، زىل قۇرۇلما ۋە ئىنچىكە ئىنتىزام بىلەن بەلگىلىك ھەركەت قىلىپ، بىر – بىرىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن رىتىملىق خىزمەت قىلىدىغانلىقىنى ۋە ئۇلارنىڭ بۇ خىزمەت ئوبيېكتى بىر ئىنسانلارنىڭ مەنپەئەتىنى چىقىش قىلىدىغانلىقىنى، شۇنىڭدەك، ئىنسانلارنىڭ بۇ شەيئىلەرنىڭ خىزمىتىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ يارىتىلىش غايىسى بولغان بىر ئاللاھقا بەندىچىلىك مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىش ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىمىز.

ئۇنداق بولغاندا، كائىنات ۋە كائىناتتىكى ئەشيا ۋە ھادىسىلەرنىڭ جانابىي ئاللاھنىڭ سۈننەتۇللاھ قانۇنىي بويىچە ھەركەت قىلىپ، ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇۋاتقانلىقى ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ ئىسلام دىنىغا ئەگىشىپ، بىر ئاللاھنىڭ ئەمرىگە تەسلىم بولغانلىقىنىڭ نامايەندىسىدۇر. چۈنكى، ئومۇمىي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، «ئىسلام» دېمەك پۈتۈن مەۋجۇدات ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى ۋە ئىگىسى بۈيۈك ئاللاھنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلىپ، تەسلىم بولۇش دېگەنلىكتىن ئىبارەتتۇر. بۇ ئېتىبار بويىچە بولغاندا، ئىنس - جىن ۋە بارلىق مەخلۇقاتلارنىڭ خالاپ – خالىماي ئاللاھنىڭ ئەمرىگە باش ئېگىپ ئىتائەت قىلىشى زۆرۈرىيەت قاتارىدىن ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

نىمە ئۈچۈن پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىمىز؟

قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىس شەرىفلەردە ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئىتائەت قىلىش چۈشەنچىسى بويسۇنۇش، بۇيرۇقنى ئورۇنداش، ئۈلگە قىلىش ۋە يولغا ئەگىشىش ئۇقۇمى بويىچە مۇلاھىزە قىلىنىدۇ. ئەسلىدە بۇ ئۇقۇملارنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئىنسانلارنىڭ ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە بولغان ئىتائەت چۈشەنچىسى مەۋجۇداتلارنىڭ ئاڭسىز ھالدىكى ئىستىخىيلىك ئىتائەت چۈشەنچىسى ئەمەس، بەلكى ئىختىيارى ۋە ئاڭلىق ھالدىكى ئىتائەتنى تەشكىل قىلىدۇ. مانا بۇ ماھىيەتتىكى ئىتائەت چۈشەنچىسى ئىلاھىي سىستېما بىلەن ئىنسانلارنىڭ سىستېمىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئەڭ مۇھىم پەرقنى

كۆرسىتىدۇ. بۇ پەرقنىڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئىلاھىي سىستېمىلار ئىنسانلارنىڭ ماھىيىتى ۋە خاراكتېرىنى ئاساس قىلغان ھالدا، ماددىي ۋە مەنىۋى مەنپەئەتنى ئاساسىدا سۆيگۇ، مۇھەببەت ۋە تىنچلىق ئۈستىگە قۇرۇلغان بولسا، ئىنسانلار ئوتتۇرىغا قويغان سىستېمىلار پەقەتلا ماددىي مەنپەئەت ئاساسى ئۈستىگە قۇرۇلغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. ئىلاھىي تەلىماتلار بىلەن ئىنسانلار سىستېمىسىنىڭ يەنە بىر تۈپ پەرقى شۇكى، ئىلاھىي تەلىماتلار نەزەرىيەگە ئەمەس، بەلكى ئىلاھىي مۇئەللىملەرنىڭ، يەنى پەيغەمبەرلەرنىڭ ئۆرنەك ھاياتى ۋە ئەمەلىي تەتبىقلاشقا ئاساسلىنىدۇ.

مانا بۇ سەۋەبتىن، ئەڭ ئاخىرقى ئىلاھىي كىتاب مۇسۇلمانلارنى پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇغان. پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلغانلىق ماھىيەتتە ئاللاھقا ئىتائەت قىلغانلىق بولىدۇ. ھەمدە ئاللاھنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشىش پەيغەمبەرنىڭ يولىغا ئەگىشىش بىلەن نامايەندە بولىدۇ. ﴿شۇنىڭدەك (سىلەرگە بەرگەن نېمىتىمنى كامالەتكە يەتكۈزگىنىمدەك) ئۆز ئىچىڭلاردىن سىلەرگە بىزنىڭ ئايەتلىرىمىزنى تىلاۋەت قىلىپ بېرىدىغان، سىلەرنى (مۇشرىكلىك ۋە گۇناھتىن) پاك قىلىدىغان، سىلەرگە كىتابنى (قۇرئاننى) ۋە ھېكمەتنى (يەنى دىنىي ئەھكاملارنى) ئۆگىتىدىغان، سىلەرگە بىلمىگەنلىرىڭلارنى بىلدۈرىدىغان بىر پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق.﴾[6] دېگەن ئايىتى بۇ پاكىتنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

پەيغەمبەرلەر ئاللاھنىڭ بۇيرۇقلىرىنى كىشىلەرگە يەتكۈزگەن ئەلچىلەر بولغاچقا، بۇ ئەلچىلەرگە ئىتائەت قىلىش ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش بىلەن ئوخشاش دەپ قارالغان. بۇنىڭغا دىققەت تارتماقچى بولغان رەسۇلۇللاھ: «ماڭا ئىتائەت قىلغان كىشى ئاللاھقا ئىتائەت قىلغان بولىدۇ، ماڭا ئاسىيلىق قىلغان كىشى ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ» دېگەن. ئوخشاش ئەھۋال تۆۋەندىكى

[6] سۈرە بەقەرە، 151 – ئايەت.

يەنە بىر ئايەتتە مۇنداق تەكىتلەنگەن: ﴿كىمكى پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىدىكەن، ئۇ ئاللاھقا ئىتائەت قىلغان بولىدۇ (چۈنكى پەيغەمبەر ئاللاھنىڭ ئەمرىنى يەتكۈزىدۇ). كىمكى (ئى مۇھەممەد!) سەندىن يۈز ئۆرۈيدىكەن، (بىلگىنكى) بىز سېنى ئۇلارغا كۆزەتچى (يەنى ئۇلارنىڭ ئەمەللىرىنى كۆزىتىپ، ئەمەللىرىگە قاراپ ھېساب ئالغۇچى) قىلىپ ئەۋەتمىدۇق﴾[7] . ﴿(ئى مۇھەممەد! ئېيتقىنكى: «ئاللاھقا ئىتائەت قىلىڭلار، پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىڭلار، ئەگەر ئۇلار (ئاللاھقا ئىتائەت قىلىشتىن) باش تارتسا، پەيغەمبەرنىڭ ئەلچىلىكنى يەتكۈزۈش مەسئۇلىيىتى بار، سىلەرنىڭ ئىتائەت قىلىش مەسئۇلىيىتىڭلار بار، ئەگەر پەيغەمبەرنىڭ (ئەمرىگە) ئىتائەت قىلساڭلار، ھىدايەت تاپىسىلەر، پەيغەمبەرنىڭ پەقەت چۈشىنىشلىك قىلىپ تەبلىغ قىلىش مەسئۇلىيىتى بار»﴾[8] .

پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىش، ئۇنىڭ يولىغا ئەگىشىش قۇرئان كەرىمنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، ئاللاھنى سۆيۈشنىڭ ئالامىتى، ئاللاھنىڭ مۇھەببىتىنى قوبۇل قىلىش ۋە گۇناھلارنى كەچۈرۈم قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر. بۇ سەۋەبتىن رەسۇلۇللاھقا ئىتائەت قىلىشنى بىلدۈرىدىغان تۇرلۇك چۈشەنچە پىكىر، سۆز ۋە ھەرىكەت ئاللاھنىڭ سۆيگۈسىگە يېتىشنىڭ ۋاستىسىدۇر. بۇنداق بىر شارائىتتا پەرز، ۋاجىپ، نەپلە قاتارلىق ئىبادەتلەر ۋە ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قىلىنغان ھەر خىل ياخشى ئەمەللەرمۇ ئىتائەتنىڭ نامايەندىسىدۇر. بۇنىڭدىن باشقا، ئاللاھنى ياخشى كۆرۈش، ئاللاھ ئۈچۈن ياخشى كۆرۈش، ئاللاھ ياخشى كۆرگەننى ياخشى كۆرۈش، ئاللاھتىن كەلگەنگە رازى بولۇش، پەيغەمبەرنى ياخشى كۆرۈش، پەيغەمبەرنىڭ قىلغانلىرىنى قىلىش، توسقانلىرىدىن يېنىش، ئاللاھتىن قورقۇش، ئاللاھ بەلگىلىگەن چەكتىن ئېشىپ كەتمەسلىك، ئاللاھتىن ھايا قىلىش، ئاللاھقا دۇئا قىلىش، ئاللاھقا تەۋبە قىلىش قاتارلىق ھەرىكەتلەر ھەممىسى ئادەتتە ئاللاھقا ئىتائەت قىلىشنىڭ نامايەندىلىرىدۇر.

قۇرئان كەرىم ئاللاھنىڭ ئەلچىسىگە ھۆرمەت قىلىش[9] ۋە دىنىي تەلىمات جەھەتتە ئۇنىڭغا شەرتسىز

[7] سۈرە نىسا، 80 – ئايەت.

[8] سۈرە نۇر، 54 – ئايەت.

[9] ئاللاھ تائالا مۆمىنلەردىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قارىتا ھۆرمەتتە ھەرگىز يېتەرسىزلىك قىلماسلىقنى ۋە ئۇنىڭغا باشقا ئىنسانلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلماسلىقنى تەكىتلەپ مۇنداق دېگەن: «ئى مۆمىنلەر! سىلەر ئاللاھنىڭ ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ئالدىدا (ھېچقانداق بىر ئىشنى ۋە سۆزنى) ئالدى بىلەن قىلماڭلار، ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ئاللاھ ھەقىقەتەن (سۆزۈڭلارنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (نىيىتىڭلارنى ۋە ئەھۋالىڭلارنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر، ئى مۆمىنلەر! (رەسۇلۇللاھقا سۆز قىلغان چېغىڭلاردا) ئاۋازىڭلارنى پەيغەمبەرنىڭ ئاۋازىدىن يۇقىرى قىلماڭلار، سىلەر بىر - بىرىڭلار بىلەن (توۋلاپ) يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلەشكەندەك، پەيغەمبەرگە (توۋلاپ) يۇقىرى ئاۋازدا سۆز قىلماڭلار، (ئۇنداق قىلساڭلار) ئۆزلىرىڭلار تۇيماستىن، (قىلغان ياخشى) ئەمەللىرىڭلار بىكار بولۇپ كېتىدۇ، شۈبھىسىزكى، رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىدا پەس ئاۋازدا گەپ قىلغانلارنىڭ دىللىرىنى ئاللاھ تەقۋا ئۈچۈن سىنىغان، ئۇلار مەغپىرەتكە ۋە كاتتا ساۋابقا (يەنى جەننەتكە) ئېرىشىدۇ. شۈبھىسىزكى، سېنى ھۇجرىلار (يەنى پاك ئاياللىرىڭنىڭ تۇرالغۇ جايلىرى) ئارقىسىدىن توۋلايدىغانلارنىڭ تولىسى ئەقىلسىز كىشىلەردۇر، سەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىققىنىڭغا قەدەر ئۇلار سەۋر قىلىپ تۇرۇشسا، ئۇلار ئۈچۈن ئەلۋەتتە ياخشى بولاتتى. ئاللاھ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر».

ئىتائەت قىلىشنى بۇيرۇش بىلەن بىرگە، ئۇ يەنە مۇسۇلمانلارنىڭ ئەخلاق ئىشلىرىدا ئەگىشىشكە تېگىشلىك ئەڭ ياخشى ئۈلگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارغا پەقەتلا ئىمان ۋە ئىبادەت ئىشلىرىدا ئەمەس، بەلكى ھاياتنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە رەھبەر ۋە يېتەكچىدۇر. ئۇ ئىنسانلارنى ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ شەرەپلىك، ئەڭ پەزىلەتلىك ئىش ۋە ھەركەتكە يېتەكلەيدۇ ۋە ئۇلارغا ئەڭ ئېسىل ھەقىقەتلەرنى سىڭدۈرىدۇ. چۈنكى، ئۇ «ياخشى ئەخلاقنى تولۇقلاش» ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ سۆيۈملۈك ئايالى، مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى ھەزرىتى ئائىشە ئانىمىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقى توغرىسىدا سورالغاندا: «ئۇنىڭ ئەخلاقى قۇرئاندۇر[10]» دەپ جاۋاب بەرگەن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەدەپ - ئەخلاقنى ئۆزلەشتۈرۈش ئۇ زاتنى ئۆزىگە ئۈلگە قىلىپ، ھاياتىنى ئۇنىڭ تۇرمۇش ئادىتىگە ماسلاشتۇرۇشنى، ئۇنىڭ يولىدا مېڭىپ، قەلبىنى ئۇنىڭغا باغلاشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ پرىنسىپ ئاساسىدا ئاللاھقا ئىتائەت قىلغان كىشى ھەممىگە قادىر ياراتقۇچى ئاللاھنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشىدۇ. بۇنداق بىر ئادەمنى ئاللاھ تائالا ھەم باشقىلارغا ياخشى كۆرسىتىدۇ ھەمدە ئۆزى ياخشى كۆرۈپ ھىمايىسىگە ئالىدۇ. بۇ مەسىلىدە كىشىنى رەببىمىزنىڭ رازىلىقىغا ئۇلاشتۇرغان نۇقتا ئۇنىڭ پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئاڭسىزلارچە تەقلىد قىلىپ تۇرۇش ئەمەس، ئاڭلىق ھالدا ئۇنى پۈتۈن ئىش - ھەرىكىتىدە ئۈلگە قىلىشتىن ئىبارەت.

نېمە ئۈچۈن «ئۇلۇل ئەمر»گە ئىتائەت قىلىمىز؟

«ئۇلۇل ئەمر» ئاتالغۇسىنىڭ ئۇقۇم مەنىسى: ئىش ئىگىلىرى، ئەمىر، رەھبەر، باشقۇرغۇچى دېگەندەك مەزمۇنلاردا كەۋدىلەنسىمۇ، لېكىن بۇ ئاتالغۇنىڭ مەنە – مەزمۇنىنى باشقا ئايەت ۋە ھەدىسلەر بىلەن بىرگە چۈشەنگەندە، ئاندىن ئۇنىڭ دائىرىسى كەڭ ۋە مەزمۇنى مول ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتەلەيمىز. چۈنكى، «ئۇلۇل ئەمر» كەلىمىسىنى پەقەت باشقۇرغۇچى، ئەمىر، رەھبەرلەردىن تەركىب تاپقان شەخسلەر دەپ چۈشىنىۋېلىشقا بولمايدۇ. بەلكى بۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنۇ ھەدىسى بىلەن بىرگە چۈشەنگەندە ئاندىن بۇ كەلىمىنىڭ مەنىسى چۈشىنىشلىك، مەزمۇنى ئېنىق بولۇشى مۇمكىن. بۇ ھەقتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» (سىلەر ھەممىڭلار پادىچى، ھەممىڭلار ئۆز پاداڭلاردىن جاۋابكارلىقتا تارتىلىسىلەر) .

بۇ ھەدىسنىڭ مەزمۇنىدىن شۇ مەلۇم بولىدۇكى، پەيغەمبەرلەر

[10] ئىمام بۇخارىي رىۋايىتى.

ئۈممىتىگە، ھاكىملار خەلقىگە، ئالىملار جەمئىيەتكە، ئىماملار جامائەتكە، ئاتا – ئانىلار پەرزەنتلىرىگە، ئەرلەر ئائىلىسىگە، ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارغا مەسئۇلدۇر.

مەسئۇللۇق مەسئۇل بولغۇچىدىن ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشنى تەلەپ قىلسا، تۆۋەندىكىلەردىن مەسئۇل بولغۇچىغا ئىتائەت قىلىپ يول - يورۇقىغا بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەگەر مەسئۇل بىلەن مەسئۇل بولغۇچىلار ئۆزئارا ماسلىشىپ ھەرىكەت قىلسا، ئىناق جەمئىيەت، ئىناق ئائىلە ۋە تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەتلىك دۆلەت بارلىققا كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن جانابىي ئاللاھ بارچە مەخلۇقاتلارنىڭ ئۆزىگە ئىتائەت قىلىشنى، پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلىشنى، ئىش بېشىدىكى رەھبەرلەرگە ئىتائەت قىلىشنى ئەمر قىلغان.

«ئۇلۇل ئەمر»گە ئىتائەت قىلىش مەسىلىسى شۇ قەدەر مۇھىم ۋە ئەھمىيەتلىككى، بۇ توغرىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىر مۇسۇلماننىڭ ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلىشتىن باشقا ھەرقانداق ئىشتا (مەيلى ئۇ ئىشنى ياقتۇرسۇن ياكى ياقتۇرمىسۇن) ئەمىر (يەنى ئىدارە قىلغۇچى رەھبەر) گە بويسۇنۇپ، ئىتائەت قىلىشى شەرتتۇر. ئەمما گۇناھلىق ئىشلارغا ئەمىر قىلىنسا ئىتائەت قىلىشقا بولمايدۇ» . يەنە بىر ھەدىستە: «ماڭا ئىتائەت قىلغانلىق ئاللاھقا ئىتائەت قىلغانلىق، ماڭا ئاسىيلىق قىلغانلىق ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلغانلىق، ئەمىرگە ئىتائەت قىلغانلىق ماڭا ئىتائەت قىلغانلىق، ئەمىرگە ئاسىيلىق قىلغانلىق ماڭا ئاسىيلىق قىلغانلىق» دېيىلگەن بولسا، يەنە بىر ھەدىستە مۇنداق كەلگەن: «ئەمىرىڭلار ھەبەشىستانلىق قارا قۇل بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىڭلار» .

بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلە شۇكى، مەزكۇر ئايەتتىكى «مىنكۇم» ئىبارىسى پەقەت مۇسۇلمان ئەمىرگە يەنى مۇسۇلمان رەھبەرلەرگە ئىتائەت قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنى مۇسۇلمان ۋە غەيرى مۇسۇلمان رەھبەر شەكلىدە ئومۇملاشتۇرۇپ چۈشىنىشكە بولمايدۇ. شۇنىڭدەك، ئەمىرگە مۇتلەق، ھەممە ئىشتا ئىتائەت قىلىش، دېگەن مەنىدە چۈشىنىۋېلىشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى، «ئۇلۇل ئەمر»نىڭ تەپسىرلىك مەنىسىنى نۇرغۇن مۇپەسسىر ئۆلىمالىرىمىز كۆرسەتكىنىدەك، شۇئەرا سۈرىسىدىكى **﴿ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ماڭا ئىتائەت قىلىڭلار، زېمىندا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان، ئىسلاھ قىلمايدىغان ھەددىدىن ئاشقۇچىلارنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلماڭلار﴾** دېگەن بۇ ئايەت كەرىم بىلەن بىرگە چۈشىنىشكە توغرا كېلىدۇ. يەنى ھۆكۈمدارلارغا ئىتائەت قىلىش، ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئىتائەت قىلىش دائىرىسىدىن چىقىپ كەتمەسلىك ئاساسىدا بولىدۇ.

بۇ ھەقتە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «باشقۇرغۇچىلار سىلەرنى گۇناھ – مەسىيەتكە بۇيرۇمىغان ئەھۋال ئاستىدا ئۇلارغا ئىتائەت قىلىڭلار.» يەنە بىر ھەدىستە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىر مۇسۇلمان گۇناھ – مەسىيەتكە بۇيرۇلمىغان ئەھۋال ئاستىدا، مەيلى ياقتۇرسۇن ياكى ياقتۇرمىسۇن، پۈتۈن ئىشلاردا ئۈستىدىكىلەرگە بويسۇنۇشى كېرەك. ئەگەر گۇناھ – مەسىيەتكە بۇيرۇلغان بولسا، كىم بولۇشتىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشقا بولمايدۇ» .

شۇنىڭدەك يەنە بىر ھەدىس شەرىفتە: «باشقۇرغۇچىغا بويسۇنۇش پەقەت توغرا ۋە شەرىئەتكە ئۇيغۇن ئىشلار بولۇشى شەرت قىلىنىدۇ» دېيىلگەن.

ئەينى ۋاقىتتا بۇ مەسىلىگە مۇناسىۋەتلىك مۇنداق بىر ۋەقە يۈز بەرگەن: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قوماندانلىرىدىن بىرى بىر كۈنى مەلۇم سەۋەبتىن ئاچچىقلىنىپ، قول ئاستىدىكىلەرنى ئوتۇن يىغىپ كېلىپ، ئوت قالاپ، ئوتقا ئۆزلىرىنى تاشلاشقا بۇيرۇغان. بەزى ئەسكەرلەر قوماندانغا بويسۇنۇش پەرز دەپ قاراپ، ئۆزلىرىنى ئوتقا تاشلاشقا تەييارلانغاندا، يەنە بەزى ئەسكەرلەر بۇنىڭ توغرا ئەمەسلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ قارشى چىققان. بۇ جەرياندا ئوتۇن كۆيۈپ، ئوت ئۆچۈپ قالغان. كېيىن ئۇلار بۇ ئەھۋالنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بايان قىلغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بويسۇنمىغانلارنىڭ توغرا قىلغانلىقىنى ئېيتقان ۋە ئۆزلىرىنى ئوتقا ئاتماقچى بولغانلارغا قارىتا ئەگەر ئۇلار ئۆزلىرىنى ئوتقا ئاتقان بولسا، ئۇلارنىڭ قىيامەتكىچە ئۇ ئوتتىن چىقالمايدىغانلىقىنى ئېيتقان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سۆزىنىڭ ئاخىرىدا يەنە ھۆكۈمدارلارغا ئىتائەت قىلىشتا تۆۋەندىكى پرىنسىپنى ئوتتۇرىغا قويغان: «گۇناھ - مەسىيەتكە ئىتائەت قىلىشقا بولمايدۇ. ئىتائەت قانۇن ئىچىدە، يەنى شەرىئەتتىن چەتنەپ كەتمىگەن دائىرە ئىچىدە بولىدۇ»

يەنە بىر مۇھىم مەسىلە شۇكى، جەمئىيەتتە ئەڭ كىچىك، ئەمما ماھىيەتتە ئەڭ چوڭ «دۆلەت» دەپ قارىلىدىغان ئائىلىدە بىر باشقۇرغۇچىنىڭ بولۇشىنى ۋە بۇ باشقۇرغۇچىغا بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئۆلى پۇختا قۇرۇلۇپ، تەشكىللاتچانلىقى كۈچلۈك بولغان ئائىلىلەر ئۇزۇن يىللىق چىنار دەرىخىگە ئوخشاش ئۇزۇنغىچە داۋام قىلىدۇ.

ئائىلە مېخانىزمىنىڭ قۇرۇلما سىستېمىسى تەبىئىي ھالدا باشقۇرغۇچى خادىمنىڭ بىرىنچى ھەقدارلىقى ئەردە ئىكەنلىكى تالاش تارتىش قىلىنمايدىغان مەسىلە. بۇ ھەقدارلىق مەسىلىسى قۇرئان كەرىم ئايەتلىرىدە «قەۋۋام» (يەنى «ھامىي» دەپ تەسۋىرلەنگەن، يەنى «ئەرلەر ئاياللارنىڭ ھامىيلىرىدۇر،

بۇ ئاللاھنىڭ ئۇلارنىڭ بەزىسىنى بەزىسىدىن (يەنى ئەرلەرنى كۈچ - قۇۋۋەت، غازاتقا چىقىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئاياللاردىن) ئارتۇق قىلغانلىقىدىندۇر ۋە ئەرلەرنىڭ ئۆز پۇل -ماللىرىنى سەرپ قىلغانلىقىدىندۇر (يەنى ئاياللارنىڭ نەپىقىسى ئەرلەرنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەنلىكتىندۇر» .

بۇ ۋەجىدىن ئاياللارمۇ ئەرلەرگە ئوخشاش ئاللاھقا، ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ۋە «ئۇلۇل ئەمر»گە ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇلغاندىن سىرت، يەنە ئۇلار ئەرلىرىگە ئىتائەت قىلىشقا ھەم مۇكەللەف قىلىنغان. بۇ ھەقتە نۇرغۇن ھەدىسلەر كەلگەن ۋە بۇنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە ئالاھىدە تەرغىباتلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بىر ھەدىستە ئاياللار ئەگەر بەش ۋاخ نامىزىنى ئەدەپ - ئەركانى بىلەن ئادا قىلسا، ئىپپەت - نومۇسىنى ساقلىسا، پەرز روزىنى تۇتسا ۋە ئېرىگە ئىتائەت قىلسا، ئۇلارنىڭ جەننەتكە كىرىدىغانلىقىغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزى كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان.

يۇقىرىدا تىلغا ئالغىنىمىزدەك، بىز ئائىلىنى كىچىك بىر دۆلەتكە ئوخشاتساق، ئەرلەر ئۇ دۆلەتنىڭ رەئىسى، ئاياللار باش مىنىستىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ قاتلامدا ھەممە ئادەم ئۆز مەجبۇرىيىتىنى توغرا رەۋىشتە ئادا قىلىپ، باشقۇرغۇچىغا ھۆرمەت قىلىشى ۋە كۆرسەتمىلىرىگە ئىتائەت قىلىپ ئەمرىگە بويسۇنۇشى كېرەك. بولمىسا مەمۇرىي باشقۇرۇش مېخانىزمىدا قالايمىقانچىلىق كېلىپ چىقىدۇ. «قايسى ئايال ئەڭ ياخشى؟» دەپ سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «قارىسا ئېرىگە خۇشاللىق بېغىشلايدىغان، ئەمرىگە ئىتائەت قىلىدىغان، ئۆزى ۋە مال – مۈلكىدە ئېرى ياقتۇرمايدىغان ئىشلاردا ئېرىگە قارشىلىق كۆرسەتمەيدىغان ئايالدۇر» دەپ جاۋاب بەرگەن. يەنە بىر ھەدىس شەرىفتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئەگەر مەن بىر ئىنساننىڭ باشقا بىر ئىنسانغا سەجدە قىلىشىنى بۇيرۇيدىغان بولسام، ئەلۋەتتە ئايالنىڭ يولدىشىغا سەجدە قىلىشىنى بۇيرۇغان بولاتتىم» .

ئاياللارنىڭ ئېرىگە ئىتائەت قىلىش مەسىلىسى تولىمۇ مۇھىم مەسىلە. بولۇپمۇ پۈتۈن قىممەت قارىشىمىز تارمار قىلىنغان بۈگۈنكى جەمئىيەتتە بۇ مەسىلىنىڭ قانچىلىك زۆرۈر ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. چۈنكى، ئاتالمىش مەدەنىي دۇنيانىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە بۇ ھەقتىكى تەشۋىقات ۋاسىتىلىرىنىڭ ھەممىسى ئاساسەن مۇسۇلمان ئاياللىرىنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلىغا تامامەن زىت كېلىدىغان تۈرلۈك ئىجتىمائىي توقۇلمىلارغا مەركەزلەشكەنلىكىنى كۆرۈۋاتىمىز. ئاياللار ئەركىنلىك ئىدىيەسى، ئەر - ئايال باراۋەرلىكى، ئاياللارنى ئازاد قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ ھوقۇقىنى قوغداش، سىياسىي

پائالىيەتچانلىقىنى ئاشۇرۇپ هۆكۈمەت ئىشلىرىغا قاتناشتۇرۇش دېگەندەك چوڭ شوئارلار بىلەن ئۇلارنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادەت، ئىسلامىي ئەدەپ - ئەخلاق، ئىنسانىي قىممەت قاراشلىرىغا تامامەن زىت باشقىچە بىر ئايال دۇنياسىنى بارلىققا كەلتۈرۈشكە كۈچەۋاتقانلىقى بىر ھەقىقەت.

دەرھەقىقەت ئاياللىرىمىز غەرب ئىدىيەسىنىڭ بۇ قاينام - تاشقىنلىق دولقۇنى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئاياللارغا خاس نازاكىتىنى، دىنىي، مىللىي ۋە ئەخلاقىي قىممەت قارىشىنى يوقاتتى... بەزىلەر مىللەتچى، يەنە بەزىلەر ۋەتەنپەرۋەر بولۇۋېلىپ، خۇددى دىنىي ئېتىقادى، مىللىي قىياپىتى بۇنىڭغا توسقۇنلۇق قىلىدىغاندەك دىنىدىن ۋە مىللىي كىملىكىدىن يىراقلاشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىسلامىي پرىنسىپتىن، مىللىي قىممەت قارىشىدىن ئايرىلىپ قېلىشتەك مەزكۇر ئەپسانىلەرنىڭ قۇربانىغا ئايلانغان خانىم-قىزلار ئۆزلىرىنىڭ مۇسۇلمانلىق ئوبرازىنى، مىللىي قىممەت قارىشىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنى ۋەيران قىلدى. ئىسلامنى ئۆزلىرىگە پۇتلىكاشاڭ دەپ قارىدى.

بىز بۇ ئاچچىق رېئاللىقنى ئەتراپلىق چۈشىنىپ، ئاياللارنى تەربىيەلەش ۋە ئۇلارنى يېتەكلەشتىكى مەسئۇلىيىتىمىزنى زىممىمىزگە ئېلىشىمىز كېرەك. شۇنداق بولغاندا ئۇلار شەيتاننىڭ قىلتاقلىرىدىن قۇتۇلۇپ، ئىسلامىي ئەخلاق ۋە مىللىي مەدەنىيەت مىراسىغا تويۇنغان ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئوبرازىنى خۇنۈكلەشتۈرىدىغان مەزكۇر ئاتالمىش مەدەنىيەتنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ قالمايدۇ.

يەنە بىر مۇھىم مەسىلە شۇكى، ئىسلام دىنىدا ئىلىم ئىگىلەش ئەر – ئايال پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا پەرز بولغىنىدەك، ئىلىم ئىگىلىرىگە ھۆرمەت قىلىش، ئۇلارنى قوغداش ۋە ئۇلارنىڭ توغرا كۆرسەتمىلىرىگە بويسۇنۇش ئالاھىدە تەۋسىيە قىلىنغان مۇھىم ئىشلارنىڭ جۈملىسىدىندۇر. چۈنكى، ھەر قانداق بىر جەمئىيەتتە ئىلىم بېرىلگەنلەر بىلەن ئىلىم بېرىلمىگەنلەرنىڭ دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ. ساغلام جەمئىيەت بەرپا قىلىشتا ئىلىم ئەھلىنىڭ رولىغا سەل قاراشقا تېخىمۇ بولمايدۇ.

ئىسلام دىنىدا ئىلىم – مەرىپەتلىك بولۇش ئىنتايىن ئۇلۇغ ۋە ئۈستۈن مەرتىۋە. ساغلام بىر جەمئىيەت بەرپا قىلىشتا بىر رەھبەرنىڭ قانچىلىك ئەھمىيىتى بولسا، ئالىم ۋە ئۆلىمالارنىڭمۇ شۇنچە ئالاھىدە رولى بولىدۇ.

جانابىي ئاللاھ قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: ﴿ئى مۇئمىنلەر! ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە ۋە ئۆزۈڭلاردىن بولغان ئىش ئۈستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار، ئەگەر سىلەر بىر شەيئىدە ئىختىلاپ قىلىشىپ قالساڭلار، بۇ توغرىدا ئاللاھقا ۋە پەيغەمبەرگە مۇراجىئەت قىلىڭلار، بۇ (يەنى ئاللاھنىڭ كىتابىغا ۋە

پەيغەمبىرىنىڭ سۈننىتىگە مۇراجىئەت قىلىش) سىلەر ئۈچۈن پايدىلىقتۇر، نەتىجە ئېتىبارى بىلەن گۈزەلدۇر﴾.

بۇ ئايەتتە بىرەر مەسىلىدە ئىختىلاپ كۆرۈلگەندە، قۇرئان ۋە سۈننەتكە قايتىش تەلەپ قىلىنغان. بۇ ھەقىقەتتە مەزكۇر ئىككى مەنبەنى ياخشى بىلىدىغان ئۆلىمالارغا ئىلتىماس قىلىش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ.

﴿ئەگەر ئۇلار ئۇ خەۋەرنى پەيغەمبەرگە ۋە ئۇلار (يەنى مۆئمىنلەر) نىڭ ئىچىدىكى «ئۇلۇل ئەمرى» (يەنى ئالىملاردىن) سورىغان بولسا، ئۇلاردىن ئەلۋەتتە بىلىۋالاتتى﴾.

ئايەتتە زىكىر قىلىنغان «ئۇلۇل ئەمر» كەلىمىسىنىڭ ئۇقۇم مەنىسىنى «ئالىملار» دەپ تەپسىر قىلغان نۇرغۇن مۇپەسسىرلىرىمىز بار. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامۇ ئۆزىنىڭ بىر ھەدىسىدە مۇنداق دېگەن: «‹ئۇلۇل ئەمر› فىقھشۇناس ئالىملاردۇر» ، «ئالىملارغا ئەگىشىڭلار! چۈنكى ئۇلار دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ نۇرىدۇر» ، «ئالىملار قۇتۇلۇش يولىنى كۆرسىتىدىغان رەھبەر ۋە يول باشچىدۇر» ، «ئالىملار بولمىغان بولسا، ئىنسانلار ھالاك بولغان بولاتتى» .

سۆزىمىزنى خۇلاسىلىسەك، ئىنسانلارنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك بەخت – سائادىتى، جەمئىيەتنىڭ ئامانلىقى ۋە ئاسايىشلىقى ئۈچۈن، ئاللاھقا، ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە، ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىنىڭ يولىغا ئەگەشكۈچى «ئۇلۇل ئەمر» (باشقۇرغۇچى رەھبەر ۋە ئۆلىمالار) غا بويسۇنۇش ۋاجىبتۇر.

ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئىتائەت قىلىش ئاللاھنىڭ ئەمرى. ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئىتائەت قىلماي توغرا يول تاپقىلى بولمايدۇ. ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىشنى لازىم قىلىدۇ، پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىش ئاللاھقا ئىتائەت قىلىشنى لازىم قىلىدۇ. يەنى ئىككىسى بىر ھەقىقەتنىڭ ئىككى يۈزىدىن ئىبارەتتۇر. بۇ ئىككىسىنى بىر - بىرىدىن ئايرىپ قاراش، «بىرىنى تاشلاپ يەنە بىرىنى تۇتىمەن» دېيىش ئازغۇنلۇقنىڭ ئىپادىسىدۇر. چۈنكى، ئاللاھقا ئىتائەت قىلماي، ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئىتائەت قىلىش بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئىتائەت قىلماي ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش بولمايدۇ.

دېمەك، نىجاتلىق ۋە خۇشاللىققا ئېرىشىش پەقەت ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئىتائەت قىلىش ئارقىلىقلا مۇمكىن بولىدۇ. مانا بۇ بىر ئىنسان ئۈچۈن دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك ئەڭ چوڭ شەرەپ ۋە ئەڭ كاتتا ئۇتۇقتۇر.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائەنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرى

ئوبۇلقاسىم ئەھمەدى

ئىسلام دۇنياسىدىكى ھەممە جامائەت، ھەتتا شىئە - راپىزەلەرمۇ ئۆزىنىڭ ئەھلى سۈننە ۋەلجامائەگە تەۋە ئىكەنلىكىنى دەۋا قىلىشىدۇ ۋە ھەممىسى ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە ساھابىلەرنىڭ يولىدا بولۇپ، نىجاتلىققا ئېرىشكۈچى بىردىنبىر جامائەت ئىكەنلىكىنى تەكىتلىشىدۇ، لېكىن ئەمەلىيەت ئۇنىڭ ئەكسىنى ئىسپاتلىماقتا.

ئۇنداقتا قايسى جامائەت ھەقىقىي ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ھېسابلىنىدۇ؟ ئۇ جامائەتنىڭ ئەھلى سۈننە ۋەلجامائەگە تەۋە جامائەت ئىكەنلىكىنى قانداق بىلەلەيمىز؟

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائەنىڭ باشقا جامائەتلەردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان نۇرغۇن ئالاھىدىلىكلىرى بار بولۇپ، ئۇلارنى ئەنە شۇ ئالاھىدىلىكىرى بىلەن بىلەلەيمىز. تۆۋەندە بىز ئۇلارنىڭ بەزى مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدە توختىلىمىز.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ھاۋايى - ھەۋەس ۋە نەپسى - خاھىشقا ئەمەس، بەلكى مۇكەممەل ئىلمىي ئاساسقا تايىنىدۇ. بۇ يەردىكى ئىلمىي ئاساستىن قۇرئان كەرىم، ھەدىس شەرىف، ئىجمائ ۋە قىياس قاتارلىقلار مەقسەت قىلىنىدۇ. ئۇلار قۇرئان كەرىم ياكى ھەدىس شەرىفتىن ئوچۇق دەلىل بولمىغان مەسىلىلەردە، ساھابىلارنىڭ سۆزى ۋە ياكى مۇجتەھىد دەرىجىسىگە توشىدىغان ئالىملارنىڭ ئىجتىھادىنى ئاساس قىلىدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئېتىقاد ۋە ئەمەللەردە ئوڭچىللىق ياكى سولچىللىقتىن مۇستەسنا لىللا مەيداندا تۇرىدۇ؛ قارشى سەپتىكىلەرگە مۇئامىلە قىلغاندىمۇ ئىنساب ۋە ئادالەتنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويمايدۇ؛ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىراۋنىڭ پەزىلەت ۋە ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئىنكار قىلمايدۇ؛ ئۆلىمالار ۋە پېشۋالارغا چوقۇنمايدۇ، ھۆرمەتسىزلىكمۇ قىلمايدۇ؛ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن باشقا ھەر قانداق كىشىنىڭ سۆزى قوبۇل ۋە رەت قىلىنىدۇ، دەپ قارايدۇ؛ تەقدىر بىلەن ئىنسانىي ئىرادىنىڭ، ئىلىم بىلەن ئىبادەتنىڭ ئوتتۇرىسىنى، شەرىئەتنىڭ ئۆزگەرمەس

پىرىنسىپلىرى بىلەن زامان ئۆزگىرىشلىرىنى، شەرئىي ھۆكۈملەر بىلەن زامان تەقەززالىرىنى بىر - بىرىگە ماھىرلىق بىلەن جىپسىلاشتۇرالايدۇ؛ ئۆتمۈش، رېئاللىق ۋە كېلەچەكنى تەڭ نەزەرگە ئالىدۇ؛ ئىسلاھ قىلىش ۋە تەربىيەلەشنى ئاساس قىلىدۇ؛ ئاۋامغا ئىشلارنىڭ ئاسان تەرىپىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ، ھەرگىزمۇ قىيىنلاشتۇرۇپ، دىن يولى مېڭىش مۇمكىن بولمايدىغان يول ئىكەن دېگەن قاراشقا ئەكېلىپ قويمايدۇ؛ بېشارەت بېرىدۇ، نەپرەتلەندۈرمەيدۇ؛ ئۆزئارا ھەمكارلىق، كۆيۈنۈش ۋە مېھىر - مۇھەببەتكە چاقىرىدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە روھ بىلەن ماددا ھەر ئىككى تەرەپكە ئەھمىيەت بېرىدۇ، جەمئىيەت تەرتىپىنى ۋە ئەنئەنە بىلەن تەرەققىيات ئوتتۇرىسىدىكى تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاشقا كۆڭۈل بۆلىدۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ، شۇنداقلا پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ تۈپ مەنپەئەتىنى چىقىش قىلىدۇ. رېئاللىقنى، ئاۋام - خەلقنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ئالاھىدە نەزەرگە ئالىدۇ، ئاۋام - خەلقنىڭ قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىشقا ياردەم بېرىدۇ، ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئىشەنچ تۇرغۇزىدۇ ۋە ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿ھەر قانداق بىر قەۋم ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمىگۈچە، ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ﴾[1] دېگەن ئايىتىگە ئۇيغۇن ھالدا كىشىلەرنىڭ ئۆزىنى ئۆزگەرتىش ۋە ئىسلاھ قىلىش ھەرىكەتلىرىگە ھەممەيەس بولىدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئەنئەنە ۋە يېڭىلىق ئىشلىرىدا ئىلگىرىكىلەرنىڭ بارلىق ئىش - ھەرىكەت، پىكىر ۋە ئىدىئولوگىيەلىرى يۈزدە يۈز توغرا، بىر بۇنىڭدىن چەتنىمەي مېڭىشىمىز زۆرۈر دېگۈچىلەر بىلەن يېڭىلىق ۋە ئىجادىيەتكە چوقۇنۇپ ئەنئەنىنى پۈتۈنلەي چەتكە قاققۇچىلار ئارىسىنى ماھىرلىق بىلەن ياراشتۇرالايدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىس شەرىفلەردە تەشەببۇس قىلىنغان ھەم ساغلام ئەقىلگە ۋە نورمال ئىنسان تەبىئىتىگىمۇ ئۇيغۇن كېلىدىغان ئوتتۇراھاللىقتىن چەتنىمەيدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىس شەرىفلەرنىڭ ھەر ئىشتا چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ياكى سەل قاراشتىن چەكلەيدىغانلىقىنى، چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ياكى سەل قاراش ئارقىلىق نورمال ئىجتىمائىي تەرتىپنى ساقلىغىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئەقلىي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ، ئىشلاردا ئوتتۇراھال ۋە لىللا مەيداندا تۇرۇشنىڭ ساغلام بىر ئىنساني تەبىئەتنىڭ تەقەززاسى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە مۇسۇلمانلارنى ئالدىراقسانلىق ۋە سۈرەلمىچىلىك، ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ۋە سەل قاراش ئىللەتلىرىدىن ئاگاھلاندۇرۇپ، مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىنىڭ

[1] سۈرە رەئد، 11 - ئايەت.

تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاشقا تەشەببۇس قىلىدۇ. تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئوتتۇرھاللىق رولىنىڭ قاتناش قوراللىرىنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى تەڭشەيدىغان مىزاننىڭ رولىغا ئوخشايدىغانلىقىنى، مىزانى بۇزۇلغان قاتناش قوراللىرىدا ئولتۇرۇپ مەنزىلگە بىخەتەر يەتكىلى بولمىغاندەك، ئىسلام تەشەببۇس قىلغان ئوتتۇرھاللىقتىن چەتنەپ تۇرۇپ كۆزلىگەن نىشانغا يەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئوتتۇرھاللىق قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىس شەرىفلەرنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان بولغاچقا، ئۇ نوقۇل پىكىر ياكى ئىدېئولوگىيەلا بولماستىن، بەلكى مۇتلەق توغرا يول ۋە دۇنيا - ئاخىرەتلىك بەخت - سائادەتنىڭ كاپالىتى بولۇپ، ئاللاھنىڭ رىزاسى، ياردىمى دەل مۇشۇ يولدا تەۋرەنمەي ئالغا ئىلگىرىلىگەنلەرگە مەنسۇپتۇر؛ قۇرئان كەرىم، ھەدىس شەرىفلەردە خەۋەر بېرىلگەندەك، بۇ يولدىن ئوڭ - سولغا چەتنەپ كەتكەنلەر بىلىپ - بىلمەستىن ئۆزلىرىنى ئەگەشكۈچىلىرى بىلەن قوشۇپ ئاللاھنىڭ، پەرىشتىلەرنىڭ، پەيغەمبەرلەرنىڭ، شېھىتلەرنىڭ، پۈتۈن مۆئمىن - مۇسۇلمانلارنىڭ غەزىپىگە، لەنىتىگە دۇچار بولغۇچىلاردۇر، ئۇلار توغرا لىنىيەدىن چىقىپ كەتكەن قاتناش قوراللىرى تالاپەتكە ئۇچرىغاندەك، ھالاكەتكە يولۇققۇچىلاردۇر، دەپ قارايدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئوتتۇرھاللىقتىن چەتنەپ كەتكەن ھەرقانداق جامائەت ئۆزلىرى بىلىپ - بىلمەي، خالاپ - خالىماي دىندا سەل قاراپ ئاللاھنىڭ غەزىپىگە، لەنىتىگە يولۇققان يەھۇدىيلارنىڭ يولىغا ياكى چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىپ ھەقتىن ئازغان خىرىستىيانلارنىڭ يولىغا ياكى ئىسلام دۇنياسىغا بالا - مۇسىبەت بولغان شىئە - رافىزە ۋە خاۋارىجلارنىڭ يوللىرىغا كىرىپ قالىدۇ، چۈنكى توغرا يولدىن چەتنىگەنلەرنى شۇ مەلئۇنلارنىڭ يولى كۈتۈپ تۇرغان بولىدۇ، دەپ قارايدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئوتتۇرھاللىقتىن چەتنەپ كېتىشنىڭ جەننەتنىڭ كاپالىتى بولغان ئىسلامىي سۆيگۈنىڭ يوقىلىشىغا، بىرلىك ۋە كۈچ - قۇۋۋەتنىڭ مەنبەسى بولغان ئىناق - ئىتتىپاقلىقنىڭ بۇزۇلۇشىغا، ھەتتا مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىنىڭ ۋەيران بولۇشىغا ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى، ئوتتۇرھاللىقتىن چەتنەپ كېتىشنىڭ ئىسلام ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ مەنپەئەتىگە ئەمەس، بەلكى دۈشمەنلەرنىڭ مەنپەئەتىگە خىزمەت قىلىدىغانلىقىنى ۋە مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتكەن پاراسەتلىك مۆئمىنلەرنىڭ بۇنى ياخشى چۈشىنىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئوتتۇرھاللىقنى ئەتراپلىق ۋە

توغرا چۈشىنىش ئۈچۈن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش، سەل قاراش ۋە توغرا يول قاتارلىق تۆۋەندىكى مۇھىم ئۈچ ئاساسنى ياخشى چۈشىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلەيدۇ:

بىرىنچى ئاساس: چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش

لۇغەت ئالىملىرى مۇنداق دەيدۇ: ھەر قانداق بىر نەرسىنى ئۆلچەمدىن ئاشۇرۇۋېتىش چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش بولىدۇ. شەرىئەت ئالىملىرى مۇنداق دەيدۇ: ئېتىقاد ياكى ئەمەل جەھەتتە شەرىئەت ئۆلچەمىدىن ھالقىپ كېتىش شەرىئەتتە چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكەنلىك بولىدۇ.

چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشنىڭ تۈرلىرى

چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ئېتىقاد جەھەتتىن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش؛ ئەمەل، يەنى گەپ - سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەت جەھەتتىن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

بىرىنچى تۈرى ئېتىقاد جەھەتتىن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش بولۇپ، ئاللاھنىڭ پەيغەمبەرلىرىنى ئۇچۇرۇپ، پەيغەمبەرلىك مەرتىۋىسىدىن ئىلاھلىق ماقامىغا كۆتۈرۈۋېتىش، ئۇلاردىن مەدەت تىلەش، ئۇلارنىڭ غەيبنى بىلىدىغانلىقىنى دەۋا قىلىش، سالىھلارنىڭ قەبرىلىرىگە بېرىپ، پەرزەنت ۋە باشقا ھاجەتلىرىنى تىلەش قاتارلىقلار ئېتىقاد جەھەتتىن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش دائىرىسىگە كىرىدۇ. شۇنىڭدەك، ئۆزلىرىگە ياقمىغان مۇسۇلمانلارنى شەرئىي دەلىل - ئىسپاتسىزلا كاپىرلىققا چىقىرىۋېتىشمۇ ئېتىقاد جەھەتتىن چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكەنلىك بولىدۇ.

ئەبۇ سەئىد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «چوقۇمكى، بۇنىڭ نەسلىدىن قۇرئان ئوقۇيدىغان بىر قەۋم كېلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئوقۇغان قۇرئانى بوغۇزىدىن ئۆتمەيدۇ، ئۇلار مۇشرىكلارنى قويۇپ، مۇسۇلمانلارنى ئۆلتۈرىدۇ[2]».

تارىختىن بېرى چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكۈچىلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە بۇ ھەدىس شەرىفتە ئىشارەت قىلىنغان سۈپەتلەر تېپىلىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ شەرئىي بىلىم قۇرۇلمىسى ئاجىز بولغانلىقتىن قۇرئان ئوقۇغان تەقدىردىمۇ، ئوقۇغىنى ئۇلارنىڭ بوغۇزىدىن ئۆتمەيدۇ. يەنى ئۇلار قۇرئان كەرىمنى تەپەككۇر قىلماي ۋە چۈشەنمەي ئوقۇيدۇ، شۇڭا، قۇرئان كەرىمنى ئوقۇپ تۇرۇپمۇ، ھەق يولنى تاپالمايدۇ، ئۇنىڭدىكى ۋەز - نەسىھەتلەردىن بەھرىمەن بولالمايدۇ، مۇسۇلمانلارنى شەرئىي دەلىل - ئىسپاتسىزلا كاپىرلىققا چىقىرىپ، ئۇلارنىڭ قېنىنى تۆكۈشنى ھالال سانايدۇ.

ئىككىنچى تۈرى ئەمەل، يەنى گەپ - سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەت جەھەتتىن

[2] ئىمام بۇخارىي ۋە ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش بولۇپ، رامىزان ئېيىدىن باشقا ۋاقىتلاردىمۇ كۈن ئاتلاتماي روزا تۇتۇش، كېچىچە ئۇخلىماي ناماز ئوقۇش، ئىبادەتنى دەپ ئۆيلىنىشتىن ۋاز كېچىش قاتارلىقلار ئەمەلدە چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش دائىرىسىگە كىرىدۇ. ئەمما بۇيرۇلغان ئىبادەتلەرنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئادا قىلىش چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش دائىرىسىگە كىرمەيدۇ، بەلكى ئىسلام شۇنىڭغا تەشەببۇس قىلىدۇ.

ئەمەل يەنى گەپ - سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەت جەھەتتىن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ئەھۋالى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانىدا ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىغان بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، مەن ئاللاھقا سىلەردىنمۇ بەكرەك تەقۋالىق قىلىمەن، لېكىن مەن كېچىسى ناماز ئوقۇيمەن ۋە ئۇخلايمەن، (رامىزاندىن باشقا ۋاقىتتا) كۈن ئاتلىتىپ روزا تۇتىمەن ۋە ئۆيلىنىمەن. كىمكى مېنىڭ سۈننىتىمدىن يۈز ئۆرۈيدىكەن، ئۇ مېنىڭ (ئۈممىتىم)دىن ئەمەس» دېيىش ئارقىلىق ئۇلارغا رەددىيە بەرگەن[3].

مۇسۇلمانلار ئۈچۈن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشنىڭ ھەر ئىككى تۈرى خەتەرلىك بولغان بولسىمۇ، لېكىن گەپ - سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەت جەھەتتە چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشكە قارىغاندا، ئېتىقاد جەھەتتە چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش كۆپ خەتەرلىك. ئېتىقاد جەھەتتە چېكىدىن ئاشقان خاۋارىجلار، شىئە - رافىزىلەر ۋە تەكفىرچىلەر (ئاساسسىزلا باشقىلارنى كاپىرغا چىقارغۇچىلار)نىڭ مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىگە ئېلىپ كەلگەن بالا - مۇسىبەتلىرى بۇنىڭ ئەڭ روشەن مىسالىدۇر.

چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشتىن چەكلەشنىڭ قۇرئان ۋە سۈننەتتىكى بەزى دەلىللىرى

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: «ئى ئەھلى كىتاب! (يەنى ناسارالار جامائەسى) دىنىڭلاردا ھەددىدىن ئاشماڭلار، ئاللاھنىڭ شەنىگە ھەق (سۆز)دىن باشقىنى ئېيتماڭلار (يەنى ئاللاھنى شېرىكى ۋە بالىسى بولۇشتىن پاك دەپ ئېتىقاد قىلىڭلار). مەسىھ ئىيسا - مەريەمنىڭ ئوغلى پەقەت ئاللاھنىڭ رەسۇلىدۇر (سىلەر گۇمان قىلغاندەك ئاللاھنىڭ ئوغلى ئەمەستۇر)، مەريەمگە ئاللاھنىڭ ئىلقا قىلغان كەلىمىسىدۇر (يەنى ئاتىسىز ۋاسىتىسىز، ئاللاھنىڭ «ۋۇجۇدقا كەل» دېگەن سۆزىدىن يارىتىلغاندۇر)، ئاللاھ تەرىپىدىن كەلگەن بىر روھتۇر، ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىرىگە ئىمان ئېيتىڭلار، (ئاللاھ ئىيسا، مەريەمدىن ئىبارەت) ئۈچتۇر دېمەڭلار، (خۇدا ئۈچ دەيدىغان ئېتىقادتىن) قايتىڭلار، (بۇ) سىلەرگە پايدىلىقتۇر، ئاللاھ پەقەت بىر ئىلاھتۇر، بالىسى بولۇشتىن ئاللاھ پاكتۇر»[4].

«(ئى مۇھەممەد!) ئى ئەھلى كىتاب! (يەنى يەھۇدىي ۋە ناسارالار) دىنىڭلاردا ھەقسىز رەۋىشتە چېكىدىن ئېشىپ كەتمەڭلار، ئىلگىرى ئۆزلىرى ئازغان، نۇرغۇن كىشىلەرنى ئازدۇرغان ۋە توغرا يولدىن ئاداشقان قەۋمنىڭ نەپسى

[3] ئىمام بۇخارىي رىۋايىتى.

[4] سۈرە نىسا، 171 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

خاھىشلىرىغا ئەگەشمەڭلار، دېگىن»[5].

ئاللاھ تائالا خىرىستىيانلارنىڭ دىندا چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكەنلىكىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ: **«تەركىدۇنيالىقنى ئۇلار ئۆزلىرى پەيدا قىلىۋالدى، ئۇلارغا ئۇنى بىز بېكىتمىدۇق، ئۇلار ئۇنى پەقەت ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى تىلەپ (پەيدا قىلىۋالدى)، لېكىن ئۇلار ئۇنىڭغا لايىق دەرىجىدە ئەمەل قىلمىدى**[6]». **«ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئالىملىرىنى، راھىبلىرىنى ۋە مەريەم ئوغلى مەسىھنى مەبۇد قىلىۋالدى. (ھالبۇكى) ئۇلار (پەيغەمبەرلەر ئارقىلىق) پەقەت بىر ئىلاھقا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇلغانىدى»**[7] .

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «دىندا چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشتىن ساقلىنىڭلار. شەكسىزكى، سىلەردىن ئىلگىرى ئۆتكەنلەرنى دىندا چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ھالاك قىلدى»[8] .

ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يەنە مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكۈچىلەر ھالاك بولدى»[9]. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ سۆزنى ئۈچ قېتىم تەكرارلىغان .

«سىلەرگە چىڭىتىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئۆزۈڭلارغا چىڭىتىۋالماڭلار. چۈنكى بىر قەۋم ئۆزلىرى چىڭىتىۋالغانلىقتىن

[5] سۈرە مائىدە، 77 - ئايەت.
[6] سۈرە ھەدىد، 27 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[7] سۈرە تەۋبە، 31 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[8] ئىمام نەسەئىي رىۋايىتى.
[9] ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

ئاللاھ ئۇلارغا چىڭىتىپ قويدى، ئەنە شۇلار ئۇلارنىڭ ئىبادەتخانىلاردىكى قالدۇقلىرىدۇر. ‹تەركىدۇنيالىقنى ئۇلار ئۆزلىرى پەيدا قىلىۋالدى، ئۇلارغا ئۇنى بىز بېكىتمىدۇق، ئۇلار ئۇنى پەقەت ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى تىلەپ (پەيدا قىلىۋالدى)، لېكىن ئۇلار ئۇنىڭغا لايىق دەرىجىدە ئەمەل قىلمىدى››»[10] .

«شەكسىزكى، دىن ئاساندۇر، كىمكى دىننى چىڭىتىۋالىدىكەن، دىن ئۇنى يېڭىدۇ، ئوتتۇرھال بولۇڭلار، يېقىنلاشتۇرۇڭلار، بېشارەت ھاسىل قىلىڭلار، ئەتىگەن - ئاخشام ۋە كېچىنىڭ مەلۇم تەرەپلىرى بىلەن ياردەم تىلەڭلار»[11] .

ئىككىنچى ئاساس: سەل قاراش

لۇغەت ئالىملىرى ئۆتەشكە تېگىشلىك ھەر قانداق بىر مەجبۇرىيەتنى جايىدا ئادا قىلماسلىقنى سەل قاراش دەپ ئاتىغان. «لسان العرب» دېگەن كىتابنىڭ ئاپتورى «تفريط» دېگەن سۆزنى «تضييع»، يەنى زايە قىلىۋېتىش دەپ شەرھلىگەن. شەرىئەت ئالىملىرى دىنىي مەجبۇرىيەتلەرنى جايىدا ئادا قىلماسلىق، تائەت - ئىبادەتلەرنى زايە قىلىۋېتىش، شەرىئەت ئۆلچىمىگە يەتكۈزەلمەسلىك قاتارلىقلارنى «تفريط»، يەنى سەل قاراش دەپ چۈشەندۇرگەن.

ئۇلار بىر مۇسۇلماننىڭ ئۇخلاپ

[10] ئىمام ئەبۇ داۋۇد رىۋايىتى.
[11] ئىمام بۇخارىي، ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

قالغانلىقى سەۋەبىدىن ئىبادەت ۋاقتىنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكى سەل قاراش دائىرىسىگە كىرمەيدۇ، ئەمما ئويغاق تۇرۇپ ئىبادەت ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈش سەل قارىغانلىق بولىدۇ، دەپ قارىغان ۋە بۇنىڭغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «ئۇخلاپ قېلىش سەل قارىغانلىق ھېسابلانمايدۇ، ھەقىقىي سەل قاراش دېگەن ئويغاق تۇرۇپ، بىر نامازنى يەنە بىر نامازنىڭ ۋاقتى كىرگۈچە كېچىكتۈرۈشتۇر[12]» دېگەن ھەدىسىنى دەلىل قىلغان.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە مۇسۇلمانلارنى چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشتىن ئاگاھلاندۇرغاندەك، سەل قاراشتىنمۇ قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇپ، ئوتتۇرھاللىقتا تەشەببۇس قىلىدۇ. چۈنكى بۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئوتتۇرھاللىقتىن چەتنەش بولۇپ، شەخس ۋە جەمئىيەتنى ۋەيران قىلىدىغان، شەيتاننى سۆيۈندۈرىدىغان، ئىنساننى ئاللاھ تائالانىڭ غەزىپىگە دۇچار قىلىدىغان ناچار ئىللەتلەردۇر.

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئەقىدە، ئىبادەت، ئەدەپ - ئەخلاق ۋە مۇئامىلە ساھەلىرىگە ئوخشاش تىجارەت ۋە خىراجەت ساھەلىرىدىمۇ چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ياكى سەل قاراشتىن ئىبارەت ھەر ئىككى تەرەپنى ئوخشاش ئەيىبلەپ، تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاشقا تەشەببۇس قىلىدۇ. «قولۇڭنى بوينۇڭغا باغلىۋالمىغىن (يەنى بېخىللىق قىلمىغىن) قولۇڭنى تولىمۇ ئېچىپمۇۋەتمىگىن (يەنى ئىسراپ قىلمىغىن)، (ئۇنداق قىلساڭ پۇلسىز قېلىپ) مالامەتكە، پۇشايمانغا قالىسەن[13]».

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشتىن ساقلانغاندەك، سەل قاراشتىنمۇ ساقلىنىپ، ھەر ئىشتا ئوتتۇرھاللىققا ئەھمىيەت بېرىدىغان جامائەت بولۇپ، ئۇلار بۇ ئالاھىدىلىكى بىلەن باشقا جامائەتلەردىن پەرقلىنىپ كەلگەن. ئەپسۇسكى زامانىمىزدىكى بىر تۈركۈم كىشىلەر بولسا چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش، سەل قاراش ئىللەتلىرى بىلەن پىرقىلەرگە بۆلۈنۈپ، بۇ ئالاھىدىلىكنى يوقاتماقتا. بۆلۈنگەنلىكى، ئىختىلاپلاشقانلىقى

[12] سۈنەن، ئەبۇ داۋۇت.

[13] سۈرە ئىسرا، 29 - ئايەت.

ئۇچۇن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مېھرى - مۇھەببەت ۋە شەپقەتلەرنىڭ ئورنىنى بىر - بىرىگە بولغان غەزەپ - نەپرەتلەر ئىگىلىمەكتە. نەتىجىدە دۈشمەنلەرنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، بىر - بىرىنىڭ ئىززەت - ئابرۇيىغا تىل ئۇزىتىشنى، ھەتتا قېنىنى تۆكۈشنى ھالال سانايدىغان يەرگە بېرىپ يەتتى. مىللەت سەگەكلىك بىلەن بۇ ئىللەتلىرىنى تونۇپ، ھەر ئىشتا قۇرئان كەرىم تەشەببۇس قىلغان ئوتتۇرھاللىقتا قايتمىغۇچە، يوقاتقان بىرلىكىنى، ئىناق - ئىتتىپاقلىنى، كۈچ - قۇۋۋىتىنى ۋە ئىززەت - شەرىپىنى ھەرگىز قايتۇرۇپ ئالالمايدۇ. «ئىختىلاپ قىلىشماڭلار، بولمىسا، (دۈشمەن بىلەن ئۇچرىشىشتىن) قورقۇپ قالىسىلەر، كۈچ - قۇۋۋىتىڭلار كېتىپ قالىدۇ»[14].

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ئاللاھنىڭ شەرىئىتىنىڭ كەم - زىيادە قىلىنماسلىقىنى، بەزىلىرىگە ئەمەل قىلىنىپ، يەنە بەزىلىرىنىڭ تەرك ئېتىلمەسلىكىنى تەكىتلەيدۇ. تەرك ئېتىش كۆپىنچە سەل قاراشتىن كېلىدۇ. سەل قارىغان ئىنسان چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكەن ئىنسانغا ئوخشاشلا توغرا يولدىن تېيىپ كەتكەن بولىدۇ. «ئى مۇئمىنلەر! ئىسلام دىنىغا پۈتۈنلەي كىرىڭلار (يەنى ئىسلام دىنىنىڭ پۈتۈن ئەھكاملىرىغا بويسۇنۇڭلار، بەزى ئەھكاملىرىغا ئەمەل قىلىپ، بەزى ئەھكاملىرىنى تەرك ئەتمەڭلار)، شەيتاننىڭ يوللىرىغا (ۋە ئىغۋاسىغا) ئەگەشمەڭلار، شەيتان سىلەرگە ھەقىقەتەن ئاشكارا دۈشمەندۇر. سىلەرگە (ئىسلام دىنىنىڭ ھەقلىقىنى كۆرسىتىدىغان) روشەن دەلىللەر كەلگەندىن كېيىن (توغرا يولدىن) تېيىپ كەتسەڭلار، بىلىڭلاركى، (سىلەر جازالىنىسىلەر، چۈنكى) ئاللاھ غالىبتۇر (يەنى سىلەردىن ئىنتىقام ئېلىشتىن ئاجىز ئەمەستۇر)، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر»[15].

ئىمام ئەۋزائىي، ئىمام ئىبنى قەييىم جەۋزىي قاتارلىق ئالىملارنىڭ مۇنداق دېگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ: «شەيتان ئاللاھ تائالانىڭ ئەمرى - پەرمان ۋە چەكلىمىلىرىگە قارشى تۇرۇشتا چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ياكى سەل قاراشتىن ئىبارەت ئىككى قورالنىڭ بىرىنى ئىشلىتىدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ قايسىسى ئارقىلىق مەقسىتىگە يەتەلىسە شۇنى قىلىدۇ. ۋاھالەنكى ئاللاھنىڭ دىنى چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش بىلەن سەل قاراشنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىدى».

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائە ياخشى ئىش قىلدىم دەپ ئويلاپ، چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكۈچىلەر بىلەن، مەجبۇرىيەتلەرنى جايىدا ئادا قىلىشقا سەل قارىغۇچىلاردىن ئىبارەت ھەر ئىككى تىپنىڭ توغرا يولدىن يىراقلاشقۇچىلار ئىكەنلىكىنى، چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكۈچىلەر زىيان تارتقاندەك، سەل قارىغۇچىلارمۇ چوڭ زىيان تارتىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. «سىلەرگە ئەمەللىرى جەھەتتىن ئەڭ زىيان تارتقۇچىلارنى ئېيتىپ بېرەيلىمۇ؟ ئۇلار ھاياتىي دۇنيادا قىلغان ئەمەللىرى يوققا چىققان، ئەمما ئۆزلىرى ئوبدان ئىش قىلدۇق دەپ ئويلىغان ئادەملەردۇر»[16].

[14] سۈرە ئەنفال، 46 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[15] سۈرە بەقەرە، 208 -، 209 - ئايەتلەر.

[16] سۈرە كەھف، 103 -، 104 - ئايەتلەر.

ئۈچىنچى ئاساس: توغرا يول

توغرا يول دېگەن سۆز «الصراط المستقيم» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى بولۇپ، بىز ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەستىن ۋە ئۇنىڭدىن نېمە مەقسەت قىلىنىدىغانلىقىنى ئېنىق بىلمەستىن، ئىسلام تەشەببۇس قىلغان ئوتتۇرھاللىقنى توغرا چۈشىنەلىشىمىز مۇمكىن ئەمەس. «الصراط المستقيم» نىڭ ئەسلى تۈز، توغرا ۋە داغدام يول بولۇپ، كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ئىگىسىنى ياخشى نەتىجىلەرگە ئېلىپ بارىدىغان گەپ - سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەتلەرگە قارىتا ئىشلىتىلىدۇ. «الصراط المستقيم» دېگەن سۆز قۇرئان كەرىم، ھەدىس شەرىفلەردە كۆپ ئورۇندا تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، تەپسىرشۇناسلار بۇ سۆز ئۈستىدە كۆپلەپ ئىزدەنگەندىن كېيىن، بۇ سۆزدىن قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىس شەرىف، ئىسلام دىنى، ئاللاھقا توغرا تەرىقىدە ئىبادەت قىلىش، چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش بىلەن سەل قاراشتىن خالىي ئوتتۇرھاللىق قاتارلىقلار بىر قانچە خىل كۆزقاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز نۆۋىتىدە توغرا كۆزقاراشلاردۇر. چۈنكى بۇ قاراشلارنىڭ ھەممىسى «الصراط المستقيم» يەنى توغرا يولنىڭ يېتەكچىلىرىدۇر.

قۇرئان كەرىمدىكى «الصراط المستقيم» دېگەن سۆزنىڭ ئالدى - كەينىدىكى جۈملىلەر، شۇنىڭدەك چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ۋە سەل قاراش ئىللەتلىرىدىن چەكلەپ كەلگەن ئايەت ۋە ھەدىسلەر «الصراط المستقيم» دېگەن سۆزدىن چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش بىلەن سەل قاراشتىن خالىي ئوتتۇرھاللىق مەقسەت قىلىنىدىغانلىقىنى كۈچلەندۈرىدۇ. سۈرە فاتىھەنىڭ بۇ ئايەتلىرىمۇ بۇنى تەكىتلەيدۇ: «**بىزنى توغرا يولغا باشلىغىن. غەزىپىڭگە يولۇققانلارنىڭ ۋە ئازغانلارنىڭ يولىغا ئەمەس، سەن ئىنئام قىلغانلارنىڭ يولىغا (باشلىغىن)**»[17].

ئاللاھ تائالا بۇ ئايەتتە توغرا يولنىڭ دىندا سەل قاراپ ئۆزىنىڭ غەزىپىگە يولۇققانلار بىلەن، دىندا چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىپ ھەقتىن ئازغانلارنىڭ يولى ئەمەس، بەلكى ئۆزى ئىنئام قىلغان پەيغەمبەرلەرنىڭ، راستچىللارنىڭ، شېھىتلەرنىڭ ۋە سالىھلارنىڭ يولى ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ بەرگەن.

«قۇرئان كەرىمدە تەشەببۇس قىلىنغان ئوتتۇرا ھاللىق» دېگەن كىتابنىڭ ئاپتورى دوكتور ئەلى مۇھەممەد سەللابىي مۇنداق يازىدۇ: يۇقىرىدىكىلەردىن «الصراط المستقيم»نىڭ مەنىسىنىڭ ئوتتۇرھاللىققا دالالەت قىلىدىغانلىقى تېخىمۇ ئايدىڭلىشىدۇ. ئوتتۇرھاللىقتا تېپىلىدىغان ياخشى ۋە ئوتتۇرھال دېگەن مەنىلەر «الصراط المستقيم»نىڭ مەنىسىدىمۇ تېپىلىدۇ. سۈرە فاتىھەدە ئاللاھ تائالا بىزگە تەلىم بېرىپ: «بىزنى توغرا يولغا باشلىغىن» دېدى. ئاندىن ئۇ يولنى بىزگە چۈشەندۈرۈپ:

[17] سۈرە فاتىھە، 6 - ، 7 - ئايەتلەر.

«سەن ئىنئام قىلغانلارنىڭ يولىغا (باشلىغىن)» دېدى. ئاندىن ئۇنى تېخىمۇ ئىزاھلاپ: «غەزىپىڭگە يولۇققانلارنىڭ ۋە ئازغانلارنىڭ يولىغا ئەمەس» دېگەن جۈملىنى كەلتۈردى. بۇنىڭ بىلەن ئاللاھ تائالا «الصراط المستقيم» نىڭ ئۆزى ئىنئام قىلغان پەيغەمبەرلەر، راستچىللار، شېھىتلەر ۋە سالىھلارنىڭ يولىدىن ئىبارەت ياخشىلارنىڭ يولى ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ بەرگەن بولدى. ئۇ يول بولسا ئاللاھنىڭ غەزىپىگە يولۇققانلار بىلەن ئازغانلارنىڭ يولىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يولدۇر.

شۇنىڭغا ئوخشاش، ئاللاھ تائالا سۈرە بەقەرەدە مۇنداق دېدى: **«ئاللاھ خالىغان كىشىنى توغرا يولغا باشلايدۇ»**[18]. ئاندىن ئۇنىڭغا ئۇلاپلا: **«شۇنىڭدەك كىشىلەرگە (يەنى ئۆتكەنكى ئۈممەتلەرگە) شاھىت بولۇشۇڭلار ئۈچۈن ۋە پەيغەمبەرنىڭ سىلەرگە شاھىت بولۇشى ئۈچۈن، بىز سىلەرنى ئوتتۇرھال (يەنى ياخشى) ئۈممەت قىلدۇق»**[19] دېدى. تەپسىرشۇناسلار بۇ ئايەتتىكى «وكذلك» دېگەن سۆزدىكى «ك» ھەرپى ئۈستىدە توختىلىپ، بۇ ھەرپىنىڭ ئىككى جۈملىنىڭ ئوتتۇرىسىنى باغلاش ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى يەنى ئۇلارنى ئوتتۇرھال ئۈممەت قىلغانلىقى بىلەن ئۇلارنى توغرا يولغا باشلىغانلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىنى باغلاش ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى تەكىتلىدى[20].

ئەھلى سۈننە ۋەلجامائەنىڭ يەنە قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىس شەرىفلەرگە ئەھمىيەت بېرىش، ئىلىم ۋە ئىبادەتكە ئوخشاش كۆڭۈل بۆلۈش، ھەق ۋە ئادالەت ئۈستىدە مۇستەھكەم تۇرۇش، ئىناقلىق ۋە ئىتتىپاقلىققا ئەھمىيەت بېرىش، بۆلۈنۈش ۋە تەپرىقچىلىقتىن ساقلىنىش قاتارلىقلارغا ئوخشاش نۇرغۇن ئالاھىدىلىكلىرى بار بولۇپ، ئىنشائاللاھ بۇ ھەقتە كېيىن سانلاردا توختىلىمىز.

---

[18] سۈرە بەقەرە، 142 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[19] سۈرە بەقەرە، 143 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

[20] تەپسىر تەھرىر ۋەتتەنۋىر ۋە تەپسىر تەبەري.

بۈيۈك ئىسلاھاتچى ئالىم ئابدۇقادىر داموللامنىڭ شېھىت بولغانلىقىنىڭ 100 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن

مۇھەممەد يۈسۈپ

ئوت يۈرەك ئالىم ئابدۇقادىر داموللام 20-ئەسىردىكى بۈيۈك ئىسلاھاتچىلا ئەمەس، بەلكى شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا ئالاھىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان شەخستۇر. چۈنكى داموللام باشلىغان يېڭى مائارىپ سايىسىدا دىيارىمىزدىكى مەكتەپ-مەدرىسەلەر كونىلىقتا، قالاقلىقتا، قاراڭغۇلۇقتا «خەير-خوش» دېگەن ۋە ئاۋام خەلقنىڭ دىنىنى ئۆگىنىش يولى ئالاھىدە ئوڭايلاشقاندى.

ئابدۇقادىر داموللام شەرقىي تۈركىستاندا ئەسىرلەردىن بېرى قالاقلىق ۋە جاھالەت ئىچىدە قالغان مەكتەپ - مەدرىسەلەرنىڭ دەرسلىكلىرىنى ئۆسمۈرلەرنىڭ سەۋىيەسىگە ۋە زامانىنىڭ تەقەززاسىغا مۇناسىپ ھالدا ئۇيغۇرچە تۈزۈپ چىقىش، دەرسلىكلەرگە ئۇيغۇر تىلى، قۇرئان ئوقۇش قائىدىسى، ماتېماتىكا ۋە تەنتەربىيە قاتارلىق تۈرلەرنى كىرگۈزۈپ، يېڭىچە ئىلغار مائارىپنى بەرپا قىلىش ئارقىلىق دەۋر بۆلگۈچ ئىسلاھات ئېلىپ بارغان شەخستۇر.

ئابدۇقادىر داموللام يەنە ئانا تىلدا ئەسەر يېزىش ئارقىلىق ئەسىرلەردىن بېرى داۋاملىشىپ كەلگەن كونا ئادەتنى ئۆزۈپ تاشلاپ، كېيىنكىلەرگە پارلاق يول ئېچىپ بېرىش ئارقىلىق ئۇلۇغ بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلغان ئۆلگىلىك زاتتۇر. چۈنكى بۇرۇنقى ئۇيغۇر ئۆلىمالىرى ئەسەرلىرىنى ئەرەبچە ياكى پارسچە يازىدىغان بولۇپ، شۇ زامانلارنىڭ تەقەززاسى بويىچە ئەرەبچە ياكى پارسچە بولمىغان ئەسەرلەر ئەسەر ھېسابلانمايدىغان دەرىجىدە ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇيغۇرچە يېزىلغان دىنىي ئەسەرلەر يوقنىڭ ئورنىدا ئىدى.

ئابدۇقادىر داموللام 1862-يىلى ئاتۇشنىڭ مەشھەت يېزىسىدا تۇغۇلغان بولۇپ، بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك يىللىرىنى ئۆز يۇرتىدىكى مەكتەپلەردە ئوقۇش بىلەن ئۆتكۈزگەن، ئۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر ۋە بۇخارا مەدرىسەلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان، ئاندىن شەرقىي تۈركىستاندا خەلقنى ئىلىم - مەرىپەت بىلەن ئاقارتىش، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش يولىدا بارلىق ئەقىل - پاراسىتىنى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتىنى مىللىي مائارىپنى ئىسلاھ قىلىپ، يېڭىچە ئوقۇتۇش ئۈچۈن سەرپ قىلغان ۋە بۇ يولدا ھاياتىنى ئاتىغان بىر شەخستۇر.

داموللامنىڭ ۋەتەن سۆيگۈسى

بۈيۈك ئىسلاھاتچى ئالىم ئابدۇقادىر داموللامنىڭ تالانتى، كۆپ قىرلىق ئىقتىدارى بۇخارادا ئوقۇۋاتقان مەزگىلىدىلا ئوتتۇرىغا چىققان بولۇپ، ئۇستازلىرى ۋە ساۋاقداشلىرى ئۇنىڭغا قايىل بولغان ۋە ئۇنىڭ مول بىلىم ھاسىل قىلغانلىقىغا شاھىت بولغانىدى. شۇ سەۋەبتىن داموللام بۇخارادىكى ئۆزى ئوقۇغان مەدرىسىدە مۇدەررىسلىككە تەكلىپ قىلىنغان. ئەمما داموللام ئۆز خەلقىنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ، ئۇلارنىڭ دىللىرىغا ئىلىم-مەرىپەت كۆچەتلىرىنى تىكىش مەقسىتى بىلەن ئۆز يۇرتىغا قايتىشنى قارار قىلغان. داموللام شۇ چاغدىكى ۋەتەن سۆيگۈسىنى ۋە ئانا ۋەتەنگە بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىشىنى مۇنۇ شېئىر بىلەن ئىپادىلىگەن:

باغرىڭغا ئىنتىلدىم، ئەي ئانا ۋەتەن،
قوينۇڭدا ياشاشقا باستىممەن قەدەم.
ئۈمىدىم،بولغاندا خەلقىم بىلىملىك،
تۆگەيدۇ قەلبىمدە ھەسرەتۇ ئەلەم.

داموللام بۇخارادىكى ئوقۇشىنى سەككىز يىلدا تاماملاپ، ئۇستازلىرىنى ھەيران قالدۇرارلىق شەكىلدە ئىلىم -ئىرپانغا تولۇپ ئانا ۋەتىنىگە قايتقاندا، يۇرتىدىكى مەدرىسلەرنىڭ قالاقلىقى ۋە خەلقىنىڭ نادانلىقىدىن بەكمۇ ئەپسۇسلانغان ۋە دەرھال ئىسلاھ قىلىشنىڭ يولىنى تۇتۇپ ئىش باشلىۋەتكەن. نەتىجىدە، داموللام ئاچقان يېڭىچە مەكتەپلەردىن مەرىپەت غۇنچىلىرى ئۈنۈپ چىقىشقا باشلىغان.

داموللامنىڭ خەلقنى ئويغىتىش ھەرىكەتلىرى

ئابدۇقادىر داموللام ئەسەرلىرى، نۇتۇقلىرى ۋە دەرسلىرى ئارقىلىق ھەمىشە خەلقنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىشقا تىرىشاتتى. ھەتتا تالىپلىرىغا بۇيرۇپ، تەشۋىقات ۋاراقچىلىرىنى تارقىتاتتى. ئۇ تەشۋىقات ۋاراقچىلىرىدا مۇنداق ئوتلۇق خىتابلار بار ئىدى: «... بۇ دەۋر ئىلىم مەرىپەت دەۋرىدۇر، جاھالەت ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەستۇر. سەئيي ۋە غەيرەت ۋاقتىدۇر، سۇسلۇق - بىكارچىلىق دەۋرى ئەمەستۇر. باشقا خەلقلەر ئىلىم - مەرىپەت كۆكىدە ئۇچماقتا، سۇ تەكتىدە ئۈزمەكتە. بىزلەر بولساق تېخىچە غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئۇخلاۋاتىمىز. ئۇيقۇ ئۆلۈمنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ تەرزدە داۋاملىق ئۇخلىماق زاۋاللىق ۋە ھالاكەت دېمەكتۇر. ئۇيقۇدىن بىدار بولايلى، ھېلىھەم ۋاقىت ۋە پۇرسەت باردۇر...». داموللام يەنە ئۆزىنىڭ «ئاممىغا نەسىھەت» ناملىق ئەسىرىدىكى ۋىجدانىنى ئويغىتىدىغان، ئادەمنى تەپەككۇر قىلىشقا ئۈندەيدىغان، قىلىچتىن ئۆتكۈر سۆزلىرى بىلەن پۇرسەت تاپسىلا خەلقنى ئويغىتىشقا تىرىشاتتى. ئۇ يەنە تالىپلىرى بىلەن بىرلىكتە قەشقەر ۋە يەكەن قاتارلىق شەھەرلەردە خىرىستىيان دىنىنى كۈچلۈك تەشۋىق قىلىۋاتقان شۋېت ۋە رۇس مىسسىيونېرلىرىنىڭ ھەرىكىتىگە قارشى ئەمەلىي كۈرەشلەرنى ئېلىپ بارغان.

ئۆز ۋاقتىدىكى ۋەزىيەت

ئەينى يىللاردا دىيارىمىزدا قۇرئان ۋە سۈننەتنىڭ يولىدىن چىقىش،

يۈسۈپ خاس ھاجىپ روھىدىن يىراقلىشىش، تۈرلۈك خۇراپاتلارنى دىن دەپ قوبۇل قىلىش، راھىبلارچە تەركىدۇنيالىق تەرغىباتىغا ئەگىشىش خاھىشى باش كۆتۈرگەندىن كېيىن، مەدرىسەلەر جانباقار قارا قورساقلارنى يېتىشتۈرىدىغان، خەلق بىدئەتلەرگە چۆكۈپ كەتكەن بىر ۋەزىيەت شەكىللەنگەنىدى. نەچچە ئون يىل ئوقۇپمۇ دىنىنى چۈشەنمەيدىغان، شەرىئەت ئەھكاملىرىنى بىلمەيدىغان، پەقەتلا «مەدرىسەدە ئوقۇدى» دېگەن ئاتاقنى ئېلىپ، ئاشۇ ئاتاق بىلەن جان باقىدىغان، «بىلمەيمەن» دېيىشتىن نومۇس قىلىپ خاتا پەتىۋالارنى چىقىرىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆپىيىپ كەتكەنىدى. خەلقنىڭ بىلىم بۇلىقى بولۇشقا تېگىشلىك ئاشۇ مەكتەپ - مەدرىسەلەر ئىنتايىن پاسسىپلىق ئىچىدە جاھالەت قاينىمىغا ئايلىنىپ قالغان بولۇپ، تالىپلار چۈشەنمىسىمۇ يادلاپ ئوقۇشقا زورلىناتتى، ئۇلار ئۆزلىرى چۈشەنمىگەن تېكىستلەرنى يادلاش بىلەن يىللارنى ئۆتكۈزەتتى، يەتتە-سەككىز يىل ئەرەب گىراماتىكىسىنى يادلاپ ئوقۇپمۇ بىرەر ئايەتكە ياكى ھەدىسكە مەنە ئېيتالمايتتى. شۇ چاغدا تالىپلار بۇ ۋەزىيەتنى مۇنۇ قوشاق بىلەن ئىپادىلىگەن ئىدى:

زەنجانى كىتاب كۆندۈزىمىزنى كېچە قىلدى،
ئالتەيلەن ئىدۇق، يەتتىلىمىزنى گاچا قىلدى.

بۇ شېئىر تالىپلارنىڭ ئۆزى چۈشەنمىگەن تېكىستلەرنى يادلاپ ئوقۇشى ۋە ئۆز تىلىدىن ياتلىشىشى نەتىجىسىدە ئۇستازى بىلەن بىرلىكتە گاچىغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئۇ زامانلاردىكى مەكتەپ - مەدرىسەلەردە تالىپلار شۇنچىلىك كۆپ بولغان تۇرۇقلۇق، ئالىم بولۇپ چىققانلارنى بارماقتا سانىغىلى بولىدىغان دەرىجىدە ئاز ئىدى. يىگىرمە - ئوتتۇز يىل مەدرىسىدە ئوقۇپمۇ بىر نەرسە بىلمەيدىغانلار كۆپ بولاتتى. دېمەك، ئۆمۈرنى، ۋاقىتنى ئىسراپ قىلغانغا تۇشلۇق ھاسىلات يوق ئىدى. شۇڭا، تالىپلار بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالنى مۇنۇ قوشاق بىلەن تەسۋىرلىگەن:

يەتتە يىلدۇر تىنىم تاپماي ئوقۇيمىزلا ئوقۇيمىز،
بابى ئىستىنجاغا كەلدى ئەمدى بىزنىڭ دەرسىمىز.

يېڭىچە مائارىپ

داموللام بۇخارادىكى ئوقۇشىنى پۈتتۈرگەن ھامان شەرقىي تۈركىستاندا باشلانغان يېڭىچە مائارىپ ھەرىكىتى مۇستەبىت ھاكىمىيەتنىڭ قارشىلىقى ۋە دىنىي تونغا ئورۇنۇۋالغان جانباقارلارنىڭ «ئۇسۇلى جەدىت ھارام، ئۇنى ئوقۇش دەھرىيلىك» دەيدىغان پەتىۋالىرى سەۋەبلىك تۈرلۈك توسالغۇلارغا ئۇچرىدى. ئەمما دامولام خەلقنى ئويغىتىش ۋە مائارىپنى ئىسلاھ قىلىشتىن ئىبارەت ئىرادىسىدىن قەتئىي يانمىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، دامولام ھەج سەپىرىگە ئاتلىنىش ۋە شۇ ئارقىلىق دەۋەت يولىدا تېخىمۇ ئۈنۈملۈك تەجرىبىلەرنى ھاسىل قىلىشنى ئويلاپ، مەككە – مەدىنەگە يولغا چىقتى، ھەج ئىبادىتىنى ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن، مىسىردا زىيارەتتە

بولدى ۋە قاھىرە شەھىرىدە ئىككى ئاي تۇرۇپ، شۇ زامانلاردىكى ئىلغار پىكىرلىك ئۆلىمالار بىلەن ئۇچراشتى. ئەللامە مۇھەممەد رەشىد رىزا، «ئەللىۋا» مەجمۇئەسىنىڭ ساھىبى ۋە مۇدىرى مۇستافا كامىل، مەدرەسە تەھزىرىيەنىڭ مۇدىرى سەييد مۇھەممەد ئەپەندى قاتارلىقلار بىلەن خەلقنى ئويغىتىش، مەدرىسەلەرنى ئىسلاھ قىلىش ۋە باشقا مۇھىم مەسىلىلەر ئۈستىدە تەپسىلىي سۆھبەتلەشتى. دامولللامنىڭ ناتىقلىقى ۋە ئېسىل پەزىلىتى ئۇلارنى قايىل قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، دامولللام ئىستانبۇل، قازان، ئۇفا، بۇخارا، تاشكەنت، ئالمۇتا، غۇلجا ئارقىلىق قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. دامولللام بۇ قېتىملىق سەپىرىدە ئىسلام دۇنياسىنى ئويغىتىش ۋە مۇستەملىكىچىلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ بايراقدارلىرى بولغان جامالىددىن ئافغانىي، مۇھەممەد رەشىد رىزا، مۇھەممەد ئابدۇھ، تۈرك قەۋملىرى ئىچىدە تۇنجى بولۇپ، «يېڭىچە مائارىپ»نى ئوتتۇرىغا چىقارغان تاتار ئالىمى ئىسمائىل غاسپىرالىي قاتارلىق كىشىلەردىن تەسىرات ئالغانىدى. بۇ قېتىم ئۇ قەشقەرگە قايتىشتىن بۇرۇن بۇخاراغا بېرىپ، ئۇ جايدىكى ئۇستازلىرى ۋە كاتتا ئۆلىمالاردىن «ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىپ، ئۇنى ئوقۇش زۆرۈردۇر» دېگەن پەتۋانى ئېلىپ كەلدى.

دامولللام دىيارىمىزدا ئەسەرلەرنى ئەرەبچە ۋە پارسچە يېزىشتىن ئىبارەت ئەنئەنىگە ئايلىنىپ قالغان كونا ئادەتنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئەسەرلىرىنى ئۆز مىللىتىنىڭ تىلى بولغان ئۇيغۇر تىلىدا يېزىپ تارقىتىشنى يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يېڭىچە مەدرىسەلەرنى ئېچىپ، مەدرىسەلەرنىڭ دەرسلىكلىرىگە ئۇيغۇر تىلى، ماتېماتىكا، تەنتەربىيە قاتارلىق دەرسلىكلەرنى كىرگۈزدى ۋە دەرسلىك ماتېرىياللارنى ئۆزى بىر قوللۇق تەييارلاپ چىقتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئاممىباب ئەسەرلەرنى ئۇيغۇر تىلىدا يېزىپ چىقىپ، مەدرىسەلەردە ئوقۇتتى ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىغا تارقاتتى. دامولللامنىڭ «زۆرۈر ئەقىدىلەر» ناملىق رىسالىسى ئىنتايىن ئىخچام، مەزمۇنلۇق، يادلاش قولاي، ئوقۇغان - ئوقۇمىغان ھەرقانداق بىر ئۇيغۇر پايدىلىنالايدىغان سوئال - جاۋابلىق ئەسەر بولۇپ، بىر مۇسۇلمانغا يېتەرلىكتۇر. «قىرائەت ئىلمى» ناملىق ئەسەر ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان تۇنجى ئەسەر بولغانلىقتىن، نامى «تجويد تركي» دەپ ئاتالغان. «ئىسلام ئىبادەتلىرى» ناملىق ئەسىرى ئىسلامدا بۇيرۇلغان ئىبادەتلەرنى ناھايىتى چۈشىنىشلىك ۋە ئىخچام ھالدا سوئال - جاۋابلىق بايان قىلىنغان ئەسەر بولۇپ، ھەربىر مۇسۇلمانغا زۆرۈردۇر.

يېڭىچە مائارىپقا قارشى چىققان قارا قورساقلارغا دامولللام ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر نۇتۇقلىرى بىلەن كەسكىن جاۋاب بېرەتتى. بىر كۈنى قەشقەرنىڭ كاتتا بايلىرىدىن ھەمراھباي بىر سورۇندا دامولللامنىڭ مەدرىسەلەرنى ئىسلاھ قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى توغرىسىدىكى نۇتۇقىدىن كېيىن: «بىزنىڭ قەشقەرنىڭ ‹سانىي بۇخارا› دەپ نامى بار، ئۇنىڭ مەكتەپ - مەدرىسەلىرىدىن مەرىپەت نۇرلىرى چېچىلىپ تۇرىدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە قەۋەتلەشنىڭ

نېمە ھاجىتى؟ ‹ھەسەلنى كۆپ يېسە ئەمەن تېتىيدۇ› دېگەندەك، بۇ قىلغانلىرى تېتىقسىزلىق بولۇپ قالارمىكىن!» دەپ داموللامغا ئاستىرتتىن تەھدىت سالغاندا، دامولللام ئۇلار چۈشىنەلەيدىغان ئاددىي تىلدا جاۋاب بېرىپ: «مەسىلىنى ئاقىلانە چۈشىنىش كېرەك. قىسقىسى 15 يىل، ئۇزۇنى 20 يىل مەدرىسىدە ئوقۇغان بىر تالىپنى شۇ تاپتا تۇزۇك بىر پارچە سالام خەت يازالايدۇ ياكى دۇكاندا ھېسابات دەپتىرى تۇتالايدۇ، دېيىش قىيىن بولۇپ قالدى. مۇشۇنداق قاتمال ھالەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يېڭىچە مەكتەپلەر ئېچىپ، قابىل كاتىپلارنى، ئۇستا بوغالتىرلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىش يۇرتىمىزنىڭ ئارزۇسى، شۇنىڭدەك سىلىنىڭمۇ ئېھتىياجلىرى. شۇنداق قىلساق، بۇنىڭ نېمە زىيىنى بار؟» دېگەن.

ئابدۇقادىر دامولللام ئەسەرلىرى

1. «زۆرۈر ئەقىدىلەر» (عقائد ضروري).
2. «قىرائەت ئىلمى» (تجويد تركي).
3. «ئىسلام ئىبادەتلىرى» (عبادات اسلامية).
4. «مورفولوگىيە ۋە سىنتاكسىس» (علم الصرف والنحو).
5. «ئەدەبىيات ئاچقۇچى» (مفتاح الأدب).
6. «سەبىيلەرگە تەلىم» (تعليم الصبيان).
7. «ياش - ئۆسمۈرلەرگە نەسىھەت» (نصائح للأطفال).
8. «ھېساب ئىلمى» (علم الحساب).
9. «مۇتالىئە ھىدايەت» (مطالعة هداية).
10. «ئىمان جەۋھەرلىرى» (جواهير الإيقان).
11. «ئاممىغا نەسىھەت» (نصيحة عامة).

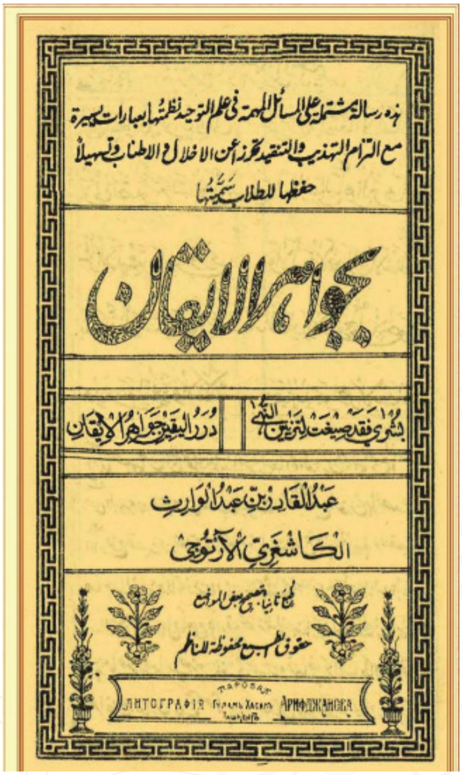
هذه رسالة مشتملة على المسائل المهمة في علم التوحيد نظمتها بعبارات يسيرة
مع التزام التهذيب والتنقيد تحرزا عن الاخلال والاطناب وتسهيلا
حفظها للطلاب سميتها
جواهر الايقان
بشرى فقد صيغت لتزيين النهى
درر اليقين جواهر الايقان
عبد القادر بن عبد الوارث
الكاشغري الارتوجي
حقوق الطبع محفوظة للناظم
ЛИТОГРАФІЯ Гулямъ Хасанъ АРИФДЖАНОВА

دامولللامنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ساپ ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان بولۇپ، دىيارىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مەكتەپ - مەدرىسەلەردە دەرسلىك قىلىپ ئوقۇتۇلغان. دامولللامنىڭ «ئەدەبىيات ئاچقۇچى» ناملىق ئەسىرى بۇخارا مەدرىسىسىدە تالىپلىق چېغىدا يېزىلغان قىممەتلىك ئەسەر بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا بۇخارا مەدرىسەلىرىدە دەرسلىك قىلىپ ئوقۇتۇلغان. ئۆز ۋاقتىدا دامولللامنىڭ «جواهير الإيقان» ناملىق ئەسىرىنى ئوقۇغان ئۆلىمالار «بۇنى چوقۇم شام ياكى مىسىرنىڭ ئالىي بىلىمگاھلىرىدا ئوقۇغان بىر

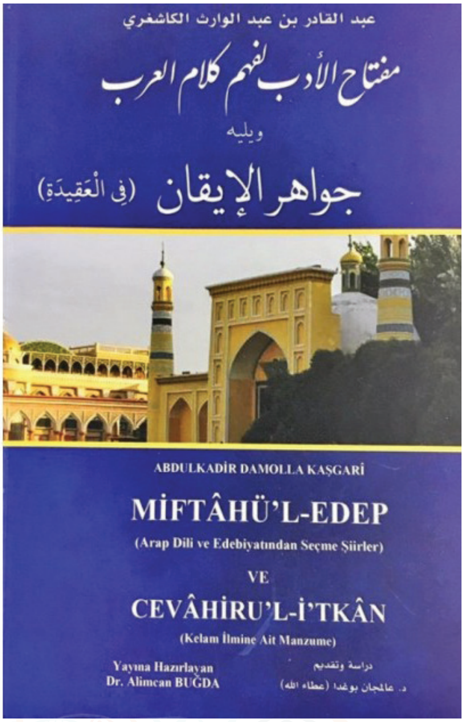

ئالىم يازغان بولۇشى كېرەك» دەپ پەرەز قىلىشقانىكەن.

داموللام قازاندا نەشر قىلىنغان «شۇرا»، «ۋاقىت» ۋە «تەرجىمان» قاتارلىق گېزىت – ژۇرناللارنى مۇتالىئە قىلىپ تۇراتتى ۋە مۇھىم ماقالىلەرنى چىقىرىپ تۇراتتى. «شۇرا» ژۇرنىلىنىڭ 1915 - يىللىق 23 - سانىدا داموللامنىڭ «بايانى ھەقىقەت» ناملىق ئىلمىي ماقالىسى نەشر قىلىنغاندا، شۇرا ئىدارىسىدىكىلەر داموللامنىڭ مول بىلىمىگە قايىل بولغانلىقىنى بىلدۈرۈشكەنىكەن.

داموللامغا سوزۇلغان قارا قوللار

ئەپسۇسكى، ھەرقانداق بىر ھەقىقەتنىڭ ۋە ھەربىر پەيغەمبەرنىڭ دۈشمەنلىرى بولغىنىدەك، داموللامنىڭمۇ دۈشمەنلىرى بولغان بولۇپ، بىرى ئۆز قېنىدىن، ئۆز مىللىتىدىن بولغان ھەسەتخور، نادان، قالاق ۋە جاھىل دۈشمەنلەر بولسا، يەنە بىرى مۇستەملىكىچى ھاكىمىيەتتىن ئىبارەت ئەشەددىي دۈشمەن ئىدى. شۇ سەۋەبتىن، داموللام باشلىغان بۇ يارقىن مەرىپەتچىلىك ئۆز تەرەققىياتىدا تارىخىي، ئىجتىمائىي، سىياسىي چەكلىمىلەر ۋە توسقۇنلۇقلارغا كۆپ ئۇچرىدى.

توسقۇنلۇق ئالدى بىلەن مۇستەملىكىچى ھاكىمىيەتتىن كەلگەن بولۇپ، مۇستەملىكىچى ھاكىمىيەت شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى جاھالەت - نادانلىقتا قالدۇرۇپ ئىدارە قىلىش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەنلىكتىن، خەلقنىڭ ئويغىنىشىنى، ئىلىم - مەرىپەت ئۆگىنىپ دۇنياغا كۆز ئېچىشىنى قەتئىي ياقتۇرمايتتى. شۇڭا، مۇستەملىكىچى ھاكىمىيەت داموللام باشلىغان يېڭىچە مائارىپقا چىش – تىرنىقى بىلەن قارشى تۇردى. بۇنى ئاز دېگەندەك، قەشقەردىكى شۋېت كونسۇلخانىسىدىكىلەرمۇ داموللامغا قارشى ئىدى. يېڭىچە مائارىپ تازا گۈللىنىۋاتقان بىر پەيتتە شۇ چاغدىكى قېرى مۇستەملىكىچى زالىم ياڭ زېڭشىن بىر تۇتاش بۇيرۇق چىقىرىپ، ھەرقايسى جايلاردىكى يېڭىچە مەكتەپلەرنى تاقىۋەتتى.

ئىككىنچى توسقۇنلۇق دىنىي تونغا ئورۇنۇۋالغان ھەسەتخور، خۇراپاتچى، بىدئەتچى جانباقارلاردىن كەلگەن بولۇپ، ئۇلار يېڭىچە مائارىپقا جان - جەھلى بىلەن قارشى تۇرۇپ، تۈرلۈك يوللار بىلەن توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلدى. ھەتتا خەلقنى بۇ يېڭىچە مائارىپتىن ئۇزاقلاشتۇرۇش

ئۈچۈن، «ئۇسۇلى جەدىت هارام، ئۇنى ئوقۇتۇش دەهرىيلىكتۇر» دەيدىغان سەپسەتىلەرنى پەتىۋا سۈپىتىدە تارقىتىپ يۈرۈش ئارقىلىق، مۇستەملىكىچى هاكىمىيەتكە قولچوماق بولدى. ئۇلار بۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالمىدى، بەلكى ئىچكى-تاشقى دۈشمەنلەر، ھەتتا قەشقەردىكى ئەجنەبىي كۈچلەر بىرلىشىپ، بۇ مەرىپەت يۇلتۇزىنى ئۆچۈرۈۋەتتى. 1924 - يىلى 14 - ئاۋغۇست مەلۇم بىر خائىن قول ئابدۇقادىر داموللامغا ئۆزىدى، شۇنىڭ بىلەن داموللام ئارمان بىلەن شېھىت بولدى.

ئالىم ئۆلدى، ئالەم ئۆلدى

بۈيۈك ئىسلاھاتچى ئالىم ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ۋاقىتسىز ئالەمدىن ئۆتۈشى مەرھۇمنىڭ قولىدا ئېچىلغان مەرىپەت غۇنچىلىرىنى يالغۇزلۇقتا تەرك ئەتكەنىدى. ئۇلار تېخى غۇنچە ئىدى، ئۇلارنىڭ داموللامغا زور ئېھتىياجى بار ئىدى، ئۇلار تېخى داموللامدەك مەرىپەت بۇلىقىدىن ئىچىپ قانمىغانىدى، داموللامدىن ئايرىلىپ قالارمىز دەپ ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. «شۇم خەۋەر تېز يېيىلىدۇ» دېگەندەك، داموللامنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى بىر پەستىلا شەھەر - يېزىلارغا پۇر كەتتى. قەشقەردىكى مۇدەررىس - ئالىملار، ياش تالىپلار، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلاردىن كىرگەن دېھقانلار ۋە يېتىم - يېسىرلارنىڭ ھەممىسى چەكسىز قايغۇ - ھەسرەتكە چۆكتى، خەلقنىڭ يىغا - زارى ئاسمان - پەلەككە كۆتۈرۈلدى، ھېيتگاھ مەيدانى ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى، پۈتۈن ئەل - يۇرت مەرىپەت ئاسمىنىدىن ۋاقىتسىز ئېقىپ كەتكەن بۇ قۇتۇپ يۇلتۇزىغا تەزىيە بىلدۈردى.

خەلق ئاممىسى ئۆزلىرىنىڭ بۇ دانىشمەن ئالىمنى يادلاپ، ئۇنىڭ شەنىگە مۇنداق قوشاقلارنى توقۇپ چىقتى

تاغۇ - تاشلار تەۋرىنىپ،
قاتتىق چاقماق چاقتانمۇ؟
تۇمەن دەريا سۇلىرى،
بۈگۈن تەتۈر ئاقتانمۇ؟

ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز،
كۈن تۇتۇلماس دەپتىمىز .
داموللامغا دەيۈزلەر،
قەست قىلالماس دەپتىمىز .

داموللام شېھىت بولدى،
ياتار جايى بېھىش بولدى .
داموللامغا قەشقەرلىك،
كۆپ يىغلاپ بىھوش بولدى.

بۇ قوشاقلار توقۇلۇپ ئارىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا قۇشتەك قانات چىقىرىپ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا كەڭ تارقىلىپ كەتتى .

خاتىمە

ھەممە ئادەم چوقۇم ئۆلىدۇ، ئەمما بەزى ئەزىمەتلەر ئۆزىنىڭ ئىككىنچى ئۆمرىنى يارىتىپ بولغانلىقى ئۈچۈن، خەلقىنىڭ قەلبىدە قەتئىي ئۆلمەيدۇ ۋە مەڭگۈگە ھايات قالىدۇ. ئۇلۇغ ئىسلاھاتچى ئالىم ئابدۇقادىر داموللام ئەنە شۇنداق ئەزىمەتلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر. چۈنكى، داموللام خەلقىنى جاھالەت، ئاسارەت ۋە خارلىقتىن قۇتقۇزۇش يولىدا بارلىقىنى ئاتىغان ۋە ھاياتىنى تەقدىم قىلغان ئەزىمەتتۇر. داموللامنىڭ خەلقنى ئويغىتىش

ۋە ئاقارتىش ھەرىكىتى دىيارىمىزدا قانچىلىك مۇھىم ئورۇن تۇتقان بولسا، مەرھۇمدىن ئايرىلىش ئورنىنى تولدۇرۇش مۇمكىن بولمىغان چوڭ بىر بوشلۇقنى قالدۇرۇپ كەتتى.

ئابدۇقادىر داموللامنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى ۋە خەلقىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن خارلىقلار بىزگە ئۆز يولباشچىلىرىنى قوغدىيالمىغان مىللەتنىڭ يېتەكچىسىز قالدىغانلىقىنى ۋە خارلىققا مەھكۇم بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى. بۇ ئاچچىق ھەقىقەتتىن ئىبرەت ئېلىپ، ئۆزىنى ئوقىشىمىغانلار ئۈچۈن تارىخنىڭ قايتىلىنىدىغانلىقى مۇقەررەر.

داموللامنىڭ ھەقىقەتنى جاكارلاشتىكى ئوت يۈرەكلىكى، ئۆز ئىرادىسىدىن يانماسلىقتىكى قەتئىيلىكى ۋە ھەق يولىدا خېيىم - خەتەردىن قورقمايدىغان خىسلىتى بىزگە كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىتىدۇ. ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇپ، ئاللاھ يولىدا ئۆلۈش ئۆلۈملەرنىڭ ئەڭ شەرەپلىكى ۋە ھەربىر مۇئمىنىنىڭ تىلىكىدۇر. ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ھايات مۇساپىسى ھەربىر مۇئمىن ۋە ھەربىر ۋەتەنداش ئۈچۈن ئۆچمەس ئۈلگە بولۇپ، بىزگە ھەقىقىي دىندارلىق، ۋەتەن سۆيگۈسى، خەلقپەرۋەرلىك، پىداكارلىق قاتارلىق ئالىيجاناب خىسلەتلەرنى ئۆگىتىدۇ. ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ئوبرازىغا ھەممىدىن بەك موھتاج بولۇۋاتقان مۇشۇ زاماندا مەرھۇمنى چوڭقۇر سېغىنىش ۋە ھەسرەت بىلەن ئەسلەيمىز.

ئاقسۇ رەستە جامەسى

ئاقسۇ شەھىرىدىكى رەستە جامەسى كۆلىمىنىڭ چوڭلۇقى، قۇرۇلۇشىنىڭ زامانىۋى، كۆركەملىكى ۋە پۇختىلىقى بىلەن شەھەر ۋە باشقا جايلاردىكى كەڭ جامائەتچىلىكنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋاتقان مۇھىم مەسجىدلەرنىڭ بىرى. ئاقسۇ رەستە جامەسىنىڭ ئەسلىدىكى ئورنى ھازىرقى ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ ئورنىدا بولۇپ، بۇ جامەنىڭ قۇرۇلۇش مەنبەسى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بەرپا بولۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

ئاقسۇ شەھەر تەزكىرىسى ۋە بىر قىسىم ئوقۇمۇشلۇق، پېشقەدەم زاتلارنىڭ قەيت قىلىشىچە، ھىجرىيە 1140-يىللىرى (مىلادىيە 1720-يىللىرى) ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمەت، رەئىيەت ۋە مەھكىمە شەرئى ئورگانلىرى ھازىرقى ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق ئونسۇ ناھىيەسىدە بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھازىرقى ئورنى قەشقەر، خوتەن ۋە باشقا جايلاردىن كەلگەن تىجارەتچى، يولۇچىلار ئۇچۇن چۇشۇپ ئۆتىدىغان ھاۋاسى ساپ، سۇلىرى مول، يايلاق ۋە ئوت-چۆپلىرى مول بىر لەڭگەر ئىكەن.

ھىجرىيە 1160-يىللىرى (مىلادىيە 1740-يىللىرى) غا كەلگەندە ئاقسۇغا ھەر قايسى تەرەپلەردىن دېھقان، چارۋىچىلار كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ، خېلى ئاۋات بولغان بىر مەھەللە بەرپا بولغان. مۇشۇ جەرياندا شۇ مەھەللىدە تۇرۇشلۇق زاكىراخۇننىڭ تەكلىپ ۋە تەشەببۇسى بىلەن ئاددىيغىنا بىر مەھەللە مەسجىدى بەرپا قىلىنغان. ھىجرىيە 1195-يىلى (مىلادىيە 1781-يىلى) غا كەلگەندە مەھەللە ئاۋاتلىشىپ، مۇنتىزىم تۈس ئالغان بىر بازار شەكىللىنىپ، مەسجىد شۇ يەردىكى ئائىلىلەرگە تار كېلىپ قېلىپ، مەسجىدنى چوڭايتىش

ئېھتىياجى تۇغۇلغان. شۇنىڭ بىلەن مەھەللە چوڭلىرىدىن مۇھەممەد سابىت ھاجىم بىلەن ئۇبەيدۇللاھ قارىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھويلا ئاراملىرى كەڭرى، ئەتراپى باغ بىلەن ئورالغان مۆكەممەل بىر مەسجىد بىنا قىلىنغان. ھىجرىيە 1245-يىلى (مىلادىيە 1830 - يىلى) غا كەلگەندە مەسجىدنىڭ تاملىرى كونىراپ، ئۆرۈلۈپ چۈشۈش خەۋپىگە دۇچ كەلگەن. يۇرت چوڭلىرىدىن ھەمدۇللاھ ئەلىماخۇنۇم، قاسىم بەگ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ يېتەكلىشى بىلەن مەسجىد قايتىدىن چوڭايتىپ سېلىنغان. بۇ ۋاقىتتا مەسجىدنىڭ ئەتراپىدىكى رايون تاشقىرىقى بازار كۆۋرۈك مەھەللىسى دەپ ئاتالغان.

ھىجرىيە 1300-يىلى (مىلادىيە 1883-يىلى) چەك سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تاشقىرىقى بازارنىڭ شەرقىي جەنۇبى تەرىپىدە كۆلىمى چوڭ، ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئورگان تۇرىدىغان بىر ئېگىز سېپىل سوقتۇرغان. مۇشۇ جەرياندا بازار ئەتراپىغا تەرەپ-تەرەپتىن ھەرخىل كاسىپ، ھۈنەرۋەن، تىجارەتچىلەر كۆچۈپ كېلىپ مۇنتىزىم شەھەر ئاھالىسى بولۇپ شەكىللەنگەن. ھىجرىيە 1305-يىلى (مىلادىيە 1888-يىلى) موللا ناسىر داموللام كونا شەھەردە مەدرىسە ئېچىپ، يارامىلىق ۋە ئىقتىدارلىق ئەھلى-ئىلىملەرنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈپ، مۇشۇ تەۋەلىكتىكى مەسجىد، مەدرىسەلەرگە ئەۋەتكەن، جۈملىدىن ئاقسۇنىڭ تاشقىرىقى بازار رەستە كوچىسىدىكى مۇشۇ مەسجىدكىمۇ ئاشۇ يارامىلىق، ئىقتىدارلىق ئەھلى-ئىلىملەر تەيىنلەنگەن.

ھىجرىيە 1312-يىلى (مىلادىيە 1895-يىلى) موللا ناسىر داموللامنىڭ تەشەببۇسى، تالىپلىرى مۇھەممەد ئىمىن قازى ھاجىم، باسىت قازى كالان قاتارلىق ئەھلى-ئىلىملەرنىڭ قوللىشى ھەمدە شۇ ۋاقىتتىكى يۇرت مۆتىۋەرلىرى ۋە جامائەتنىڭ ماددىي، مەنىۋى ياردەملىرى ئاساسىدا كۆلىمى 1300 كىۋادرات مېتىر كېلىدىغان، ھۇجرا (ياتاق)، دەرسخانىلىرى ۋە تاھارەت ئېلىش ئەسلىھەلىرى مۆكەممەل مەدرىسە تۈسىنى ئالغان كۆركەم بىر مەسجىد-مەدرىسە بىنا قىلىنغان. ھىجرىيە 1364 - يىلى (مىلادىيە 1945-يىلى) مىللىي ئارمىيە قوشۇنلىرى ئاقسۇ شەھىرىدىكى گومىنداڭچىلارنى قورشىۋالغاندا، گومىنداڭچىلار سېپىل ئەتراپىدىكى بارلىق پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈپ خانىۋەيران قىلىۋەتكەن، شۇ قاتاردا بۇ مەسجىدمۇ پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈپ ۋەيران قىلىۋېتىلگەن.

1947-يىلى يۇرت مۆتىۋەرى داۋۇت قۇزات ھاجىمنىڭ ۋە باشقا يۇرت كاتتىلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، بۇ مەسجىد ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى ھالىتىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا سەل كېڭەيتىلىپ قۇرۇلغان.

1964–يىلى بۇ جامەنىڭ ئورنىنى ئاقسۇ قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى ئۆزىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئورنىغا ئۆزگەرتىۋالغان. 1978-يىلىغا كەلگەندە شۇ جامەنىڭ ئورنىغا رەستە مەھەللىسىدە (تۆگمەن بېشى يولى ئۈستىدە) كۆلىمى 340 كىۋادرات مېتىر ئەتراپىدا يەر كۆرسىتىپ

بېرىلگەن. شۇ مەھەللىدىكى ساۋۇتاخۇنكام، قاسىماخۇنكام قاتارلىق يۇرت چوڭلىرىنىڭ تەشەببۇسكارلىقى بىلەن جامائەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئاددىيغىنا بىر مەسجىد بەرپا قىلىنغان. كېيىن جامائەت كۆپىيىپ، مەسجىد ئورنى تارلىق قىلغاچقا، مەسجىد ئەتراپىدىكى بەش ئائىلىنىڭ يەر–زېمىنى سېتىۋېلىنىپ، مەسجىد كېڭەيتىلىپ، مېھمانخانا، مۇنچا ۋە باشقا ئەسلىھەلىرى تولۇق بولغان، 1010 كىۋادرات مېتىر كېلىدىغان بىر مەسجىد ۋە مىللىي بىناكارلىق ئۇسلۇبىدا كۆركەم بولغان بەش قەۋەتلىك بىر پەشتاق ياسالغان.

2002-يىلى مەسجىد شەھەر قۇرۇلۇشىغا توغرا كېلىپ، خەلق يولىنىڭ غەربى پاشالىق مەھەللىسى ئورنىغا يۆتكەلگەن. جامەنىڭ ئىمام - خاتىپى روشەن قارى ھاجىمنىڭ باشچىلىقىدا كۆلىمى 3000 كىۋادرات مېتىر، ناماز ئوقۇش ئورنىلا 1200 كىۋادرات مېتىر كېلىدىغان، ئەسلىھەلىرى زامانىۋى بولغان كۆركەم ئىككى قەۋەتلىك جامە 2003 - يىلى 11-ئاينىڭ 24-كۈنى تولۇق پۈتۈپ، جامائەتكە ئېچىۋېتىلگەن.

جامەنىڭ ھازىرقى ئىچكى ۋە سىرتقى كۆرۈنۈشى ناھايىتى كۆركەم بولۇپ، مەسجىدنىڭ ئاستى 1-قەۋىتىدە بېتون بىلەن پۇختا قۇيۇلغان 10 تۈۋرۈك، ئىككى يېنىدا پەلەمپەي ئارقىلىق چۈشىدىغان ئىككى ئىشىك، قىبلە تېمىدا مېھراب، مېھرابنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى بىخەتەرلىك ئىشىكى بار. 2 - قەۋىتى ئالتە بۇرجەكلىك بولۇپ، بېتون بىلەن قۇيۇرۇلغان ئالتە دانە تۈۋرۈك بار. ئوتتۇرىسى يايما شەكىلدە بولۇپ، 1-قەۋەتتىكى ئىمام ۋە ناماز ئوقۇغۇچىلارنى كۆرگىلى بولىدىغان ئۇچۇقچىلىق بار. مەسجىد ئۈستىدە ئالتە ئېگىز مۇنار، مۇنار ئوتتۇرىسىدا چوڭ گۈمبەز، گۈمبەز ئەتراپىدا ئۇنى ئېھاتە قىلىپ تۇرىدىغان ئۇششاق ئالتە گۈمبەز بولۇپ، بۇ كۆرۈنۈشلەر مەسجىدكە ئالاھىدە كۆركەملىك ئاتا قىلغان.

بۇ كۆركەم مەسجىد 2016-يىلى 16-ئاپرېل بىلەن 2017-يىلى 14-ئاۋغۇست ئارىلىقىدا خىتاي تەرىپىدىن چېقىۋېتىلگەن.

(ئالاقىدار مەلۇماتلار ئۇيغۇرچە «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2011-يىللىق 3-سانىدىن ئېلىندى)

شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكىنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلدىكى بىر قىسىم پائالىيەتلىرى

1. 2024 - يىلى 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 11 - كۈنىگىچە قاتار پايتەختى دوھادا ئېچىلغان، دۇنيا مۇسۇلمان ئالىملار بىرلىكىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىغا شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكى رەئىسى دوكتور ئالىمجان بۇغدا باشچىلىقىدىكى بىر ھەيئەت رەسمىي تەكلىپ بىلەن قاتناشتى.

دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمان ئەللىرىدە ۋەكىللىك سالاھىيىتىگە ئىگە داڭلىق ئالىملار، مۇتەپەككۇرلار ۋە بىرلىك ئەزالىرى بولۇپ، جەمئىي مىڭغا يېقىن كىشى قاتناشقان بۇ يىغىنغا شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكىدىنمۇ بىر ھەيئەت ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن قاتناشتى. بەش كۈن داۋاملاشقان يىغىندا مۇسۇلمان دۇنياسى دۇچ كېلىۋاتقان قىيىنچىلىقلار، پەلەستىندە ئىسرائىلىيەنىڭ ئىشلەۋاتقان جىنايەتلىرى، ئەرەب ۋە مۇسۇلمان دۆلەتلەرنىڭ پوزىتسىيەسى، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا زۇلۇمغا ئۇچراۋاتقان مۇسۇلمانلارنىڭ ئەھۋالى، مۇسۇلمان ئالىملارنىڭ مۇسۇلمان جەمئىيىتىدىكى ئۆلىمالىق ئوبرازى ۋە مەسئۇلىيەتلىرى قاتارلىق مەسىلىلەر مۇزاكىرە قىلىندى.

يىغىندا بىرلىكنىڭ نىزامنامىسىگە بەزى ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئارقىدىن بىرلىكنىڭ رەئىسى، ئالتە كىشىلىك مۇئاۋىن رەئىسلىرى ۋە 40 كىشىلىك ئىجرائىيە مەسئۇللىرى سايلاپ چىقىلدى. بىرلىكنىڭ رەئىسلىكىگە دوكتور ئەلى مۇھىددىن قاراداغى، مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تۈركىيە دىنىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ سابىق رەئىسى دوكتور مەھمەت گۆرمەز سايلاندى. ئىجرائىيە ئەزالىقىغا شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكى سابىق رەئىسى دوكتور ئاتاۋۇللاھ شاھيارمۇ تاللاندى.

خىتاي بۇ قېتىملىق يىغىنغا بەزى تۈنۈگانلارنىڭ قاتنىششىغا رۇخسەت قىلغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە خۇڭكوڭدىكى بەزى شەخسلەرنى مەخسۇس بۇ يىغىنغا ئەۋەتىپ، شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىدە خىتاينى ئاقلاپ، ئۇيغۇرلارنى قارىلاشقا ئۇرۇندى.

شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكى ھەيئىتى يىغىن جەريانىدا ھەر قايسى مۇسۇلمان دۆلەتلىرىدىن يىغىنغا ئىشتىراك قىلغان ئۆلىمالار بىلەن ئايرىم - ئايرىم كۆرۈشۈپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئەھۋالىنى، خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرىغا يۈرگۈزۈۋاتقان ئىرقىي قىرغىنچىلىق جىنايىتىنى ۋە بۇ جىنايەتنى يۈگەشكە ئۇرۇنۇۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈردى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ خىتاينىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشمەسلىكى لازىملىقىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى.

2. 2024 - يىلى 1 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ھىندونېزىيەدىكى ھىدايەتۇللاھ جامائىتى ۋە ساھابەتۇلئەقسا تەشكىلاتىدىن بىر ھەيئەت شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكىنى زىيارەت قىلدى. ھەيئەتنى شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكى رەئىسى دوكتور ئالىمجان بۇغدا ۋە باش كاتىپ ئۇستاز ئابدۇلئەھەد ئۇجاتلى قاتارلىقلار كۈتۈۋالدى.

3. 2024 - يىلى 3 - ئاينىڭ 26 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكى تۈركىيەدە خىزمەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر تەشكىلات مەسئۇللىرى ۋە يۇرت چوڭلىرىغا ئىپتار بەردى.

4. 2024 - يىلى 3 - ئاينىڭ 28 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكى تەرىپىدىن تۈركىيەدىكى بىر بۆلۈك ئۆلىمالارغا ئىپتار بېرىلدى.
ئىپتار يىغىلىشىغا ئىستانبۇل كۈچۈكچەكمەجە مۇپتىسى ھەسەن ھۈسەين پالابالىق، ئىسمائىل ئاغا جامەسى ئىمامى سالىھ توپچۇ، تۈركىيە ئۆلىمالار بىرلىكى ئىدارە ھەيئەت ئەزاسى ئۆمەر فارۇق قورقماز، سۈرىيە ئۆلىمالار بىرلىكى ۋە يەمەن ئۆلىمالار بىرلىكىدىن ۋەكىللەر قاتناشتى.

5. ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان مائارىپ جەمئىيىتى بۇ يىل رامىزاننىڭ 7 - كۈنى ئىپتارلىق پائالىيەت ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، پائالىيەتكە گوللاندىيە دىيانەت ۋەقفى، ياۋروپا مىللىي گۆرۈش ھەرىكىتى مەسئۇللىرى ۋە گوللاندىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىق ۋەكىلىنى ئاساس قىلىپ، گوللاندىيەدىكى باشقا نۇرغۇنلىغان تەشكىلات مەسئۇللىرى، مەسچىت ئىماملىرى ۋە گوللاندىيەدىكى بىر قىسىم سىياسىي پارتىيە ۋەكىللىرى قاتناشتى. ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان مائارىپ جەمئىيىتىنىڭ رەسمىي تەكلىپىگە بىنائەن گوللاندىيەدە زىيارەتتە بولۇۋاتقان شەرقىي تۈركىستان ئۆلىمالار بىرلىكى رەئىسى دوكتور ئالىمجان بۇغدا ئىپتار پائالىيىتىدە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى ھەققىدە سۆز قىلدى.

ئاپتورلىرىمىز سەمىگە:

ئاللاھقا شۈكۈرلەر بولسۇنكى، ژۇرنال مەسئۇلى ۋە تەھرىر ھەيئىتىدىكى جاپاكەشلەرنىڭ ھىممىتى بىلەن ژۇرنىلىمىزنىڭ 9-سانى سىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ژۇرنىلىمىز ھەر يىلدا ئىككى سان نەشر قىلىنىدىغان بولۇپ، ئەقىدە، ئىبادەت، ئەدەپ-ئەخلاق، كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە مۇئامىلە، ئېقىم مەسىلىلىرى، مەشھۇر ئۆلىمالارنىڭ تەرجىمىھاللىرى... قاتارلىق دىنىمىزغا ئالاقىدار ھەرقايسى تېمىلاردا ماقالە قوبۇل قىلىدۇ.

تۆۋەندە ژۇرنىلىمىزنىڭ ئەسەر قوبۇل قىلىش شەرتلىرىنى ئاپتورلىرىمىز سەمىگە سالماقچىمىز:

1. ماقالە مەزمۇنى ئەھلى سۈننەت ئەقىدىسىگە ئۇيغۇن بولۇشى كېرەك.
2. ئىلمانىي ئىدىيەلەر ياكى ئوتتۇرا يولدىن چەتنىگەن ئاشقۇن پىكىرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان بولۇشى كېرەك.
3. ئۆچمەنلىك ۋە پىتنە تارقىتىش خاراكتېرىدىكى ماقالىلەر بولماسلىقى كېرەك.
4. شەخس ۋە كوللېكتىپلارغا قارىتا ھاقارەت تۈسىنى ئالمىغان بولۇشى كېرەك.
5. مىللىتىمىزنىڭ رېئال ئەھۋالى ۋە كەلگۈسىگە ئالاقىدار رىغبەت ۋە ئۈمىدۋارلىق نۇقتىسىدىن يېزىلغان مۇلاھىزە ماقالىلىرى، شۇنداقلا تارىخىمىزدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ھاياتى يورۇتۇلغان، مۇھاجىرەتتىكى قېرىنداشلىرىمىزغا ئۈمىد، ئىلھام، ئىپتىخار بېغىشلايدىغان ماقالىلەر ئالدىن ئويلىشىلىدۇ.
6. ماقالىلەر ئۆلچەملىك ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدا يېزىلغان بولۇشى، گىراماتىكا ۋە ئىملا قائىدىسىگە ئۇيغۇن بولۇشى كېرەك.
7. ئايەت، ھەدىسلەر ۋە باشقا نەقىل مەنبەلىرى بەت ئاستىغا ئىزاھات شەكلىدە بېرىلىشى كېرەك.
8. ئايەتلەرنىڭ تېكىستى گۈللۈك ﴿ ﴾ تىرناق ئىچىگە، تەرجىمىسى قوش « » تىرناق ئىچىگە، ھەدىسلەرنىڭ تېكىستى چوڭ [ ] تىرناق ئىچىگە، تەرجىمىسى قوش « » تىرناق ئىچىگە، ئىزاھاتلار بەت ئاستىغا ئېلىنىشى كېرەك.
9. تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ئەسلى مەنبەسى قوشۇپ ئەۋەتىلىشى كېرەك.
10. ئۆزلەشتۈرۈلگەن ماقالىلەر چوقۇم ئەسكەرتىلىشى كېرەك.
11. مەيلى ئىجادىي بولسۇن، ياكى تەرجىمە بولسۇن، تېما تاللىغاندا مۇمكىنقەدەر ئۇيغۇرلارغا يېڭى ھېسابلىنىدىغان تېمىلارنى تاللاش تەۋسىيە قىلىنىدۇ.